



ARACS



A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2025. augusztus 20.

XXV. évfolyam, 3. sz.

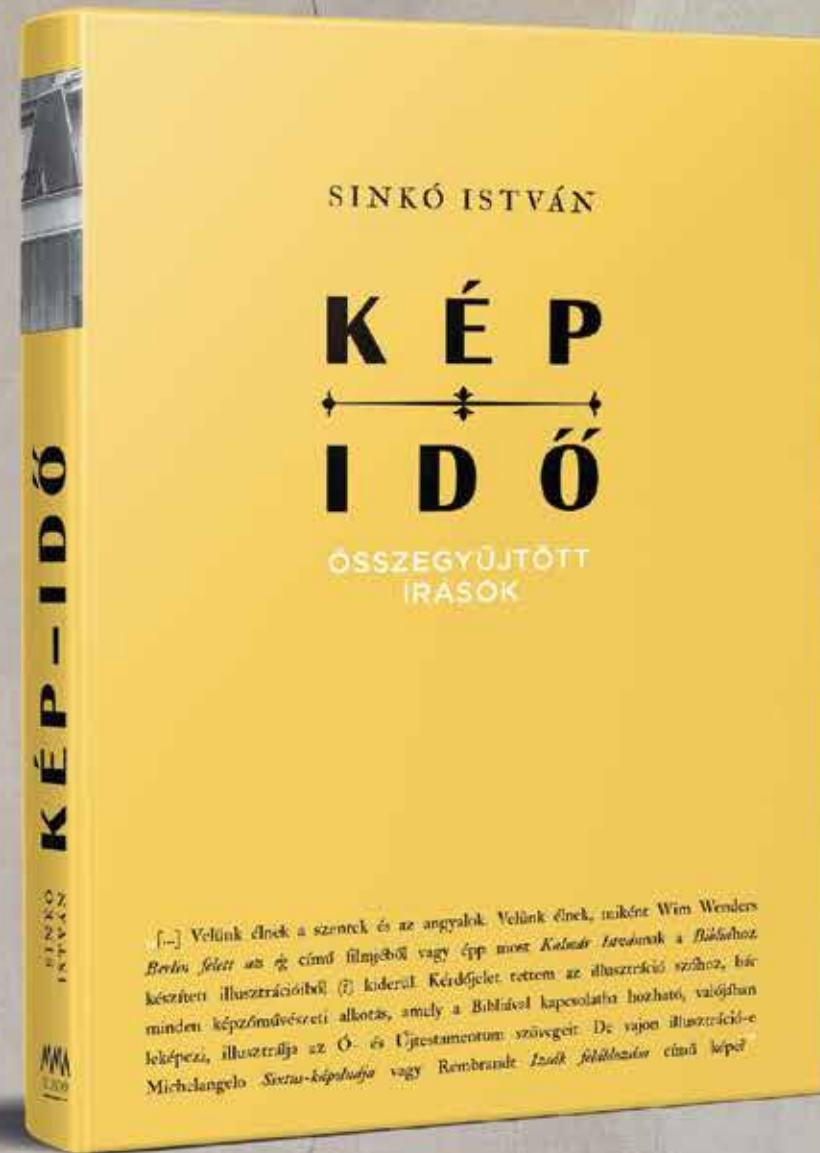


ARACS 2025/3. (98. SZÁM)

ISSN1451-1762

Kép - másképp

Krejtőcsavics Éva, Páros (2022)

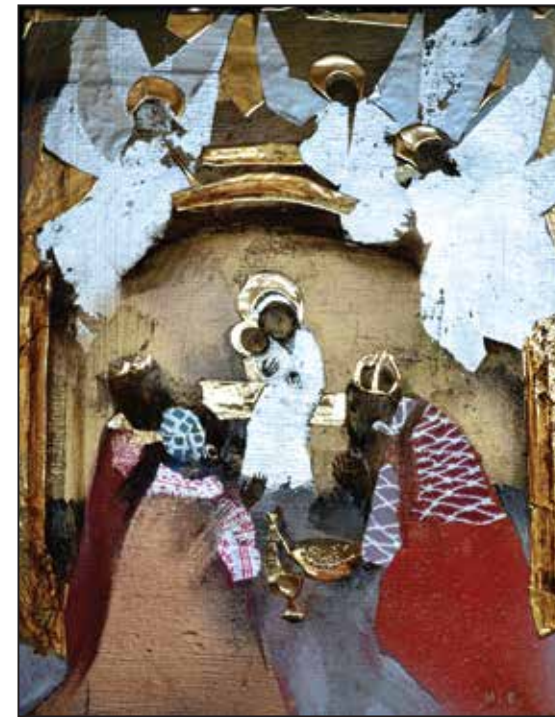


mmakiado.hu

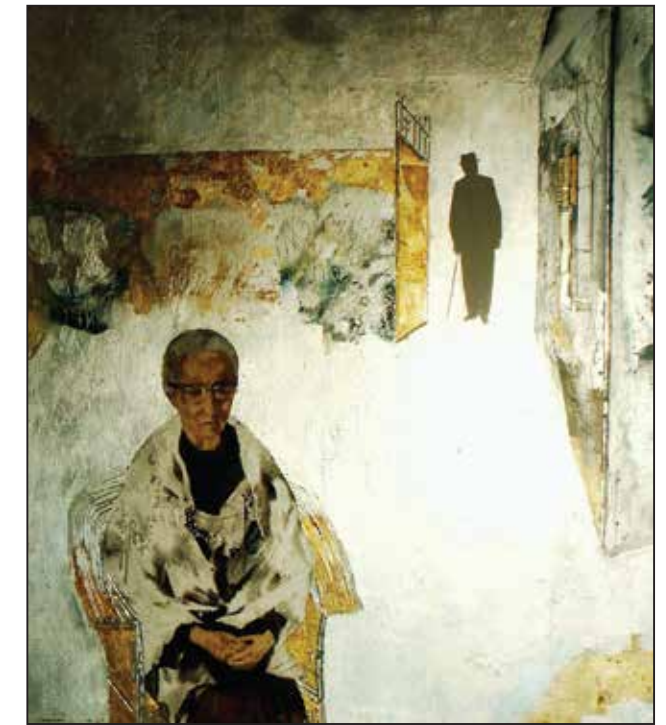
MMA
KIADÓ

esték minden oldalán

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA



Háromkirályok imádása



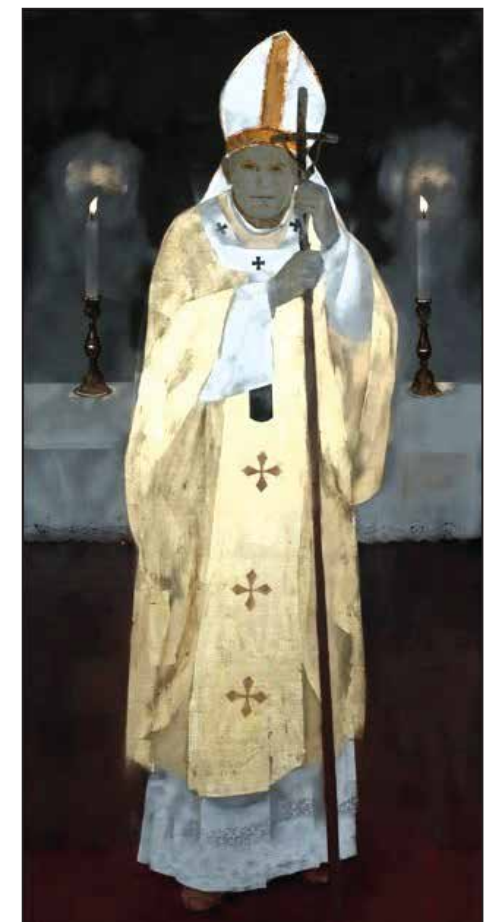
Szüleim



Háromkirályok és angyalok



Jelky András tér



II. János Pál



A DÉLVIDÉKI MAGYARSÁG KÖZÉLETI FOLYÓIRATA

2025. augusztus 20.

XXV. évfolyam, 3. sz.



ARACS

A délvidéki magyarság közéleti folyóirata

Megjelenik évente négyszer.

Alapító: Aracs Társadalmi Szervezet, Szabadka

Alapítók: **dr. Gubás Jenő** (elnök), **Utasi Jenő** (főszerkesztő), **dr. Vajda Gábor** (felelős szerkesztő)

Kiadó: Aracs Alapítvány, Horgos

Főszerkesztő: Bata János (bata.horgos@gmail.com)

Olvasószerkesztő: Gubás Ágota

Lektor: Kulhanek Edina

Művészeti szerkesztő és fedőlapterv: Gyurkovics Hunor

Számítógépes tördelés: Harangozó Attila

Nyomda: Grafoprodukt Kft., Szabadka

Nyomdaigazgató: Özvegy Károly

Szerkeszti a szerkesztőbizottság: Bata János, Gubás Ágota, Gyurkovics Hunor, Mihályi Katalin, Utasi Jenő

A szerkesztőség címe: 24000 Szabadka – Subotica, Prvog ustanka 20.

Telefon/fax: (+381)-24/542-069

E-mail: gubasagi@gmail.com

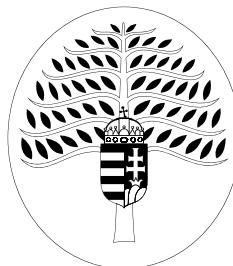
A folyóirat olvasható a www.aracs.org.rs honlapon.

E számunkban Udvardi Erzsébet festőművész munkásságába nyújtunk betekintést.

A címlapon: Szent István felajánlja a koronát

A hátlapon: Pünkösöd a Szentolvasó sorozatból

Támogatók:



Nemzeti
Kulturális
Alap

Együttműködő partnereink voltak az **Alapítvány a Közjóért** és a **Magyar Művészeti Akadémia**.



MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

008+32(497.113)

ARACS : a délvidéki magyarság közéleti folyóirata /
főszerkesztő Bata János. – 1. évf., 1. sz. (2001) –
– Horgos : Fondacija Aracs = Aracs Alapítvány, 2001–. –
Ilustr. ; 29 cm

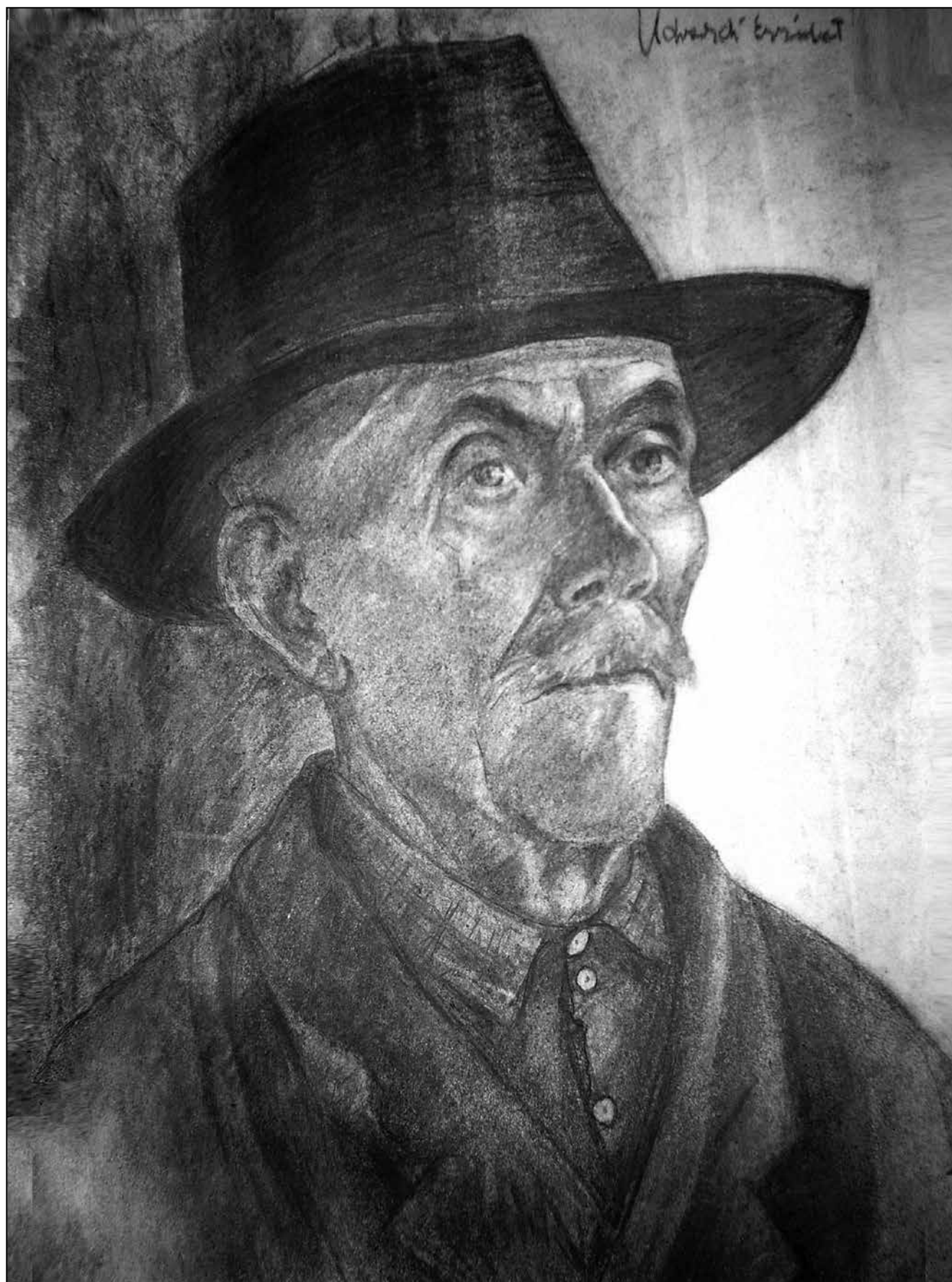
Tromesečno.
ISSN 1451-1762 = Aracs

COBISS.SR-ID 94357250

Tartalom

Hascák Mária	Szótlanul és hangtalanul – másodsor	5
P. Maklári Éva	Egy júliusi kirándulás	6
Szakolczay Lajos	Tóni a fényshivatagban	7
Iancu Laura	Versek	8
Tráser László	Cédulák XLIV.	9
Csámpai Ottó	A Kárpát-medence népeinek jövője a XXI. században	12
Wojciech Kaliszewski	Lengyel és magyar keresztény versek antológiája	19
Az Úrangyalára harangoznak	– részletek lengyel és magyar költők antológiájából	21
Molnár Imre	Elment az utolsó közép-európai ember	27
Mezey Katalin	Naplójegyzetek XXX.	30
Kondor Katalin	Mai magyar	33
Döbrentei Kornél	Versek	36
Gutai István	Lenyomott életek	39
Balázs Kovács Sándor	Rendhagyó recenzió – Gondolatok Gutai István megjelent írásairól ...	43
Barabás Katalin	A „nagy háború” egy kisfiú emlékeiben	52
Stanyó Tóth Gizella	Hogy unokáink is leborulhassanak, hol „sírjaink domborulnak” – beszélgetés Szabó Hunor történelemtanárral	56
Sági Zoltán	Megtévesztés és önámítás	70
Mérey Katalin	Elhallgatott múlt	73
Mezey László Miklós	A tanszék – ötven év távolából	77
Osztrogonác Miklós	Apám régi medrekről mesél	84
Gyémánt Richárd	A történelmi Torontál vármegye Csenei járásának nemzetiségi és felekezeti viszonyai – I. rész	88
Nagy Gáspár	A fény megérkezik	107
Perjés Klára	Fordulj a fény felé, és az árnyék mögéd kerül	108
Színes melléklet		121

E számunkban Udvardi Erzsébet festőművész alkotásaiból adunk válogatást.



Főiskolai tanulmány

Hascák Mária

Szótlánul és hangtalanul – másodszor*

* A kárpátaljai helyzetre való tekintettel Hascák Mária ismét szótlánul és hangtalanul üzent.

Egy júliusi kirándulás

Ülünk az ablakok mögött
lassan haladva Dubrovnik felé.
Megspórolt sztrádadíjjal
vigasztalnak az utcakövek.
A tenger még távol, minden
más közel: szétlőtt házak,
elvézett kertek, lehajtott
fejű, sebesült, gyászoló fák.
Férfiak jobbra, nők balra
– szól a sofőr –,
ha dönt a szükség,
a bokrok mögé lépni életveszély.
A kicsírázott elfogadás józanul
bámul. Fejünk fölött gőzerővel
tombol a megértő nyár.

(2003)

Tóni a fényshivatagban

Arató Antal (1942–2025)

Mi, öregek, különösen kényesek vagyunk arra – noha ellene semmit sem lehet tenni –, ha szívünkben kiszakad egy darab. Végtelenül fáj, mert pótolhatatlan. Tóni, a barátom halála ilyen veszteség volt. Szinte a földbe gyömöszölt. Hogy mikor ismertem meg személyesen, nem tudom – nyilván közrejátszott találkozásunkban a Székesfehérváron két évtizede, évente megrendezett Határon Túli Magyar Irodalom Napjai –, de hogy a fölfedezendő érték szellemében mikor találkoztunk, arra igen. Fogalmam sem volt arról, hogy Perei Zoltánnak, a kitűnő grafikusnak barátja és segítőtje volt, ám Supka Magdolnától, az ugyancsak nem fiatal barátomtól ajándékba kaptam – avval, hogy figyeljek föl rá – két Perei-fametszetet. Az egyiket – egy megrettent Sancho Panza ül a lovon – 1996-os tanulmánykötetem, A csavargó esztétikája címlapjára is tettem. Íme, a kultúrában – irodalom, képzőművészet, színház – fürdőző két szellemi munkás találkozása. Csak bámultam könyvtári „mozgolódásait” – könnyen tehette, hiszen igazgató volt –, Erdély és a többi, hajdan elszakított országrész ügyében végzett munkáját, a kisgrafika révén szemnyitogató szolgálatát. Minden az érték megvédése jegyében történt. Mikor már alig látott, akkor is éjjel-nappal válogatta az anyagot, mert tudta, hogy rá vár – ki másra várna? – a sajnos még most is kevésbé ismert Perei Zoltán életművének föltárása. Monográfiája, amelybe – hogy élőnek látsszon – a vérét is beleengedte, hallatlan munka árán bizonyította: a magyar grafika briliáns épületéből nem hiányozhat ez az eleven téglá.

Istenem, hogy tudott mesélni! Fanyar mosollyal, meg-megcsukolva. Mindenről: emberekről, történelemről, alkotásokról, könyvekről. És főleg a családjáról. A zseniális apáról, aki közelebb volt Horthyhoz és Trianon sebeihez – érte is ezért rengeteg bántás –, mint méltóságos atyánkhhoz,

Rákosihoz. Tónit természetessége, a polgári életben való lubickolás tette naggyá. Olvasottsága, könyvszeretete. A hazához való hűsége.

Úgy vélte, a fényshivatag, amelybe akarva-akaratlan beleképzelte magát, nem csupán föl-villanó lámpák – erkölcsfaktorok – sokaságából áll, hanem küzdelmes életutak (melyekben tör a cipőbe került csikorgó homok) nemegyszer drámai vereségéből is. Egy a fontos, hogy az ember emberi méltóságát megőrizze. A közjében való ténykedés nem lehet más, mint föl-emelkedés, tisztító és értékőrző munka. Immár fél évtizede, hogy Kismaroson, ahol lakunk, évente párszor mindig összejön egy többnyire fiatal-öreg baráti társaság. Tóni ennek illusztris tagja volt. Jött elmaradhatatlan hátizsákjával, virágcsokorral és egy butéliával a kezében; arcán mosoly, mintha a mennybe érkeznek. Egyszer két kicsi piros-fehér-zöld szövetségslőt hozott ajándékba, amely az esőt is bírja, és beletűzte a lécpad támlájába. Ma már fedett teraszunk van, megtenné a papírlövegcska is, ám őrizzük „ajándék-szeretetét”.

A fényshivatagban, hogy érezzük a hely méltóságát, fénnel kell söpörni. A lélek fényével. Tónikám, söpörd az utat, hogy tisztánál tisztább legyen megérkezésünkkel!



Fotó: Nagy Norbert

Túl közel jöttek

nem várom meg a csillagokat
 az utolsó galamb suhogásával
 lámpát oltok
 túl közel jöttek ma hozzám
 túl sok irányból a halottak

végig álmodom ahogy
 nevemet kiáltják
 ágyamba fekszenek letaszítanak
 felrúgják a bádoggannát
 s én csuromvíz leszek

ki tudja hány nap telik így
 s ki tudja végül mi vezet
 az álomtól a látomásig

Az utak kereszteződése

álmomban tegnap románul
 beszéltem
 Téged hívtalak a hivatalos
 nyelven
 kabátot húztam kabátra
 hideg helyen lehettem
 és száraz kenyeret rágtam
 egyébre nem is emlékszem

a repülést utánzó hangokat
 hallgattam
 visszaaludni nem tudtam
 várnom kellet volna talán
 osztózni némaságodban
 vagy úgy kiáltani ahogy anyám
 a szülések fájdalmaiban

üres a pohár ég a villany
 itt járhattál míg Nálad voltam



Petőfi: A négyökrös szekér

Cédulák XLIV.

– keserves lelkiség, nyomasztó világhelyzet. Az ember technikai tudása elképesztő, szárnyal – miközben az embertársával való bánásmódot illetően a „barlangi magatartás” az irányadó. Ráadásul a történelmünk is hosszú, így 77-szer átírták. Más volt hazánk határvonala Trianon előtt, és más ma. A Krím félsziget Nagy Katalin cárné óta az orosz cároké, majd a szovjet birodalom része, mígnem Hruscsov egy kótyagos pillanatában „odaadta” Ukrajnának. De ettől ugyan semmi nem változik, minden a nagy Szovjetunió belül marad. Akkor kié a Krím jogilag? Természetesen az erősebbé! Amióta a világ létezik, mindig így van. A lakosait, a krími tatárokat még Sztálin idején telepítették ki, nem bíztak bennük – jönnek a németek, még átállnak... Valami sivatagban állt meg velük a vonat, „el lehet húzni, amíg nem lövünk!”. Kié Kárpátalja? Putyin most nyilatkozta, ősi orosz föld. Közben a rakéták dübörögnek, még nem nukleáris töltettel, de ez bármikor változhat! Katonák, civil lakosok százazrei halnak, egykori városok a földdel válnak egyenlővé... romok, pusztulás, halottak... Tűzszünetről, béketárgyalásról a pápa meg a magyarok beszélnek... Az oroszok pedig a *vörös vonal* átlépéséről – harci repülőket küldése Kijevnek... Itt élsz, egyre sötétebb világban, azt hitted, a XXI. század más lesz, mint korábban... *Uram, tekintsz a tévelygő emberre! Eltévettünk, utat vesztettünk, segíts megtalálni helyünk világodban! Kérünk, ne késlekedj, mert köröttünk már erősen sötétedik... Árnyak kísértenek, démonok lihegnek, miközben testvéreink között sokan szólnak ránk megvetéssel, tagadva fenséged... Segíts rajtunk, különben mi magunk rohanunk a végítéletbe...*

– nemzedékem a világháború idején született, Rákosi uralma alatt lettünk kamaszok, '56-ban nem lehetett gyereknek maradni, ha egy kicsit is érdekelt a világ... Azután Kádár változó hangulatú országglása idején papír szerint is felnőtünk. Az

addigiakhoz képest „tömegével” szerezhettünk diplomát. Mi még olvasó emberek voltunk, Tolsztoj, Hemingway, Thomas Mann hozzánk tartozott... Pósa tanár úr velem örült a szigorlaton, amiért *A varázshegy*ről beszélhettünk... Igaz, a kubai válság idején néhány napig az atomháború elképzelhetetlen lehetősége is közbeszéd tárgya volt – de általános megkönnyebbülésre hamar elmúlt az egész... Később – elég furamód, de – a „szocializmus építése” is véget ért. Valami más kezdődött, azóta is tart, afféle kelet-európai kapitalizmus... Ezt akartuk, vagy csak ez lett – itt van. És ha azt a csekély harminc évet átugorjuk – megérkeztünk a jelenbe! *Irgalom atyja, el ne hagyj!* Látványos formája a háború, de a mélyben valami sötétség, céltalanság... Hiába a mesterséges intelligencia, ha az ember nem változik, szikrányival sem kerül közelebb társaihoz, mert azok is magányosak, buborékban élnek... Egy nagy vezető azt mondta, Európa messzelátói az évszázad végét kémelelik, a jövőt félik, sokmilliónyan csak a hónap végét várják, hogy addig kihúzzák... Mit nekik Hekabé – és ők Hekabénak, teszi hozzá kétes önvédelemmel Shakespeare. Már mint hogy a nyomorúságaival birkózó embert nem érdeklik a fennkölt istenek, de őket sem az alantas földi lét... Akkor pedig mit kellene tenni? *Ha nem lesz béke...* különben szó megszakad...

– gyerekkoromról, radnótista éveimről kérdeztek mai fiatalok. Szokatlan helyzet, manapság az öregtől aligha lehet tanulni, neki még a mobilja is lebutított, így is alig tudja kezelni... Az '50-es évek második felében jártunk oda, humán tárgyakból nem tanultunk jószerevel semmit. Klasszikusokat olvastunk, én könyvtárba jártam. Tíz évvel utána darabonként – ötven forintokért – megvettem a Tolsztoj-életműsorozatot, gyönyörű kiadásban... A Radnótiban azért nem tanultunk történelmet, mert a Tanár úr félt, nem tudta, mit tanítson. Irodalomból azért, mert az oktató, bocsánat, súlyos

ismerethiánnyal küzdött volna – ha tudja, mit nem tud... Utánunk még évtizedekig tanított ott, talán pótolt. A bölcsészkaron a történelem ugyancsak politikai ügy volt, a felsőbb iránymutatás szerint nem történészekre van szükség, legyenek jó agitátorok! Pedig ez már a '60-as évek... Cserébe rend és csönd, befogtad a szád... Nem kérdeztél Trianonról, különben sem tudtál róla semmit, egészen a kétezres évek elejéig nem beszéltünk róla. Arról viszont szó volt a '80-as években, mit is építünk szép hazánkban, szocializmust – né tán annak magasabb fokát? Végül megjött az elkötelezett értelmességnek a válasz – a fejlettet építjük, azt! És nemzedékem ebben a mind jobban berendezett lakótérben élte világát... Ami aztán az internettel és a rendszerváltással ránk szakadt – de készületlenül ért persze ez is, mint a nagy SZU szétesése... Ugyan rég benőtt a fejünk lágya, de a világ jövőjét mind kevésbé látjuk előre... Pedig ideje lenne!

– titkaink, csupa arcpírító izgalom, ha valaki megtudná, a hideg kilelné! De azt is, akiről kiderülne titka! Legalábbis így gondoltam, ezért olvastam hónapokon keresztül egy női magazin jeligés levelezési rovatát, ugyan milyen titkokat rejtegetnek hölgyeink. Az eredmény hervasztó. Szex, szex és megint csak a félrelépések viszszafogott elbeszélése... Az is fölöttlött bennem, hogy egy íródeák követi el ezeket a történeteket... hisz legtöbbször olyan unalmasan élünk, ugyan mit írjon? Fölkel, elmegy a robotba, hazajön – megint nem történt vele semmi... Persze sokféle kaland izgivé teheti az életed, de eszembe sem volt betörőnek állni soha, szégyelltem volna lopni a kollégámtól, az államtól ingyen jutni valamihez... Legföljebb irodaszert... de a jó küllemű tollak nem fognak, a papírvágó életlen, a papír selejtes... Könyvet néha, bár azt meg észre sem vették – nem olvastak... Marad a tiltott viszony, de annak mindig ára van... Minél édesebb, annál nagyobb! Olykor az életed – és akkor már nem kaland...

– évezredek óta fogva küzdelmet folytat az ember a megmaradásáért. A mindennapi túlélésért, a maga előidézte belső ütközések elrendezéséért, természeti katasztrófák, betegségek, járványok, éhínségek elviseléséért. Eddig mindent

túlélünk, ha olykor rettenetes büntetéssel is sújtott bűneinkért Teremtőnk. Szodoma lakóinak elvetemültsége talán az emberteremtés értelmét kérdőjelezte meg Istenben, ezért a gyökerekig ható pusztítást rendelte el, még ha ez ártatlanok halálát is követelte... Más kérdés, ha az eluralkodó kéjvágy ilyen büntetést vont maga után, akkor mit érdemelne ma. És hányan? Most azonban minden eddigi kihívást meghaladó fenyegetésű helyzetbe jutottunk, csőre töltött atomfegyverek birtokában... Olyan nemzeti érdekek kényszerében, lásd ukrán–orosz területi igények, melyekről elvileg nincs alku... Trianonról sem szavaztunk... Ha nem adod szépszerével – elveszik erővel! Most hagyjuk az igazság meg a nemzeti lelkiület őszinte, de fegyverrel nem váltható költészetét... A harcolókat vezérek uralják, de sorsuk bizonytalan, hiszen szélfúvás is elsöpörheti őket. Mi lesz utánuk, gyenge báb, erőskezű uralkodó? Ember nem látja a háború végét, sem hatását a világra... Túléljük ezt is? Mi lesz az ára? Kísérik még ilyen méretű összecsapások utunk a jövőbe? Vagy valami korszakhatárnál lennénk csak apró jelzőkáróként? *Uram, irgalmazz, légy kegyes...!*

– *mint a köd, ami megüli az utcát, azonképpen a világ is homályba süllyedt... Nagy okosságunkkal, tengernyi tudományunkkal, mely itt Európában kivált áradó – nincsenek tūpontos szavaink leírni, ami van, az okokat, a vezetők döntéseinek indokát, s legfőképp a következő történéseket... Eltévédünk. Teszünk valamit, mintha válaszolnánk, védekeznénk – valójában kívül a pályán... Talán méregetik, mit bírnak még odalent? Az évtizedek óta rendíthetetlen Nyugat-Európa fél a téltől? Mint valami rossz álom, ez lett az emberi fejlődés diadalából? Meg a zavaros szellemi kotyvalékok özöne? Ugyan mit szólna Kant, Hegel és a náluk sokkal „liberálisabb” Sartre, miként nevetné ki az emberi nemiségnél elakadó „ideológusokat” Lukács György? Keserves. Ez lett Szókratész, Platón gondolataiból? A múltat gyakran kiszorítja a jelen, de nem a kotyogással, hanem új gondolatokkal! Az pedig, hogy én kicsit nőnek érzem magam, sőt talán jobban is, mint serdülő koromban – magánügy. Az ember helyét kellene megérteni, nem személyes gondjaimat fölmutatni... Lehet, csak öregségem miatt nem látom világunk nagyszerűségét...*

– nem kell hozzá nagy bölcsesség, hogy megállapítsuk: régi szép álmunk, miszerint a 21. századra a fejlett kultúrájú, magas műveltségű világrészekben a háború túlhaladottá válik – idea volt s maradt... Megint egyszer nevetségessé lett... Fegyveres erőszakra kell készülni, állami méretekben, tehát országok között... Kell, mert ez a legegyszerűbb és gyors eredményt hozó módszer igazunk érvényesítésére. Áldozattal jár, de ha a cél teljesül – megéri a küzdés... Mit sem változott az ember egykori *barlangi* állapota óta – vagy ez csak az agresszort jellemzi? Válaszolhat erre valaki, vagy olyan kérdés ez, ami túlmutat az emberen, Teremtőnk felé? Azon állapotunkban maradt volna abba az ember teremtése, azon a

biológiai szinten vagyunk azóta is, amely erre a szellemi-érzelmi produkcióra képes? Netán ez is csak *próbatétel*, melyet képesek vagyunk, lennénk legyőzni, de a gonosz kísértése vonzóbb? *Uram, ki lennék én, hogy válaszoljak...?*

– Szókratész két és fél ezer évvel ezelőtt kezében a méregpohárral, melyet Athén bírái mértek rá, mondván, *tanítása megrontja az ifjúságot*, meghagyta Kritónnak, hogy áldozza föl a fekete kakast Aszklépiosz tiszteletére, mert fohászai nyomán meggyógyította őt. Vajon ha megkérdeznék tőle, milyennek gondolja az embert manapság, kétezer-ötszáz év múltán – csalódást okoznánk számára? Éppen, hogy nem...



Vízpart kövekkel

A Kárpát-medence népeinek jövője a XXI. században*

A Kárpát-medence népei hon(vissza)foglalásuktól kezdve olyan sajátos átalakulási folyamaton mentek keresztül, amelynek eredményeképpen kialakult egy olyan nemzetközösség, amelynek tagjai homo hungarusnak mondhatták magukat. Egyúttal létrejött egy olyan hazafias érzület, amely előnyben részesítette a földrajzi területhez, a hazához való kötődést az etnikumhoz való kötődéssel szemben. A történelmi Magyarország lakosai között sokáig nem volt nyoma a nyelvi megosztottság feszültségeinek. Csak a későbbiekben váltja fel a történelmi Magyarország területéhez kapcsolódó nemzettudatot a közös nyelvhez és az etnicitás más megnyilvánulásaihoz kötődő nemzettudat. A Szent Korona-eszméből eredő „hungarus”-nemzettudat, amely az ország különböző nyelvű lakosait mind az egy magyar nemzet tagjainak tekintette, nem képmutatásból eredt, hanem meggyőződésből. A magyarság mindig befogadó nemzet volt, nem kirekesztő. A „hungarus”-tudat nemzeteket integráló tudat is volt. Mivel azonban ez az eszme a rendiség korában alakult ki, a rendiség felbomlásával kezdte elveszíteni jelentőségét a más nemzetiségű lakosok számára. Európa országain végigsöpörtek a forradalmak, amelyek vagy meghozták számukra a megálmodott szabadságot, vagy még nagyobb elnyomásba süllyesztették őket. A Kárpát-medence térsége sem volt kivétel; népei elindultak az önálló politikai nemzetté válás rögzös útján, kockáztatva a legkülönbélebb feszültségek és később az ismert, sokszor véres nemzetiségi konfliktusok kialakulását.

A társadalommal foglalkozó tudományok a nemzet meghatározásánál (ha eltekintenek a gazdasági integrációtól) abból indulnak ki, hogy ennek két lényeges tartalmi összetevője van: kultúra és politika. A nemzet egyfelől nem lehet más, mint kulturális közösség, másfelől kifejezi e közösség politikai jellemzőjét és szemléletét. Más szóval tehát a nemzet egy politikailag gondolkodó és cselekvő kulturális közösség. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzeteknek szükségszerűen nemzetállamba kéne szerveződniük. Fontosabb ennél a kulturális közösség identitása, vagyis nemzetnek kell éreznie magát. Sajnos az utóbbi évek fejlődési folyamatai arra kényszerítenek bennünket, hogy közelebbről vizsgáljuk a nemzeteket mint politikailag szervezett tömörüléseket, mivel minél inkább tisztában vagyunk azzal, hogy saját állam nélkül nehéz nemzeti életet élni. A nemzetállammá való átalakulás folyamatai, melyek a XIX. században kezdődtek, még a mai napig sem zárultak le teljesen. Ebből a szempontból nézve a modern nemzetet úgy is lehet definiálni, mint olyan sajátos gazdasági (nemzetgazdaság), politikai (nemzetállam) és kulturális (nemzeti identitástudat) integrációt, amely végigkíséri a világkapitalizmus történetét.

A globális korszak

A nemzetek fejlődését – kisebb vagy nagyobb mértékben – mindig külső tényezők befolyásolták, más szóval része volt valamiféle nagyobb, vagyis

* A dolgozat legelső változata megjelent a Magyar Élet 1994/8. számában A (kis)nemzetek jövője a XXI. században címmel, majd a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Tizedik Magyar Őstörténelmi Találkozó és Negyedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai – Tapolca 1995 című tanulmánykötetben, Budapest–Zürich, 1996, ISBN 9638574-8-X, 211–215. old. Mivel a szerző a témát orosz nyelven is előadta, ennek rövidített változata megjelent Votják-földön (Udmurtia – Orosz Föderáció): «Будущее малых наций в условиях глобализационных процессов (на примере венгерского этноса)», Наука Удмуртии, № 6 (44), июль 2010, ISSN 1818-4030, 81–97. old. A most közreadott írás ezeknek az újragondolása – egyben annak bizonyítéka, hogy az elmúlt három évtized után is ugyanolyan, de kifinomultabb veszélyeknek vagyunk kitéve, mint annak idején.

világfolyamatnak. A XX. század második felében felgyülemlett globális problémáknak, melyeket az emberiség csak együttesen tud megoldani, velejárója a viláгурalmi törekvés egy vagy több centrális nemzet részéről. Ez a törekvés ugyan létezett az egész történelem folyamán, de ebben a században érte el azt a fokot, amikor minden eszközt bevetett céljai elérésére, többek között az úgynevezett globalizáció folyamataiba rejtőzve.

A globalizáción mint a társadalmi folyamatok sajátos együttesen olyan tendenciát kell értenünk, amely egy világrendszer kialakulásához vezet. Ez a természet és társadalom, az emberi civilizáció és annak környezete közötti új viszonyok hatása alatt, valamint a politikai, gazdasági és kulturális élet nemzetközivé tétele következtében alakul ki. Eddig azonban a globális vagy világfolyamatokra inkább a nagyon erőteljes kölcsönös viszonyrendszer a jellemző. Ma tehát a globális vagy világtársadalmat még nem a nemzetek lineáris fejlődése jellemzi, amely a közeli vagy távoli jövőben egyfajta világállamhoz vezetne, hanem a nemzeti társadalmak tarka sokasága, ellentmondásos egészből kibontakozó kölcsönös függőség, amely a legkülönbélebb világszervezetek és intézmények bonyolult együttesében testesül meg. Tudnunk kell, hogy ez a folyamat már a második világháború alatt vagy közvetlenül utána elindult, amikor ezek az intézmények (ENSZ, Nemzetközi Valutaalap, Nemzetközi Világbank stb.) befolyásolni kezdték az egyes országokban végbemenő helyi jellegű folyamatokat. Nyugaton már a '70-es években megjelentek olyan elemzések, amelyek rámutattak arra, hogy a multinacionális vagy „globális” társaságok hatalma abból az egyedülálló képességükből eredt, hogy a pénzügyeket, a technológiát, a fejlett piackutató és -teremtő eljárásokat a termelés világméretű egységesítésére használják fel, és így akarják megvalósítani az „Egyetlen Nagy Piac” ősi kapitalista álmát.

Ez a kozmopolita vízió közvetlen kihívást jelent a hagyományos nemzeti gondolattal szemben. A globális korszakban két alapvető, részben ellentétes, részben egymást kiegészítő folyamat taláható. Az egyik az önrendelkezési elvre épülő nemzetállamok létrehozásának folyamata. A másik az államok területi egységének elvére épülő nagy geopolitikai régiók¹ kialakítása, a határok meg nem változtatásának alapján. Véleményünk szerint éppen a másik változat felé irányuló folyamatnak vannak a legnagyobb buktatói. Ezek abból erednek, hogy a válságövezetekben az államhatárok nem felelnek meg a kulturális, etnikai és sokszor a vallási határoknak sem, ezért lehetetlen igazságos és tökéletes integrációról beszélni. Így aztán végső fokon nem is lehet elvárni, hogy valamelyik nemzet önálló gazdasági, kulturális vagy politikai lét nélkül fejlődjön. Mára végérvényesen világossá vált, hogy a második világháború után kialakult politikai világrend a '80-as években fokozatosan felbomlott. Kétségtelen tény azonban, hogy ezt megelőzően a XX. század második felét két világrendszer hatása jellemezte. A kialakult kommunista tömb nagy hatást gyakorolt a végbemenő folyamatokra. Azonban a szocializmus és a nemzetivé válás kölcsönhatásáról elég annyit megjegyeznünk, hogy befolyása csak a „harmadik” világ országaiban volt hatásos. A szocializmus ott csak akkor tudott eredményeket elérni, ha hatékonyan össze tudta kapcsolni tevékenységét a nemzetivé válás progresszív folyamataival. Ha félretesszük ezeket az ismert tényeket, akkor napjaink konfliktusai a nemzetállamok kialakulása és a nemzetközi fejlődés között, a nemzeti integráció „zavara” szükségszerű reakció nemcsak a globális tendenciákra, hanem a szocializmussal megszakított nemzeti fejlődésre is. Ugyanakkor korunk világában ki van építve egyfajta gazdasági, politikai, katonai, kulturális és információs kapcsolatrendszer, amely sajátos módon fékezi

¹ A szociológiai elméletben, de a társadalmi gyakorlatban is a regionalizmus többirányú megnyilvánulásait ismerjük. Ezek közül a legfontosabbak: 1. geopolitikai régiók – azonos területű és berendezkedésű államok egysége (például: közép-európai régió). 2. kulturális-történelmi – a nemzetállamok azonos társadalmi-kulturális jegyű belső területei, legtöbbször egységes néprajzi elemekkel. 3. közigazgatási – több közigazgatási egység (járás, megye) gazdasági, kulturális vagy más együttműködése. 4. funkcionális – ezek „alulról” építkeznek, vagyis a gazdasági, társadalmi és kulturális együttműködés nem a közigazgatási felosztáson alapszik, hanem a természetes szükségleteken és érdekeken. A különféle régiók bevezetésére való próbálkozásokkal kapcsolatban említjük meg, hogy még a '80-as évek szociológiai irodalmából is kiténik, hogy ezeknek mint elkülönült egységeknek a bevezetési kísérlete – a feltételezett homogenitásuk vagy egymásra épülő önellátásuk alapján – nem célszerű vállalkozásként inkább el lett marasztalva.

a „fiatal” nemzetek fejlődését. Az utóbbi időben, amikor már nem jellemző a nyílt katonai beavatkozás (bár erre voltak kivételek – lásd pl. a volt Jugoszlávia területét érintő konfliktusokat), illetve amikor ez más horizontokon történik (pl. Irak–Kuvait, majd napjainkban Ukrajna–Oroszország vagy Izrael–Irán), nem beszélhetünk közvetlen politikai-gazdasági függőségről sem. Ellenben ezeket a viszonyokat helyettesítik a kulturális, tudományos, információs függőségek közvetettebb formái, melyek fékezik a (kis) nemzetek fejlődését. Sőt azt mondhatnánk, hogy a fejlett államok (gyakran nemzetállamok) a fejletlenebb nemzetek felbomlása, szétesése irányába hatnak – fékezik nemzetgazdaságuk, államszerkezetük vagy akár tagjai identitástudatának szilárdságát és működőképességét. A hagyományos politikai világrendnek a '80-as években bekövetkezett felbomlásával a globalizációs tendenciák átszövődtek új nemzetállamok létrejöttével. Világméretben, az egész emberiség keretében a nemzeti fejlődés egyfajta földrajzi „expanziójára” került sor, de napjainkban, és ebben nem kivétel Európa sem, minden ország rákényszerül, hogy az önálló nemzetállam létrehozásának útjára lépjen. Mintha mindenáron ki akarná próbálni ezt az utat. A nemzeti impulzusoknak talán törvényszerűen végig kell járniuk a maguk teljes folyamatát. A teljesen kibontakozott etnikai önrendelkezés megvalósítása független nemzetállam formájában, úgy látszik, szükségszerű fejlődési fokozat, különösen azoknak a közösségeknek, amelyek történelmileg elnyomottaknak és kielégítetleneknek érzik magukat. Mindig jobb a fejlődésnek ez a formája, mint a nacionalizmus valamelyik válfajának konfliktusba való torkollása, amely esetleg fegyveres megoldáshoz (vagy a konfliktus másfajta elmélyüléséhez) vezetne. A globális rendszerhez viszonyítva minden ország elkezd építeni a saját nemzeti integrációját (vagy legalább átalakítja azt), szerkezeti változásokat visz végbe minden alrendszerben (gazdasági, politikai, kulturális stb.). A világ bipoláris képének végeredményeként nagyarányú változásokra került sor a hagyományos nagyhatalmak helyzetében is (a Szovjetunió politikai és gazdasági felbomlása, az USA vezető szerepének eróziója, a távol-keleti országok előretörése stb.), de az új helyzethez való alkalmazkodás főszereplője és egyben ál-

dozata a nemzetállam mint a globális politika hordozója. A nagyhatalmi igényekkel fellépő államok az úgynevezett globális kihívásra való megfelelő válaszáadás ürügyén, de a valóságban nemzeti érdekeik kiterjesztésében a megoldások legkülönbözőbb formáit és eszközeit keresik. Mindenesetre az önálló nemzetállamok keletkezése magával hoz bizonyos társadalmi, gazdasági, politikai, de másféle feszültségeket is. Ugyanis a nemzetállamok létrejöttének és „építésének” sajátosságait nagymértékben befolyásolják a külső, globális feltételek, tehát az, hogy mikor kezdődik el ez a folyamat, milyen világrend alkotja a külső környezetét, milyen gazdasági és társadalmi szerepekbe és milyen politikai konfliktusokba sodorja az adott országot.

A globalizáció veszélyei

A legnagyobb veszély (ha mellőzük a politikaiakat és a gazdaságiakat) a nemzet kultúráját fenyegeti. Igaz ugyan, hogy nagyon sokszor külső tényezők határozzák meg, hogy az adott nemzet gazdaságában infláció legyen, vagy ennek fordítottja (defláció), hogy milyen gyors a gazdaság modernizációja, szerkezeti átalakítása, miféle irányvonalat kövessenek az állam politikai rendszerébe társuló politikai pártok – de ezeket a folyamatokat többé-kevésbé lehet (sokszor a világtól való elzárkózás árán) belülről irányítani. Azonban a nemzeti kultúra minden eleme ki van téve a globalizáció veszélyeinek. A nemzet határait átlépi a piacra termelő művészet, amely szinte semmi pozitívumot nem tud felmutatni a nemzeti kultúra gazdagítása érdekében. Virágzik az úgynevezett kulturális tőzsde, ahol eleve nagyobb az „árfolyama” a nagy nemzetek kultúrájának, mint azokénak, amelyek kötődnek hagyományaikhoz. Mesterségesen fölverik bizonyos művészeti alkotásoknak az árfolyamát az éppen aktualizálható politikai vagy más botrányok izgalmai miatt. Létezik ennek az ellenkezője is: a kultúra eltiprása vagy a felismerhetetlenségig való asszimilálása, ha nem felel meg a globális elvárásoknak.

A múlttól való elszakadás majdnemhogy kötelező követelménnyé válik. Megkérdőjeleződik minden, amit eddig a nemzet tagjai emberi, szellemi-kulturális vagy erkölcsi értéknek tartottak.

Az értékek síkján zavar keletkezik, s ebből fakadóan sokan nem egészen alaptalanul panaszkodják, hogy míg a tegnapot a bölcsesség, megbízhatóság, az elvek és kötelességek eszményesítése jellemezte, addig ma az élet „helyes” kialakításához nemcsak szellemi és erkölcsi ügyesség, rugalmasság és alkalmazkodóképesség kell, hanem sokszor erőszak, csalás és más, régebben deviáns módszernek tartott eszköz alkalmazása.

A kis nemzetek gazdasági és politikai intézményeinek ellenállása nem tudja meggátolni a nemzetközi nagyvállalatok befolyását, a környezetromboló melléktermékek hatását, az eddig ismeretlen terrorakciók és kábítószeres nagymértékű elterjedését, amely nem más, mint a mesterségesen gerjesztett tömeges, illegális migráció mellékterméke. A tömegmédiá propagandája, a reklám, az erőszakkal, trágársággal és a dekadencia kifinomult formáival átszőtt „kultúralkotások” hatása ellen a nemzet legöntudatosabb rétegei sem tudnak megfelelőképpen védekezni. Az utóbbi években ezeket már intézményszerű formában a nagyobb politikai tömörülések mint kötelező követelményt próbálják rákényszeríteni a (kis) nemzetek politikai vezetésére. A gyermekeket célzó **LBMTQ-propaganda, a nagyvárosokban zajló **Pride**-felvonulások, mind-mind a politikai nyomásgyakorlás hadszínterévé váltak, ahol majd eldől, melyik nemzet tud ellenállni, és melyik lesz önmagát megsemmisítő.**

A tömegek manipulálását fokozza az erkölcsi nihilizmussal párosult intézményrendszer bürokratizálódása, amely főleg arra törekszik, hogy a közösség minden tagját minél átfogóbban szabályozza. A nemzet élete a szabad piacgazdaság önszabályozásának nevében gyakran ki van téve a hatalom önkényének. A közösségnek el kell fogadnia az általános alapelvet, hogy gondoskodnak róla, főltéve, ha működni hagyja a rendszert, illetve úgy kell viselkednie, ahogyan a rendszer megkívánja. Már régebben többen rámutattak arra, hogy kezd elviselhetetlenné válni az az ellentét, amely a hivatalosan vallott szándékok és eszmék (vagy ideológiák) és a kíméletlen embertelenség között feszül. Meglehetősen furcsa módon éppen azok

a bonyolult intézmények és elképzelések, melyeket a politikailag és gazdaságilag erős nemzetek nagy találékonysággal hoztak létre a törékeny emberi szabadság megvédelmezésére és továbbfejlesztésére, valójában a szabadság korlátozóinak és elnyomóinak bizonyultak.² Hozzá kell tennünk, hogy ha ez a védelmezés fegyverek formájában jelentkezik, akkor a kis nemzetek tagjai sok esetben halálra vannak ítélve. A nemzet fogalma a globális nyomás alatt fokozatosan elveszti reális tartalmát, az ország lakossága nemzeti lét nélküli sokasággá degradálódik, amely nem más, mint a tömegcikk, szolgáltatások, információk fogyasztója, jogszabályok, viselkedési normák kiszolgáltatottja.

A magyarság és a globális világ

A felvázolt veszélyek ellenére a kis nemzetek nem zárkozhatnak el a globális világtól. A globális kihívásra meg kell találni a megfelelő válaszokat, mivel a globalizáció kora nemcsak veszélyekkel és feszültségekkel jár, hanem újabb és nagyobb lehetőségekkel is. Ezzel kapcsolatban a globális folyamatok a magyarság számára is új szerepvállalást jelentenek. Több hazai szociológus még a '70-es években nyíltan kimondta és leírta azt, amit ugyan sokan tudtak, csak féltek megfogalmazni: a magyar nemzetbe szerveződött etnikum az első világháborút lezáró nemzetközi szerződések következtében teret veszített nemcsak világméretben, hanem közvetlen földrajzi környezetében, a Kárpát-medencében is. Sajnos fennáll a veszély, hogy a fokozatos kvantitatív lemorzsolódást minőségi visszaesés is kíséri fogja. Ezenkívül látnunk kell, hogy a több évszázados idegen „gyarmatosítás” maradandó nyomokat hagyott az ország gazdasági, szellemi-kulturális, vallási, de nemzetiségi összetételén is. Hisz Lükő Gábornak, népünk egyik alapos ismerőjének szavaival mondva: „Hány millió magyar menekült el ebből a pokolból (mert ugyan miért ment volna el, ha ez mennyország lett volna számára?), és hány millió idegen jött helyébe, ebbe az eldorádba (mert mi egyébért jött volna, ha nem a könnyű élet csábította volna ide?).” Ehhez

² Zweerman, T.: Lelkiség a modern társadalomban. Magyar Filozófiai Szemle, 1989/2–3., 379. old.

mindenképpen hozzá kell tenni, hogy túlzott naivitás volna azt képzelnünk, hogy Európa a magyar etnikumot végérvényesen befogadta. Az előző évszázadok során kemény árat kellett fizetnünk létjogosultságunk bizonyítása érdekében, ugyanúgy, mint ahogy napjainkban is meg kell küzdenünk fennmaradásunkért. Az itt élő népek ugyan sokat köszönhetnek a magyarságnak, nemcsak mint Európa védőpajzsának, hanem a kultúra és a tudomány terén végzett munka miatt is. Hiszen ez a két tűz között vergődő, veszélyesen huzatos helyen megtelepedett, nemzeté formálódott nép nemcsak hogy életben tartotta Európát, hanem értelmiségének színe-java lendítette föl Nyugat szellemi életét az atomkutatástól és holográfiától kezdve a filmművészetig és festészetig. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a körülöttünk élő világ azzal fogja kinyilvánítani köszönetét, hogy megoldja a magyarság égető problémáit. A globalizáció útvesztőiből kivezető fonál megragadásához is többféle lehetőség kínálkozik, melyek egyben tiltakozások a külső kényszerből adódó hamis értékrend ellen. Ezekből kettő a torzulásig fajulhat:

1. Kisebrendűségi érzés kialakulása, amely fokozatosan tudatzavart okoz, s mindenáron kompenzálásra ösztökél. Ennek az egyik változata és megnyilvánulása éppen a nemzeti büszkeség túlhevülése, amely a túlfűtött nacionalizmus és sovinizmus különféle formáihoz vezethet, amikor az egyén és csoport, az etnikum már nemcsak védekezik és mentegetőzik, hanem támad, kinyilvánít, másokat kirekeszt. Ezt főleg a poszttrianoni utódállamok részében élő magyarság érezkelhet az elmúlt évtizedekben.
2. Veszélyes a másik szélsőséges elhajlás is: a világpolgárság elvének hirdetése és ennek a társadalmi életbe való átültetésére irányuló törekvés (kozmpopolitizmus), a nemzeti értékek mellőzésével, sőt megcsúfolásával. Nem ezek a kivezető utak.

Sajnos a társadalomtudományok történetében a szociológia művelői nem nagyon törekedtek a valóság megváltoztatására. Ehhez a gyakorlati lehetőségek nem is adtak meg nekik. Nem is olyan rég a „nemzetiségi kérdések” a szociológiában csak marginális témaként jelentkeztek, amely nem keltett különös figyelmet sem a közvéleményben, sem a politikai gyakorlatban.

Szükségszerű feladat mindenekelőtt a magyar etnikum sorskérdéseinek nyílt meg-

nevezése. Ezek a nemzet túlélése és fennmaradása, de főleg a továbbfejlődése szempontjából elsősorban a népszaporulat csökkenése, az öngyilkosságok és az egészségtelen életmód (alkohol, kábítószer-fogyasztás) miatti elhalálozások számának emelkedése, a Széchenyi által felvázolt „lelki restség”, valamint a bonyolult politikai és szociális helyzetből adódó tudathasadás. Legnagyobb azonban a nyugatinak és egyben modernnek nevezett kulturális hatások növekedése. Ha a nemzetünk nem tud megszabadulni a nyugati kultúra béklyóitól, akkor továbbra is csak a gyarmat szerepét fogjuk betölteni az új Európában.

A sorskérdések megnevezése azonban még nem vezet el a megoldáshoz. A társadalmi élet egyes szféráinak hatásos működésére kell összpontosítani a figyelmet. A magyarság látens erői főleg sajátos kultúrájában, észjárásában rejlenek. Ahogy azt a magyar etnográfia nagy művelője és a sajátos magyar szociológia előfutára, a már említett Lükó Gábor vallotta annak idején, eleink intuitív tudományát kell tudnunk használni. „Mert csodálatosképpen ma is értékes ez a tudomány. S nem csupán helytálló megfigyelései teszik értékessé, s nem is csak párját ritkító régisége, hanem inkább aktualitása, sőt – ne átalljuk kimondani – égetően szükséges volta.” Azt is tudatosítanunk kell, hogy a globalizált világban, amikor a magyarságnak kb. egyharmada Magyarország államhatárain kívül él, ősi településhelyein, vagy szerte a világban kisebb-nagyobb közösségekként, vagy akár szórványban, de nemzeti érzésében, műveltségében többé-kevésbé veszélyeztetve, amikor már nemcsak nyelvi-kulturális asszimiláció veszélyezteteti, hanem társadalmi, gazdasági és politikai is, Magyarországon nem lehet és nem szabad „belső” problémákról beszélni, mert ezek a magyarság egészét érintik. Ezeket úgy kell kezelni, hogy a folyamatok eredményei a határokon kívül élők számára is vonzóak legyenek, hogy legyen kire „felnézni”, hogy a Magyarországon élő magyarságot igazán „anyanemzetnek” lehessen tekinteni.

A nemzet gazdasági rendszerének felépítése során nem célravezető más rendszerek mechanikus átvétele.

Így bukott bele az ország a szovjet-szocialista tervgazdálkodásba, de ugyanúgy bele fog bukni a piacgazdaságról szövögetett álmokba is, ha azokat nem idomítja a nemzet valós szükségleteihez és érdekeihez, ha a magyar lelki alkatot gúzsba köti, ha olyan társadalmi bajokat okoz, mint az egyes rétegek elszegényedése, az ország külső eladósodása és függősége, az inflációs spirál rohamos emelkedése, az infrastruktúra lemaradása és a nemzet garanciájának – a mezőgazdaságnak – a tönkremenetele.

Szorosan kapcsolódik ehhez a több mint két évtizedes, még mindig „divatos”, de már elcsépelet szóhasználat: az „Európához való felzárkózás”. Aki ugyanis nagyobb figyelemmel kíséri a világgazdasági folyamatokat, az már ráébredt arra, hogy Európa előbb-utóbb térdre kényszerül a fejlett keleti gazdaságok előtt. Számára tehát már nem elég egyengetni az utat „vissza” Európába. El kell fogadni a tételt, hogy Európa is Kelet kultúrái felé tart. Ez főleg abból adódik, hogy Kelet fejlett kultúrái nem terjeszkedők, nem az erőszak sugárzik belőlük, hanem olyan vonzerők, amelyek fokozatosan magukhoz húzzák a nyugati civilizációt. Japán és a NIES³-országok, de már ugyanúgy az ASEAN-országok is olyan gazdasági lehetőségeket kínálnak számunkra, amelyeket kihasználhatlanul hagyni esélyünk elvesztésével egyenlő. A magyarság számára ennek azért is nagy jelentősége van, mert hagyományaink, gyökereink részben Kelet kultúrái felé mutatnak.

A politikai szférának is a nemzetet kell szolgálnia.

Történelmünk során a politika sajnos sokszor az idegen érdekek kiszolgálója volt. Fennáll a veszélye annak, hogy a politikai rendszer demokratikus átalakításával a nemzet valós érdekei szétforgácsolódnak, és a politikai csoportosulások szűk pártérdekeik szerint cselekednek. Ez áldemokrácia, amelyben a nemzet fokozatosan felmorzsolódik. A pártoskodás nem más, mint

az önérdeknek a közérdek elé helyezése, s így a túlfejlett civilizációknak és a széthullóban lévő társadalmaknak a jellemzője. A nemzet érdekeit képviselő politikában nem az erőszaknak és az alantos fortélyoknak kell dominálniuk, hanem az erkölcsnek – Szabó Dezső szavaival: legyen „a politika a legmagasabb erkölcsi fogalom: az ország összes anyagi, szellemi, morális termelőerőinek egységbe szervezése az állam és a nemzet keretében egy messze jövőbe érvényes szerves gondolatrendszer parancsai szerint”. Átértékelésre vár a politikai ideológia. Az egyik „globális” ideológia elvetése után, amely magára akarta vállalni az egész emberiség társadalmi fejlődésének megoldását, még nem kell szükségszerűen eljutnunk az ideológiák „globális” elutasításához. Ezek létezni és működni fognak továbbra is, de nem azért, hogy uralkodjanak, hanem hogy ösztönözzék a társadalmi és politikai csoportosulásokat a nemzet további kérdéseinek megoldására. Szerencsére a magyarság történelme során szert tehetett annyi tanulságra, hogy van miből eszméket merítenie.

Ez a nemzet nincs ráutalva arra, hogy idegen eszmerendszerek szerint alakítsa további sorsát.

A Magyarország körül kialakult vagy kialakulóban lévő kis nemzetállamokkal kapcsolatban fölmerül a kérdés: hogyan viszonyuljon hozzájuk? Főleg azért, mert ezeknek a részei több mint ezerszáz évig szervesen összeforrtak a magyarság fejlődésével. A mélabús magunkba zárkózás és a régi idők visszasírása nem elég. A magyar bel- és külpolitikának kell itt a legnagyobb szerepet elvállalnia. Nem lehet büntudatosan elzárkózni attól a tényről, hogy a Kárpát-medence a trianoni határmegvonások ellenére vagy azoktól függetlenül is egyfajta természetes, gazdasági, földrajzi és néprajzi egységet alkot. A Kárpát-medence így Teleki Pál szavaival élve egy sajátos „biogeográfiai egység”, ami egyben azt is jelenti, hogy az itt élő népek nemcsak kulturálisan, de

³ A NIES (újjonnan iparosodó gazdaságok) olyan országok és régiók összessége, amelyek az 1980-as és 1990-es években gyors gazdasági növekedést és iparosodást mutattak fel. A kifejezést kezdetben főleg Dél-Koreára, Tajvanra, Hongkongra és Szingapúrra vonatkoztatva használták, hogy Ázsia „négy tigrisének” magas ütemű gazdasági növekedését jelöljék meg vele, majd a NIES név ismertté vált a fejlett és a fejlődő országok között mint új kategória. A NIES kategóriába sorolt országok rövid idő alatt iparosodtak, és nemzetközileg versenyképes iparágakat fejlesztettek ki: exportvezérelt gazdasági stratégiáknak az iparpolitikai kormányok általi aktív végrehajtása, a magas szintű oktatás, valamint a technológiai innováció révén. Ennek eredményeként ezek az országok fontossá váltak a globális gazdaságban, és a gazdasági növekedés új modelljeként felkeltették a nemzetközi közösség figyelmét.

biológiailag is össze vannak kötve. Ugyanakkor a medence gazdasági, kereskedelmi és idegenforgalmi központja ma is Budapest. 1956-ban a totalitárius rendszerek elsőkénti megdöntése, az elkezdett politikai rendszerváltásban felvállalt szerepek feljogosítanak arra, hogy Budapest a jövőben e térség geopolitikai központjává is váljon. A medence államai és népei közti kölcsönös bizalom előfeltétele a szorosabb kapcsolatok felvételének és egy újfajta integráció fokozatos kiépítésének, amely nem mellőzné a múltban felgyülemlett tapasztalatoknak és értékeknek az itt élő etnikumok javára való gyümölcsöztetését.

Az európai közvélemény manapság, a kis nemzetek virágzása és egyben (ön)pusztítása korában azt hangoztatja, hogy többet kellene tanulni a történelemből, és nem volna szabad újra elkövetni azokat a hibákat, amelyek már egyszer vagy többször pusztulásba sodorták a nemzeteket. Jó szándékú figyelmeztetés ez, és ugyanakkor naiv felfogás. A nemzetek történelme

ugyan tanulási folyamat, amelyből lehet meríteni, ugyanakkor olyan valóságos eseménysor, melyben a konfliktusokat könnyörtelenül végigvívják.

Az egyetemes európai integráció felé vezető út és a kelet-közép-európai kis nemzetállamok szuverenitásra való törekedése egyfajta anti-nómia vagy paradoxon, az objektív lehetetlenség jele. Jele annak, hogy a reális ellentmondás nem oldható fel az adott lehetőségek határai között. Ahhoz, hogy feloldható legyen, meg kell változtatni a feltételeket, melyek gátolják mozgását és fejlődését. Ehhez azonban a társadalommal foglalkozó tudományoknak nincs elég erejük. Ezt csak a világpolitikai tényezők (USA, Oroszország, Kína) vezérlete alatt lehet sikeresen megváltoztatni. De a társadalomtudományoknak, beleértve a szociológiát, erejük van arra, hogy az empirikus vizsgálatok mellett figyelmeztessenek a lehetséges veszélyhelyzetekre és a társadalmi tevékenység (vagy tételesség) előre nem látható következményeire.



Préselés

Lengyel és magyar keresztény versek antológiája

Az *Úrangyalára harangoznak* című, lengyel és magyar kortárs költők vallási témájú verseit bemutató antológia az európai keresztény tradíciókhoz szorosan kapcsolódó alkotások gyűjteménye. Vagyis világos és pontos tematikai tengely köré épült gyűjtemény. A kereszténység – ahogy az antológia főszerkesztőjének, Konrad Sutarskinak az előszavában olvashatjuk – Európa civilizációjának sok évszázados keretét adja. Átala jöhetett létre, alakulhatott és fejlődhetett az az államokból álló struktúra, amelyben az államok nemcsak politikai, de axiológiai – érték-tani értelemben is alakították a kontinens térképét. Olyan közösség volt, amely évszázadokig létezett, teljesítve reális lehetőségei szerint az evangelizáció küldetését, és megmutatva az embereknek – függetlenül társadalmi helyzetüktől, foglalkozásuktól – a végső célhoz, Isten királyságához vezető utat.

A második évezred számos változást hozott a keresztény Európa képén. Felosztások, egyházszakadások, közösségek felbomlása, háborúk, inváziók, politikai szembenállások és viták, ráadásul erőteljes, az európai kultúrát laicizáló folyamatok – ez csupán rövid felsorolása a keresztény Európát pusztító tényezőknek. A kereszténység mint az európaiságot összeforrasztó elem fennmaradt, nem vészett el, pedig folyton ki volt téve különféle ellenséges – külső és belső – erőknél. A mai Európa nem mindig akarja elismerni saját örökségét. Föl lehet itt tenni a kérdést, hogy mi volna ma Európa, és mik lennének mi, a lakói, ha ez a nagy múltú hagyomány elmosódna. Mik volnánk Isten, a gondviselés, az isteni irgalom nélkül, mi irányítana bennünket a hétköznapi életben szeretet, szabadság és emberi méltóság nélkül, a keresztény tanításban gyökerező értékek nélkül? Ezek, sajnos, nem absztrakt kérdések. Napjainkban számos, világvizonylat-

ban végbemenő változás veszélyeztet minket, kultúránkat és Európát. És ezekre a veszélyekre mutat rá Konrad Sutarski, ugyanezzel bizonyítva egy keresztény tematikájú antológia létrehozásának szükségességét.

Nem kétséges, hogy egy ilyen antológia a mai olvasó számára érdekes forrássá válik. A benne lévő versek ugyanis rendkívül vonzó – ábrázolási, fogalmi és stilisztikai szempontból egyaránt gazdag –, a keresztény hagyományból eredő kortárs poétikai horizontot hoznak létre. Jelen antológia ezenfelül új kapcsolatot épít a szó művészete és a hit között, összegzése a modern világ és az ember elé állított keresztény kihívások iránti érzékenységnek. Az antológia verseinek eredményeként világos kép rajzolódott ki a vallási tartalmak által inspirált modern költészetéről. Harmadszor pedig, ez a gyűjtemény ellentmond annak a felszínes, de manapság gyakran idézett véleménynek, miszerint a vallásos költészet *minorum gentium* művészet.

Az *Úrangyalára harangoznak* című antológia – miként a bevezetőben említettem – lengyel és magyar költők verseit tartalmazza. Ez az összeállítás nem a véletlen műve. Hiszen annak a különleges kapcsolatnak, viszonynak a hangsúlyozásáról van szó, amely összekötötte azt a két nemzetet, amelyek aktívan írták be nevüket a keresztény civilizáció világába az első és a második évezred fordulójától kezdve. Kultúránkat és történelmünket sok minden kapcsolta és kapcsolja össze ma is. Érdekes és elolvasásra méltó tehát az ilyen jelentős hagyományon alapuló összeállítás, a lengyel és magyar költők verseinek közzétevése. A szerzők névsora pedig igazán figyelemre méltó. Találunk köztük kiváló, jelentős alkotókat, de akadnak olyanok is, akik az olvasók tágabb körében ismeretlenek. Mindkét csoportot kétségtelenül annak szükséglete köti össze,

hogyan elmélyítsék az isteni szeretet és szépség értelmét, amelyek számunkra, emberek számára különleges és folyton élő ajándékot jelentenek. És ezeknek a költőknek az olvasása állandóan emlékeztessen – ahogyan Zbigniew Herbert írta – „cierpliwy głos ksiądzki”, azaz: a könyv türelmes hangjára... Olyan igazság ez, amelyre mindig érdemes emlékezni.

A bemutatott antológiában megtaláljuk többek között Karol Wojtyła és Zbigniew Herbert verseit, amelyek példát jelentenek az Isten és az ember viszonya fölötti mélyreható töprengésre. Megtalálhatók az antológiában Tadeusz Nowak, Kazimierz Nowosielski és Adriana Szymbalska, valamint papok: Jan Twardowski, Janusz Kobiński, Jan Sochoń, Janusz Pasięba vagy Jerzy Szymik alkotásai is. Nem sorolok fel mindenkit, mert az antológia terjedelmes. Már ezek a nevek is sokat elárulnak a szerzők kiválasztásáról. Mindnyájan kiváló költők, és ők határozzák meg az egész gyűjtemény értékét. Az ő fényükben a kevésbé ismert szerzők is mintha a szokásosnál erőteljesebb hangon szólnának. Az antológia egészét kétségkívül a felsorolt hangnemek és hangsúlyok alkotják.

Az antológiában Jerzy Snopek, Konrad Sutarski és Trojan Tünde által fordított magyar költők közül érdemes megemlíteni például a kiváló alkotót, Pilinszky Jánost, de szerepel Tari

István, Csoóri Sándor, Nagy Gáspár is – és még sokan mások. A magyar blokkot megelőzi egy Bata János által írt előszó. Többek között arról ír, hogy védeni kell a keresztény kultúrát a kifejezőerejének és sajátosságának eltüntetésétől. Erkölcsi kötelességünk – mondja – gondozni azt, amit elődeink hagytak ránk. E nélkül önazonosságát veszített világunk már nem lesz a mi világunk.

T. S. Eliot egyszer azt írta, meggyőződése szerint minden kereszténynek kötelessége bizonyos kritériumok és normák tudatos támogatása (kivéve azokat, amelyeket a világ többi része alkalmaz), és ezen normák és kritériumok szerint kell értékelni mindent, amit olvasunk. Az antológia „olvasása” az imént említett „kritériumokra és normákra” köteles emlékeztetni bennünket, és újra életre kelteni azokat.

A Konrad Sutarski szerkesztette antológiának tehát esélye van arra, hogy ne csak a keresztény hagyomány nyomait elevenítse fel, hanem forrása legyen – és annak is kell lennie – a századunkbeli kereszténység szerepére vonatkozó inspirációknak és gondolatoknak.

Fordította: Szenyán Erzsébet

* **Prof. dr. hab. Wojciech Kaliszewski** (IBL – Irodalmi Kutatóintézet, Varsó) Az *Úrangyalára harangoznak* című, a kereszténység védelmében készített költészeti antológiáról írt ismertetője.



A bajai Szentháromság tér

Az Úrangyalára harangoznak

Lengyel és magyar költők antológiája a keresztény Európa védelmében*

Lectori salutem!

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy ennek az antológiának szerzőit és olvasóit köszönhetem. Tisztelet mindazoknak, akik e mű létrejöttében részt vettek. Két nép kultúráját összekapcsoló műveknek különösen nagy jelentőségük van a globalizmus oltárán minden nemzeti értéket feláldozó korunkban. Napjainkban megtapasztalhatjuk, hogy a lengyel és a magyar nép közötti, évszázadokat átölő barátságot mennyire meg tudja mételezni a pillanatnyi politikai irányvonal. Ezért e mű szerzőit, akik nemcsak őrzői, hanem építői is a lengyel és a magyar kultúrának, rendkívül nagy tisztelet illeti meg.

Nagyon mélyen érintett e kétnyelvű mű címe: *Az Úrangyalára harangoznak*. Bár életemnek túlnyomó részét immár városban éltem le, de elevenen élnek bennem a faluhelyen töltött gyermekévek emlékei. A napi háromszori harangszó (hajnalban, délben és este) s az ekkor mondott Úrangyala-imádságok meghatározták nemcsak az egyes emberek, de a falu közösségének imaéletét is. Bármilyen munkát végeztünk, bárhol voltunk, ahol elért bennünket a harang szava, megálltunk, és elimádkoztuk az Úrangyalát. Hiszem, hogy ezek az imák a korabeli emberek számára szívből jövő hálaadások és sóhajok voltak a Teremtő Isten felé. Különösen fontos erre emlékezni ma, amikor több településen a hajnali harangszó részleges vagy teljes eltörlését kéri. Ez egy szomorú jel a keresztény Európa számára, hiszen Nyugat-Európában egyre több helyen elhallgatnak a harangok, ugyanakkor egyre több helyen szólal meg a műezzin hangja.

Mindez annak az erőszakos, liberális ideológiának a következménye, amely a keresztény értékek és hagyományok eltörlését tartja legfőbb céljának, miközben minden másnak helyet ad. Ezzel a törekvéssel szemben tudatosan ki kell állnunk a keresztény kulturális és erkölcsi ér-

tékrend mellett. Meggyőződéssel valljuk Robert Schuman meglátását: „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz.” Ezért nagyon fontos, hogy azok a nemzetek, amelyek az európai kultúrának meghatározó tagjai voltak az elmúlt ezer évben, ma is törekedjenek az egész kontinens kulturális értékeinek megőrzésére és továbbfejlesztésére. Ez a kiadvány minden bizonnyal ennek a törekvésnek egy nagyszerű példája, amellyel nemcsak a két népnek, hanem egész Európának, és túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az egész világnak is üzeni: Európában minden népnek és kultúrának helye van, de ez nem jelentheti a keresztény értékrend elutasítását, elvetését.

Kívánom, hogy e kötet szerzői és szerkesztői továbbra is legyenek e cél fáradhatatlan és rendíthetetlen képviselői! Legyen e mű megjelenése egy ünnepi esemény népeink baráti kapcsolatának elmélyítésében!

Győr, 2024. július 8.

Dr. Veres András
győri megyés püspök,
a Magyar Katolikus Püspöki
Konferencia elnöke

Bevezető sorok *Az Úrangyalára harangoznak* című antológiához

„Lengyel, magyar – két jó barát...” A jó testvéri történelem vetületei a költészet által

„Lengyel, magyar – két jó barát...” E népi szólás országainknak a régmúlt időkig (Mieszko és Géza megkeresztelkedéséig) visszanyúló közös történelméből sarjadt ki.

Egymásra utalt bennünket a **historia geografica**, a földrajzi adottság, mivel (megközelítőleg kilenc évszázadon át) szomszédai voltunk egymásnak.

* Részletek a 2025 szeptemberében Lengyelországban, Kielcében és Varsóban, valamint 2026 első felében Magyarországon, Budapesten bemutatásra kerülő könyvből.

Összeköt minket a **historia sacra** a szentek nagy alakjain keresztül, gondoljunk akár Adalbertre, Kingára, Jolánra, Salomeára vagy Hedvig királynéira egészen Esterházy Jánosig bezárólag (aki magyar arisztokrata és lengyel grófi család fiaként lett a kommunisták áldozata, 1957-ben szenvedett mártíromságot, és jelenleg zajlik a boldoggá avatási pere).

Összekapcsolódnak a **historia politica**, a közös királyaink révén. Ilyen volt Nagy Lajos – akire Lengyelországban Magyar Lajosként emlékeznek –, Várnai Ulászló, a Jagelló-dinasztia leszármazottja, valamint Báthory István, akit Erdély fejedelmeként koronáztak lengyel királlyá.

Közös kapocs a **historia oeconomica**, a közöttünk zajló kereskedelem.

Szoros kötelék a **historia surrectionis** a XIX. és XX. századi nemzeti felszabadító mozgalmak által, élükön az 1848-as magyar forradalommal és szabadságharcával, valamint Bem József főparancsnokkal. Folytatódott az 1920-as lengyel–bolshevik háborúban a létfontosságú magyar segítségnyújtással és a varsói felkelést támogató magyar közreműködéssel – annak ellenére, hogy az utóbbi esetben Magyarország a tengelyhatalmak szövetségese volt. A sort az 1956-os magyar forradalomnak és szabadságharcnak a spontán lengyel támogatása zárja.

Az elmúlt bő egy évtizedben a **historia defensionis** – az állami szintre emelt politika egyesített bennünket a keresztény értékek védelmében az egyre agresszívebb baloldali ideológiával szemben.

A lengyel–magyar kapcsolatok fent említett dimenziói közül az elsőnek és az utolsóknak a felhangjai csendülnek ki a verses antológia címéből: *Az Úrangyalára harangoznak – Lengyel és magyar költők a keresztény Európa védelmében*. A Konrad Sutarski szerkesztette kötet a lengyel–magyar történelem egy további, eddig még nem említett nagyon fontos síkjának, a **historia culturalis**nak is részét képezi. Megtalálhatók benne nagy és elismert költők művei csakúgy, mint inkább csak helyben ismert szerzők nevei. A kortárs költészet polifóniájának változatos, sokszínű áradásából különféle dallamok hallatszódni ki. Irónia keveredik bennük kritikus hangokkal, vágyakozások keserű csalódásokkal,

nyugalomra intő, reménykedő szólamok fájdalomtól áthatott tónusokkal. Mély átélést és bölcs felismeréseket kívánok a kötetet kézbe vevő olvasóknak!

Varsó, 2024. február 15.

Prof. dr. hab. Michał Janocha

varsói segédpüspök,
a Lengyel Püspöki Konferencia Kulturális és
Örökségvédelmi Tanácsának elnöke
Fordította: Szenyán Erzsébet

Konrad Sutarski (Poznań–Budapest)
A keresztény Európa védelmében
(lengyel előszó)

A mai Európa kezdi elveszíteni eddigi arculatát, a keresztény hitnek egyre inkább csökken a jelentősége, különösen Nyugat-Európában. Megszűnni látszik vezető szerepe, különösen az emberek erkölcsi értelemben vett irányításában.

A világvárvány időszakában, amikor egész társadalmak fordultak önmagukba, olybá tűnhetett, mintha az idő megállt, megfagyott volna. Mégis, ennek leple alatt továbbra is szakadatlanul érkeztek hivatlan jövevények tömegei hajókkal és lélekvesztőkkel Európába. A nyugati országok lakosság száma – főleg a muszlim vallásúak miatt – növekszik, elterjednek és terebélyesednek a kulturálisan idegen, már a saría törvények által irányított gettók. Egyre több keresztény templomot alakítanak át mecsetté, és egyre több engedelményt adnak az Allah-hívőknek. Ennek a beözönlő nyomásnak leginkább csak földrésznünk keleti fele áll ellent (kerítés Magyarország déli határán, a Visegrádi Együttműködés Brüsszelnek ellenszegülő fellépései).

Ugyanakkor beszivárog az alapvető biológiai tényeket is tagadó genderideológia az Atlanti-óceánon túlról, és rákként terjed egész Európában, nem kímélve a hagyományosan keresztény Lengyelországot és Magyarországot sem. Külföldről támogatott civil szervezetek népszerűsítik, így terjed el az egyetemeken, az iskolákban, sőt, már az óvodásokat is igyekeznek érzékenyíteni.

A hagyományos értékrend immár széttöredez, így a keresztények sem tudnak különbséget tenni jó és rossz között.

A Krisztus utáni első évezred nagy népvándorlásait követően, amikor is Ázsiából Európába érkeztek a germánok, a hunok és végül (a IX. század végén) a magyarok, Európa idővel megszilárdult – először etnikai összetétel szempontjából, később kulturális és vallási téren is. Ettől kezdve Európában már nem zajlottak jelentős népességcserék, így etnikailag viszonylag stabil, görög–római kulturális alapokon álló keresztény államok jöttek létre, amelyek egységét csupán két jelentősebb – de népvándorlást nem okozó – vallási törésvonal osztotta meg: az egyik a kereszténység kettészakadása (a szimbolikus 1054-es évhez kötődően) nyugati, latin rítusú és keleti, pravoszláv rítusú egyházra, a másik pedig a XVI. században keletkezett az evangéliumi megújító mozgalmak (lutheranizmus – 1517, anglikán reform – 1534, kálvinizmus – 1536) hatására. Ennek következtében Nyugaton jelentős néptömegek különültek el a pápai befolyás alatt álló katolikusoktól.

Az európai államok így megszilárdult szerkezete – amelybe Lengyelország és Magyarország a X. század második felében (966-ban, illetve 972-ben) tagozódott be a kereszténység felvételével – egészen a jelen időkig megmaradt. És éppen ennek az európai civilizációnak, elsősorban Lengyel- és Magyarországnak kellett szembenéznie számos veszedelemmel – fennállásának immár majdnem ezer éve alatt (leginkább a tatárjárás és a hódító Oszmán Birodalom jelentette kihívásokkal) –, melyek elsősorban a vallás, a kultúra és az etnikai összetétel szempontjából okozhatták volna veszét.

Az előző évszázad során sohasem látott gyökeres átalakulások sújtották a világot. Egész Európa élete – így az enyém is – a náciizmus által teljesen szétzilálódott. Fiatalságom idején egész Kelet-Európát egy másik gyilkos totalitárius rendszer árnyékolta be – a kommunizmus. Csak e két rendszer eltűnését követően, az 1989/1990-es rendszerváltás után tűnt úgy, hogy beköszöntött a harmónia idősza. Országaink a kommunizmus béklyóitól megszabadulva elkezdhatték a fokozatos felzárkózást Nyugat-Európa országa-hoz, a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás révén. A béke eljövételének, a biztonság és a jólét fokozatos növekedésének kel-

lett volna bekövetkeznie. Annak ellenére kellett volna mindennek így alakulnia, hogy az Európai Unió elődje – a Szén- és Acélközösség – egyik alapítója, Robert Schuman francia külügyminiszter már idejekorán figyelmeztetett: „Európa vagy keresztény lesz, vagy nem lesz.” Ezt még a múlt században jelentette ki, akkor, amikor az emberiség természetes szellemi áramlataként a tizenharmadik században kialakult liberalizmus még nem került a pénz hatalom mágikus befolyása alá, és nem kezdett önmaga ellentétévé válni, hogy aztán végül a huszadik és huszonegyedik század fordulóján létrehozta a totalitárius rendszerek új, harmadik változatát, a globalizmust, amely az egész világ fölötti uralomra készül, kezdve Európával.

A helyzet összegzéseként szükséges kijelenteni, hogy Európát nagy veszély fenyegeti: a pénzügyi hatalmi elit korábban már említett globalista-neoliberális politikájának a végzetes befolyása alá került. Ez az az elit egyes országokat és az egész földrészt gazdaságilag kiszolgáltatott állapotba kívánja kényszeríteni – vagyis leigázni. Ennek részeként a nemzeti kultúrákat, hagyományokat és a keresztény vallást (amely számukra pusztító hatású) lecserélni törekszik a sekélyes, az Atlanti-óceán túloldaláról jövő áramlatokkal. Mindezt tetézi a teljesen más kultúrájú és vallású (főleg a más hitűekkel szemben jellemzően intoleráns iszlám) népek óriási és egyre erősödő illegális bevándorlása Európába, ami alapvetően megváltoztatja a földrész etnikai, kulturális és vallási szerkezetét. Ennek a következményei már jól észrevehetőek Nyugat-Európa számos országában (például Németországban, Franciaországban, Svédországban, Belgiumban vagy Hollandiában, és ezt a sorsot szánják Közép-Európának is). A több mint ezeréves szünet után újratekintendő XXI. századi népvándorlás óriási vállalkozás, amely hatalmas pénzügyi ráfordításokat igényel, és nemzetközileg kiépített hátorszámot feltételez. Ennek a hatalmas vállalkozásnak a mozgatói politikusok, tudósok és a média megvesztegetésével érik el céljukat, hogy kialakítsák a közmeggyőződést: ez az egyetlen alkalmas módja a világ helyes irányba történő fejlesztésének. A fenyegető veszélyt ezért nem lehet másként értelmezni, mint a hagyományos Európa (vagyis az európai nemzetek közössége)

elleni – a globális pénzügyi elit által irányított – rejtett támadást négy szintéren: a gazdasági, a kulturális, a vallási és a migrációs-betelepítési ügyek tekintetében azzal a céllal, hogy átalakítsa, lerombolja az európai nemzetek fő védelmező erejét jelentő önazonosságát. Jelenleg tulajdonképpen már csak a földrész középső és keleti része tanúsít ellenállást e tervekkel szemben.

Ezért ne engedjük, hogy egész Európában uralomra jusson a Nyugat istentelen ultraliberalizmusa, annak minden deviáns vadhajtásával együtt! Ne hagyjuk, hogy Európát lehengereljék az Ázsiából, Afrikából származó idegen vallások, mint például az iszlám. Ha ez bekövetkezne, Európa megszűnne a legtoleránsabb és leginkább felebaráti vallásnak a képviselőjeként létezni. Hiszen semelyik másik vallás sem ismeri a „szerezd felebarátodat, mint tenmagadat” erkölcsi útmutatását.

Jelen antológia tehát a legmélyebb értelemben kíván egyetemesen európai és ökumenikus lenni – igaz, egyelőre még csak lengyel nyelven (később talán más nyelveken is megjelenhet majd, elsősorban természetesen magyarul). Lengyel és magyar költők verseiből összeállított válogatást tartalmaz, mert továbbra is e két, egymással mély barátságot ápoló nemzet maradt a legkeresztényibb Európában: az ő kettősük védelmezte a legerősebben és a leghosszabb ideig Európa keresztény, kulturális és etnikai identitását egészen az első tatárjárástól, vagyis 1241-től kezdődően.

Lengyelország alapvetően katolikus. Magyarországon a katolikus, református és evangélikus felekezetek az ökumenikus együttműködés egyensúlyát alakították ki egymással. Ez az antológia a fenti körülményekre tekintettel lengyel és magyar írók verseit és írásait szeretné egybe gyűjteni, olyan keresztényekét, akik függetlenül attól, hogy akár katolikusok, akár protestánsok, akár ortodoxok, egy oldalon harcolnak politikusokkal, tudósokkal, papokkal Európa védelmében – akkor is, ha az ő erősségük a tollforgatás. Európa ugyanis csak addig maradhat meg, amíg keresztény hite képes megvédeni őt. A keresztény Európát oltalmazó legerősebb tényezők: Isten, Haza és a Család. Azonban a költészetet is erős fegyverként lehet bevetni e küzdelemben.

Fordította: Sutarski Szabolcs

Bata János (Horgos, Délvidék)
Isten, áldd meg a magyart!
 (magyar előszó)

Most, amikor egy új világ küszöbén állunk, de az is lehet, már ott vagyunk abban az új világban, ha félve is, és akkor is, ha csak töredékesen és homályosan látunk, mégis szembe kell néznünk a szörnyű valósággal: évezredes rend van megszűnőben, évezredes rendszer felbomlóban!

Úgy tűnik, Európa nyugati és északi része menthetetlenül elveszett, azaz elveszett az a világ, amilyenek mi ismertük az elmúlt évtizedekben: a művészetek, a tudomány, az emberhez méltó élet világa. Helyette az álművészetek, az áltudományok és az emberhez méltatlan élet világa az, ami után közülünk is oly sokan vágyakoznak – és nem csak vágyakoznak, fölkerekednek, és egy tál lencséért részesei lesznek egy pusztuló világ színjátéka utolsó fölvonásának.

Évszázadok múltán, ha még lesz ember, és lesz olyan ember, aki gondolkodni mer, bizonyára a párizsi Notre-Dame 2019. áprilisi lángolásában és égésében az egész nyugati kultúrkör, a nyugati világ megsemmisülésének jelképét fogja látni.

Mert nem maradhat fenn az a világ, amely meghasonul önmagával. Nem maradhat fenn az a világ, amely képtelen megvédeni önmagát. Nem maradhat fenn az a világ, amelyben gyermek fordul szülője ellen, és szülő gyermeke ellen. Micsoda alvilági erők azok, amelyek arra tanítják a gyermeket, hogy vesse el és vesse meg, gyűlölje azokat, akik őt fölnevelték, akik neki életet adtak, és akik neki az életüket adták! És micsoda rettenet az, ha szülő dobja el magától magzatát, tagadja meg őt, oltja ki gyermeke, gyermekei életét? – Ez a világ nem maradhat fenn.

És nem maradhat fenn az a világ sem, amely képtelen önnönmaga védelmére. Az a világ, amely bambán tűri azt, hogy idegenek rombolják szét mindazt, amit őseik évszázadok alatt fölépítettek, amit azok kezük munkájával és orcájuk veritékével megteremtettek. Ez a világ a jólétbe behülyülve nézi, üveges tekintettel bámulja, hogyan hódítják el tőle létének terét, miként vesz el idegenek a jövőjét. Áll és bámul. Már nem figyel, csak áll, még tétován megtesz egy-egy mozdulatot, de lépni már nincs ereje. Cselekvésre képtelen.

És mi hol vagyunk ebben a világban? Mi lesz velünk, mi lesz az utánunk jövők nemzedékével? Milyen életük lesz nekik ebben az új, születőben lévő világban? Mit adhatunk nekik, mivel védhetjük, mivel vértézhetjük föl magunkat a már dúló, időnként dühöngő háborúban?

Mi is ott vagyunk a forгатag közepén, a tom-boló elemek nem kerülnek el a mi otthonunkat sem, nem bújhatunk el előlük, mert nincs már hova bújnunk, nincs hova hátrálnunk, mert a hatalmasok fölégetik a hátországunkat is. Tudnunk kell: nekünk is csak hamut, üszköt és halált szán-nak. Nekünk sem kegyelmeznek.

Egyetlen mentsvárunk a hitünk és kultúránk. E kettő, a hit és a kultúra óvott meg bennünket az évezredek során, és ez az egyetlen esélyünk ebben a sarkaiból kifordult, új világban.

A zene, a tánc, a festészet, a szobrászat, épít-tett örökségünk, meséink, filmjeink, történeteink – ezek azok, amelyek megmenthetnek bennün-ket a pusztulástól. És azok az emberek, akik ezeket eldalolják, eljátsszák, eltáncolják, lefestik, kőbe, fába vésik, fölépítik, elmesélik, filmre ve-szik, és továbbadják nekünk azokat a története-inket, amelyek átsegítenek bennünket a közelgő évek viharos eseményein.

És a szavak, anyanyelvünk szavai, anyáink, apáink, gyermekeink és unokáink szavai. Ősi, ős-régi szavak, amelyek a mában is elevenen élnek, amelyek kimondva és leírva óvnak, dédelgetnek és becéznek, vigasztalnak és megsegítenek, erőt adnak, és kiutat mutatnak a legsötétebb éj-szakából is. Anyanyelvünk szavai, létünk, a múltunk, a jelenünk és a jövőnk varázslatos szavai. Mentsvárunk anyanyelvünk.

Mert ennél többet mi sem kérhetünk: Isten, áldd meg ezt a mi világunkat!

(2019)

Konrad Sutarski (Poznań, Budapest)
Ég a Notre-Dame (Płonie Notre Dame)

Ég a Notre-Dame lángol Európa
történelmünk s kereszték hamvadnak a tűzben
köröttünk bámész tömeg tolong tanácstalan
térdre omol nagy keservében
és mormol rég elfeledett imákat
karjait emelve az izzó Isten felé

Hát hol vannak őrzői a szív- s lelkiismeretnek
ők már mecseteket emelnek a földből
nemi tudatukat vesztett gyerekeknek sulykolják
a gendert
hogy férfi férfitől miként foganhat magzatot
még a leszbikusok is szájátva megállnak
A félhold a sötétlő égen
villámolva „Allah akbar”-t kiált
a föld megremg rémületében
és esővel zúdul ránk őrzőngő viharokkal
Istenem bár lángolsz
adjál nekünk erőt

2019. IV.

Fordította: Döbrentei Kornél

Döbrentei Kornél (Pomáz)
Tél

Jézus áttűz a nyárból, és megérnek
a fölszított mécsesek a bőrünk alatt.
Világgá mentünk anyánkból, fejünkön
hetykemód a Nap, rembrandti piros
satyak. Ormótlan kiskorú kezünkkel
tengert írunk a porba, míg elrohad
a nagy cet agyunkban. Íme, pompánk
a rögben: csuklónk alól égbe pazaroljuk
a szökőkutakat. A Hold ezüst
üllőin feketén szikrázik a gyász,
és hallgat hazánk, szívében az idő
sötét szigetével. Testünk elkékülő
bárkáiba zuhog a homok, a homok,
keserves anyafölddé zuhog.
Jézus még áttűz a nyárból –
a hősnek is testszaga van!
Vérünk illatából gyöngéd havazást
szőnek az angyalok, és a szívünkig
lassan fölúszik a hattyú tél.

(2024)

Takaró Mihály (Budapest)
Visszanézve a 20. századra

A látvány olyan volt,
 rám úgy hatott,
 mint egy semmibe néző,
 hó alatt kéklő,
 kifagyott halott.

Igen, igen, úgy láttam
 a magunk keze által
 bőséges vérben áztatott,
 szegény huszadik századot.

S e borzadályos, néma hullá-
 panorámától
 megdermedtem
 én is, mint
 aki nem megy
 sehova már
 semmit nem kér,
 semmit se vár
 és nem okul,
 csupán gyászol, mert
 üres a jászol,
 üres a kereszt,
 és üres a szív...

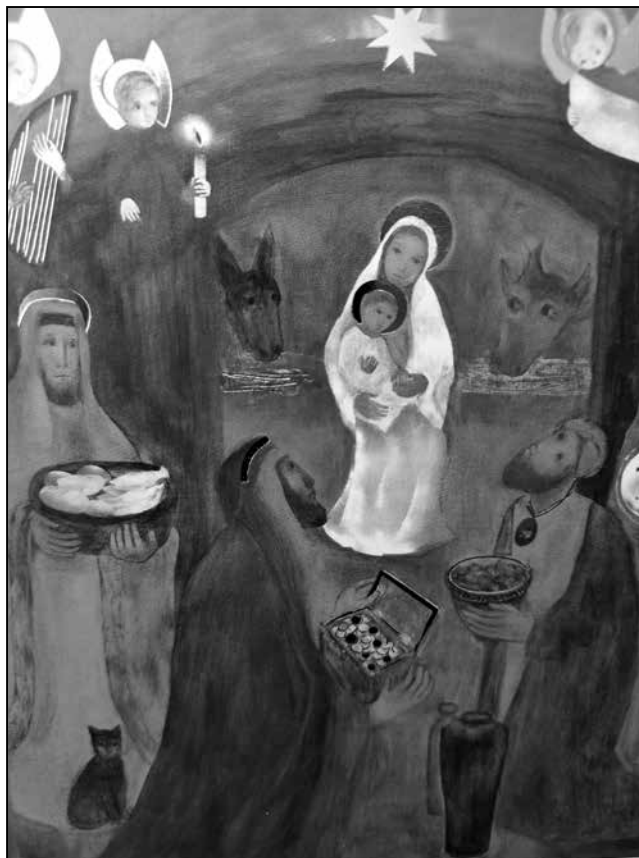
Igen, ez a múlt, a
 „kifagyott halott”.
 Az emberiség sírásója,
 Istent gyalázó,
 vérben áztatott
 huszadik század...

Wacław Buryła atya
 (Krośnice, Oleśnica mellett)
Az igazi béke

a békéről szóló szavakból
 nem születik béke

béke csak ott terem
 ahol virágzik a szeretet

Fordította: Semsei Ferenc



Betlehem

Elment az utolsó közép-európai ember

Kiss Gy. Csaba emlékére

Nemrégén, pontosabban Kiss Gy. Csaba ez év április 2-án betöltött nyolcvanadik születésnapja alkalmából, még annak örömét fogalmaztam papírra, hogy Csaba professzor egy valódi közép-európai ember, magas kora ellenére teljes szellemi vértezetben, töretlen alkotókedvvel él itt köztünk. Barátai, pályatársai, tanítványai és tisztelői népes táborát épp ezért érte váratlanul a döbbenettel párosuló hír: Kiss Gy. tanár úr végleg eltávozott közülünk. Pontosabban, köztük marad, könyvei, tanulmányai tartalmával, barátságos mosollyal, emberséggel, csöndes humorral átítatott személyisége emlékével.

Kiss Gy. Csaba, az ELTE egyetemi docense, Széchenyi-díjas professzora, igazi közép-európai jártasságú emberként az Adriától a Balti-tengerig, Prágától Kassáig szinte mindenhol otthon volt e térségben, hisz vendégtanárként előadója volt a varsói, prágai, nyitrai, zágrábi egyetemeknek, négy nyelven fogalmazó gondolkodóként pedig szerzője számos hazai és szomszédos országban megjelenő sajtóterméknek. Széles körű világlátással rendelkező, igazi közép-európai értelmiségi polihisztorként mérhetetlen tudást és ismeretanyagot sűrített magába, amelyet ő gyűjtött össze és tett közzé az elmúlt évtizedek során térségünk múltjáról, jelenéről és jövőjéről. Ennek a mérhetetlen ismeretanyagnak a fókusza egyértelműen Közép-Európa volt, tartalma pedig minden olyan szakágazat, amely a művelődés címszó alatt belefért a térség vizsgálatának műfajába. Kutatási területe és ennek nyomán jártassága magában foglalta a közép-európai művelődéstörténet különböző ágazatait és az itt élő „kis nemzetek” együttélését befolyásoló jelenségeket, úgymint a nacionalizmus különböző válfajait, a nemzeti mítoszok megjelenésének és utóéletének leírását, a polgárosodás és nemzetté válás történeti és irodalmi elemeinek kategorizálását, az egymásra kölcsönösségükkel kiható művelődési és kulturális kapcsolatokat, a multikulturalizmus megjelené-

sét – és még hosszan sorolhatnám Kiss Gy. tanár úr műfajilag nem minden esetben pontosan behatárolható kedvenc témaköreit. Kiss Gy. Csaba tudományos munkásságának egyedi sajátossága talán épp abban rejlik, hogy a fenti témaköröknek nem vagy nem csupán elméleti keretben történő vizsgálatára törekedett, hanem olyan konkrét és kézzelfogható műfajok területére is elvezette olvasóját, ahol elméleti feltevéseit a valóságban fellelhető gyakorlattal tudta ütköztetni vagy épp bizonyítani. Példaként említhetném a közép-európai nemzeti himnuszok vizsgálatát, a tankönyvekben fellelhető szomszédosképek elemzését, a közös és eltérő emlékezhelyek leírását, a dualizmus kori útirajzok, útleírások és naplók letűnt világának újrafelfedezését stb.

Róla elmondhatjuk, hogy nemcsak vendégtanár, hanem igazi utazó professzor volt. Országon belül legszívesebben másodosztályú vonattal közlekedett. Külföldre viszont az éjszakai vonatokon utazott. Menet közben naplóját, jegyzeteit írta, melyekben igazi krónikásként örökítette meg a történelem sodrásában az ő nemzedékének kijutott sorsfordító idők eseményeit. Munkásságának jelentős része a határon túli magyarokhoz és a szomszédosági kapcsolatokhoz vezető irodalmi, művelődéstörténeti területek föltérképezéséhez köthető. Különösen közel állt a szívéhez a történelmi Magyarország felvidéki – vagy (ahogy Kiss Gy. tanár úr szerette megnevezni) felföldi része. Azon túl, hogy folyamatosan figyelemmel kísérte a (cseh)szlovákiai magyar irodalmi és történelmi tárgyú alkotómunkát, rendszeres előadója volt az ehhez a területhez köthető konferenciáknak, művelődési kluboknak és táboroknak.

Az Országos Széchényi Könyvtár Magyarágkutató Intézetében szűk egy évtizeden belül kollégaként, munkatársként, majd a Teleki Alapítvány Közép-Európa Intézetében főnököként is közelebb kerülhettem hozzá. Máig némi büszkeséggel gondolok arra az időszakra, amikor a szocializ-

musnak nevezett korszak alkonyán szinte úttörőként próbáltuk megalapozni egy új tudományágaknak, a határon túli magyar nemzetrészek kutatásának máig tartó (akkoriban) nem éppen akadálymentes indulását. E téren is jó szívvel nevezhetem őt példaképemnek, sőt mesteremnek is, nemcsak azért, mert az ő mentorságával születtem meg első tudományos publikációim, hanem elsősorban azért a keresztény erkölcsre alapozott szellemi-emberi magatartásért, amelyre felnézve mindig leckét kaphattam az alkotómunka iránti elköteleződésből és felelősségérzetből éppúgy, mint a hazaszeretet és a korszerű európaiság mértékadó egyensúlyban történő értelmezéséből és képviseléséből. Számomra a korszerűség példáját adta azzal is, hogy hűséggel ragaszkodott a gyermekkorából magával hozott kálvinista hitéhez és egyházához, melyet nyíltan megvallott, és soha meg nem tagadott. Kálvinista szellemisége azonban nem gátolta őt abban, hogy éveken, évtizedeken keresztül jegyzetírója legyen a szűkebb pátriájában lévő budai Szent Imre-templom plébániája által kiadott Lépcső című egyedülálló folyóiratnak. Utolsó, 80. születésnapjára *Szentimrevárosi Athenas* címmel megjelent könyve épp ezeket a jegyzeteket (a budai szentimrevárosi polgári mentalitás és szellemiség irodalmi emlékeit) gyűjti egybe.

Kiss Gy. Csaba tudományos pályájának meghatározó része volt a felső-magyarországi régió (s ezen belül is a szívéhez közel álló Gömör) sorsközösségben megvalósuló, soknemzetiségű együttélésének, sokszínű művelődéstörténetének kutatása, máig ható példaként való felmutatása. A *Felsőmagyarországi Minerva* című, nagy reménységű (de sajnos félbeszakadt) könyvsorozatában több, a szűkebb régiót érintő jeles szerző (Divald Kornél, Féja Géza, Pechányi Adolf...) többnyire elfeledett munkáit szerkesztette át újrakiadásra, okulásul az utókor számára. Kezdetől fogva szorgalmazója a szlovák–magyar tudományos együttműködésnek (évekig tagja a magyar–szlovák és magyar–lengyel történész vegyes bizottságnak), mint ahogy korábbi nagy elődök nyomán máig egyik legfőbb ösztönzője annak, hogy megismerjük és kutassuk a szomszéd népek nyelvi, irodalmi, történelmi sajátosságait és a velünk szembeni sztereotípiáik összetevőit.

Ez utóbbihoz sorolnám Kiss Gy. Csaba Lengyelországgal foglalkozó tudományos és publicisztikai munkásságát is. S mindjárt azt is hozzá-

teszem, hogy ez a terület vezetett át a rendszer-váltás környékén Kiss tanár úr az MDF alapító tagjaként való aktív politikai szerepvállalásának térfelére is. Ennek kapcsán jegyezte meg 80. születésnapját köszöntő beszédében Lezsák Sándor, hogy bár „Csaba kételyek nélkül politizált, de mindig voltak kétségei”.

Jómagam is az ő bátorításának köszönhetem a lengyel nemzet iránti tisztelet és barátság szükségességének felismerését. A Varsói Egyetem vendégtanáráként Kiss Gy. Csaba oly kimagasló személyiségek nyomába lépett, mint amilyen Korompay Emánuel, Divéky Adorján, Waclaw Felczak, id. Antall József, Csorba Tibor, Stanisław Vincenz, Csapláros István volt, hogy csak néhány nevet említsek kiemelten a lengyel–magyar összetartozás hagyományát ápoló 20. századi szellemi nagyjaink közül. Úgy hiszem, s régóta vallom, hogy az ezerévnyi múltra visszatekintő lengyel–magyar barátság sem létezne, ha nem lennének olyan személyiségek mindkét nemzet soraiban, akik e barátságot szó szerint értve megélik, és munkásságuk nyomán az ígét meg is testesítik. Kiss Gy. Csaba is efféle rendkívüli személyiség volt.

Az általa írt *Közép-európai találkozásaim* vagy a három kiadást is megért *Lengyel napló* beszédes bizonyítéka lehet állításomnak, legalábbis azok számára, akik kézbe vették, veszik és elolvassák e két könyv adatgazdag tartalmát. Kiss Gy. Csaba Lengyelországra s ezen belül a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom megalakulásának időszakára vonatkozó naplófeljegyzéseit a korabeli magyar lapok biztosan nem közölték volna. Ő ennek ellenére leírt minden általa fontosnak tartott közéleti jelentőségű mozzanatot. A naplójegyzeteinek hatása épp ezért – így utólag is – revelációval tölti el az olvasót. Hisz a könyv oldalait végigszövik a két nép közötti barátság világának aggodalommal és szeretettel átítatott történetei. Sokan, sokat írtak már eddig a magyar–lengyel barátság történetéről, természetrajzáról. Kiss Gy. Csaba e vonatkozásban papírra vetett gondolatainak mélységéig az eddigi szerzők közül azonban csak kevesen jutottak el. Ő ugyanis rendelkezik egy, a lengyel „nemzeti harc és emlékezet” legnemesebb ügyeivel való belső azonosulással és egy szívből-lélekből fakadó szolidaritásérzettel is, amely magában hordozza a barátságon jóval felüli lengyel–magyar évezredes összetartozás génjeinkbe íródott örökségét is. De mindez Csaba számára nem je-

lentett kizárólagosságot. Nem sokat tévednék, ha azt állítanám, hasonló érzetek kötötték őt a horvát, a cseh, a szlovák nemzet szellemi-kulturális örökségéhez is. Amennyiben Kiss Gy. Csaba közép-európai világot leíró munkásságát valamilyen műfaji meghatározással kellene ellátni, akkor én ezt a „barátság- vagy sorsközösség-filozófia” műfajaként nevezném meg. Talán ez az egyik magyarázata annak, hogy éltek utolsó időszakig fáradhatatlanul indította útjára a közép-európai összetartozásunkra vonatkozó újabb és újabb kutatási projektjeit és programjait.

Persze, aki egy kicsit is ismerte Csabát, jól tudja, hogy a lengyelekhez fűződő, „ésszel és szívvel” megalkotott bensőséges viszonyrendszere csupán egyik rajzolata az ő Közép-Európa visszaszerzéséért hittel vívott, sokéves küzdelmének. Ezen törekvését a lengyel nyelven is megjelentetett *Lengyel napló*hoz írt ajánló soraiban Ryszard Kapuściński nemes egyszerűséggel „Közép-Európa újratemetésének” nevezi. Amikor a híres lengyel író, újságíró, Kapuściński e sorokat Kiss Gy. Csabáról 1997-ben leírta, talán még utópiának tűnhetett mindaz, amivel ajánlását befejezi, tudniillik az, hogy Csaba alaposan átgondolt és valósággal átélt Közép-Európa-hite egy új Európa víziójának is formálója lehet egyszer. Ma már azonban ott tartunk, hogy a körülöttünk rohamléptekkel változó világrend okozta bizonytalanság közepette ismét egyre többet kell beszélnünk Közép-Európa ama pótolhatatlan hivatásáról, hogy a térség stabilitásának és egy új európai tudatnak a kialakításában kell szerepet vállalnia. De a térség népeit összekötő sorsközösség felismerése nélkül mindez csak illúzió marad. Ha nem foglalkozunk egymással, ha nem ismerjük meg egymás értékeit, akkor összefogásra képtelenül továbbra is előítéleteink rabjai maradunk. Kiss Gy. Csaba számos megélt pozitív tapasztalata ellenére sem hallgatta el ezzel kapcsolatos kételyeit sem. A *Kell-e nekünk Közép-Európa?* című jegyzetében így vélekedik:

„Bizonytalan vagyok benne. Néha úgy tetszik, mintha kedves ideám (mondhatnám romantikus megszállottságom), a Közép-Európa gondolat idehaza fokozatosan kiüresednék. Don Quijote-i szélmalom lett volna csupán? Elmúltak a nagy remények évei, amikor a történelem (ama nagybetűs) egyszer csak elhozta a változás lehetőségét. Fordult a világ. [...] Józan borúlátással kell elismernünk, hogy a mai fiatal nemzedéknek a Kö-

zép-Európa gondolat nem sokat mond, némiképp általánosítván megállapíthatjuk, a környező világ nem érdekli őket. Nekik Magyarországon túl (ha egyáltalán átnéznék a határokon), legfőnnebb a Nyugat és az angol nyelv létezik, a szomszédságon pedig egyszerűen keresztülnéznék. Új változatban valahogy így él az *Extra Hungariam non est vita...* szűklátókörűsége, amely annyi kárt okozott nekünk már a XIX. és a XX. században is. Egyik legkártékonyabb nemzeti mítoszunk az »egyedül vagyunk« gondolata. Mintha nem volnánk összefűzve ezer éve ezer szállal szomszédainkkal. Nem beszélve a hasonló mentalitásról és kultúráról. *Horribile dictu* politikai érdekeinket tekintve szintűgy. [...] Pedig nézetem szerint máig sem vesztett idősszerűségéből Németh László kilenc évtizeddel ezelőtti meglátása: »A Közép-Európa gondolat kiszabadít a meddő irredentizmusból, nem a nagyhatalmak kegyéből, hanem közép-európai szerepüktől várja fölemelkedésünket« – írta *Magyarság és Európa* című esszéjében.”

Kiss Gy. Csaba azonban aggodalmi és kételeyei ellenére is mindvégig híve és hirdetője maradt a Közép-Európa-eszmének. Ennek bizonyítására csupán három, a legutóbbi időig teljes lelkesedéssel végzett munkáját emelném ki: *Visegrádi kód* címmel szerkesztette azt a remélhetőleg még ez évben megjelenő kis enciklopédiát, amely közép-európai identitásunk alapvető művelődéstörténeti elemeit tekinti át, és rendezi sorrendbe. Ugyancsak ő irányította a Kárpátok népeinek, azaz hat nemzetnek (lengyelek, ukránok, szlovákok, románok, magyarok, csehek) az irodalmi kánonját összegyűjtő regionális irodalmi antológia összeállítását és kiadását. És rendületlenül szervezte a Németh László műfordító táborát azon hazai és a szomszédos országok fiataljainak, akik „történelmi és jelenlegi szomszédaink nyelvén született szépirodalmi művek magyarításával kívánnak foglalkozni” a jövőben.

Szomorú, hogy minderről már csak múlt időben lehet írni, beszélni. De Kiss Gy. Csaba tanár úr korszakos munkásságára gondolva mégis reménykednünk kell abban, hogy lesznek – mert kell, hogy legyenek – olyan követői, akik folytatói lesznek kedves ideája, a közép-európai nemzetek összefogását célzó eszme feltámasztásának és megvalósításának – idehaza éppúgy, mint a szomszéd népek körében.

Neki pedig fényeskedjék immár az örök világosság!

Naplójegyzetek XXX.

Akinek szinte mindannyian hívei és adósai vagyunk

Nemrég töltötte be 70. életévét Bertha Zoltán tanár úr. Rácsodálkoztam a hírre, mert jó harminc éve, mióta megismertem, szinte semmit sem változott. Igaz, hogy időközben egy átláthatatlanul nagy és jelentős életmű szerzője lett, akinek a nevével óhatatlanul összetalálkozik az, aki a 20. századi magyar irodalom, ezen belül is a határon túli magyar irodalom vagy a népi írók munkássága iránt érdeklődik. Műveltsége, felkészültsége bámulatosan mély és széles körű; vállalkozókedve és szelleme pedig folytonosan megújulásra, befogadásra kész. Minden új értéket, minden felbukkanó tehetséget lelkesen fogad, először mindenkiben az érdemet, a jót látja meg és értékeli. Mindig nagylelkű és segítőkész, és annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedben komoly betegségekkel küzdött és küzd, a fáradságot talán nem is ismeri. Minden jó ügynek azonnal híve lesz, a maga eszközeit haladéktalanul és örömmel ajánlja fel a közjó szolgálatára.

Szentesen született, Sárospatakon érettségizett, és Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen töltötte egyetemi éveit, itt végzett magyar és angol szakon. Itt szerzett bölcsészdoktori címet 1982-ben és PhD-fokozatot 1994-ben, itt habilitált 2008-ban. A rendszerváltás előtt is ellenzéki alapállásáról volt ismert, nemegyszer került ellentétbe a hivatalos szervekkel, amelyek nem nézték jó szemmel gyakori erdélyi utazásait, amikor könyveket, gyógyszereket vitt határon túli barátainak, rászoruló családoknak. Nem csoda, hogy 1988-tól magába szippantotta a politika, 1990–1994 között az első szabadon választott Magyar Országgyűlés tagja volt. 1994-től a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének lett az oktatója, később egyetemi tanára. 2004-ben József Attila-díjjal ismerték

el munkásságát, 2014-től tagjává választotta a Magyar Művészeti Akadémia. Esszéi, tanulmányai, könyvei a nyolcvanas évek elejétől mind sűrűbben jelentek meg, mára több tucat önálló kötet fémjelzi munkásságát, köztük pótolhatatlan monográfiák, esszégyűjtemények Bálint Tiborról, Sütő Andrásról, Kányádi Sándorról, Tamási Áronról. Rendhagyóan nagy eddig még kötetbe nem gyűjtött tanulmányainak száma is: valószínű nem volt és ma sincs az öt hazában olyan valamirevaló magyar író, költő, akinek a munkáit Bertha Zoltán ne ismerné, akiről valamely tanulmányában ne szólt volna. Szenvedélyesen olvas és ír, mindenütt keresi és mindenütt megtalálja az értékeket. Szelleme eleven bizonyíték arra, hogy mennyi jó szándékkal, ígéretes lehetőséggel, jóra vezető alkalommal van tele a világ, ha hajlandók vagyunk felismerni őket.

De Bertha Zoltán legkülönlegesebb tehetsége írói stílusának szépsége, lendületessége, gazdagsága. Műveltsége úgy hasznosul írásaiban, előadásaiban, hogy egyszerre képes a magyar nyelv mindennapi elevenségét és mélyrétegeinek legrejtettebb kincseit is a mondandója szolgálatába állítani. Elemzőkészsége és intellektuális bátorsága olyan gondolatok és tények kimondására ösztönzi, amelyek felszabadítóan hatnak a társadalmi tabuk és politikai korrektségek szövevényes világában. Anyanyelvünk lehetőségeit, gazdagságát jól ismerve szerencsésen ötvözi a gondolatiságot a költői emelkedettséggel, a plasztikus, színes, képi kifejezésmóddal.

Bertha Zoltánt nyugdíjba menetele óta sem látta senki tétlenkedni, táskái, szatyrjai sem lettek sokkal könnyebbek, és Istennek hála, írásainak, előadásainak száma sem csökkent. Ezért is nehéz elhinni, hogy vele is halad az idő, ő is belépett már a hetvenesek társaságába. Bízom benne, hogy ez sem fékezi le a rá annyira jellemző – szellemi életünkben pedig olyan ritka – önfeledt lendületet, őszinte lelkesedést. Azt is remélem

ugyanakkor, hogy a jeles születésnap mindnyájunkat arra készítet, hogy egyre gazdagodó életművét ismerjük, elismerjük, és felismerjük, hogy Bertha Zoltán irodalmi életünk egyik legfigyelmesebb, legnyitottabb, megkerülhetetlen személyisége, akinek szinte mindannyian a hívei és adósai vagyunk.

Nemzeti sportunk

Szakemberek szájából is gyakran elhangzik, hogy a család a társadalom alapegysége, legkisebb, de legfontosabb közössége, és hogy egészséges családok nélkül nincs egészséges társadalom és nemzet. Méltán és okkal hangzik el ez a megállapítás, mert nagyon igaz. Ha szerencsénk van, mindannyian családba születünk, családban nevelkedünk, és legtöbbször a szüleinktől, nagyszüleinktől, testvéreinktől kapott ösztönzések határozzák meg életindulásunkat, pályaválasztásunkat, de még családalapításunkat is.

A mai mindennapi ember ugyanakkor nagyon gyakran másként vélekedik a családjáról, legalábbis nálunk, Magyarországon. Szinte divat szidni a családukat, dicsekedni avval, hogy nem tartunk kapcsolatot a szüleinkkel, nagyszüleinkkel vagy a testvéreinkkel. Sőt, az is előfordul, hogy valaki kifejezetten elhatárolódik, hangsúlyozza, hogy ő bizony semmiben sem hasonlít a családtagjaihoz, semmiben sem ért egyet velük, legfeljebb a temetésükre lesz hajlandó elmenni.

Mi az oka ennek a divatnak? Korjelenségről van szó, vagy csak kifejezetten ránk, magyarokra jellemző ez a vélemény és ez a gyakorlat? Nem végeztem felmérést, nem tudom, hogy készültek-e egyáltalán ilyen tárgyú kutatások, csak a saját tapasztalataim alapján gondolkodtam el erről az egészségtelen jelenségről. Mert egészségtelen és fájó jelenség ez: ha már a családukban sem találjuk meg a helyünket, ha nem kapunk a családuktól sem elég szeretetet, ha nem tudunk azonosulni vele, egyszerűen, ha a családuk rosszul működik, vagy nem is működik, olyanok leszünk, mint a fészükéből kiesett madárfiókák: védtelenek, bizonytalanok, kiszolgáltatottak.

Sokan sokféleképp magyarázzák a modern házasságok széthullásának gyakori és szomorú következményekkel járó jelenségét, a gyermeküket egyedül nevelő szülők helyzetét. Én most nem

erről akarok elmélkedni, hanem arra keresem a választ, hogy miért nem tartanak jobban a vérségi kötelékek nálunk manapság, hogy miért nem kötődnek egymáshoz erősebben a nemzedékek, és hogy egy-egy nemzedéken belül is miért rossz olyan gyakran a családtagok egymáshoz való viszonya. Miért nem tudnak jobban összetartani, egymásnak minden körülmények közt segítő kezet nyújtani azok, akik – ahogy a szép magyar szavak is kifejezik – egy testből és egy vérből valók?

Olyan „kivagyik” lennének, hogy különbnek akarjuk hinni magunkat? Messze okosabbaknak, szebbeknek, jobbaknak akarunk látszani a saját családtagjainknál is? Nyilvánvaló, hogy a hozzánk legközelebb állókat ismerjük a legjobban, mert az idők során módunk van megtapasztalni a gyengéiket, hibáikat, fogyatékoságaikat. De ugyanígy megismerjük a jó tulajdonságaikat is, sőt, legtöbb esetben a szeretetüknek, ragaszkodásuknak, segítőkészségüknek kitüntetőjei vagyunk. Mégis, ismerős az a rossz szokásunk, mondhatnám, nemzeti sportunk, hogy egymás hibáin köszörüljük a nyelvünket, egymás kárán nevetünk, keresztbe teszünk egymásnak. A családban éppúgy, ahogy társaságban vagy munkahelyen. Sokkal ritkább az, hogy elismernék valakinek a jó tulajdonságait, méltányolnánk, megdicsérenék a másikat. A jólelkű, jóakarátú társaknál többre becsüljük az örök gúnyolódókat, még ha tartunk is tőlük. Még ha a gúnyolódás képes is szétrobbantani egy-egy közösséget, és sosem a jó közérzetet, az otthonosságérzést szolgálja, hanem sértődésekhez, nehezen gyógyuló lelki sebekhez vezet.

Oda kellene figyelni, és tudatosítani kellene magunkban, hogy egyikünk sem született hibátlanok, mindannyiunknak vannak gyenge pontjai, mindannyian kikezdhetők, kigúnyolhatók vagyunk. Ugyanakkor szinte mindenkinek vannak jó tulajdonságai, megbecsülésre méltó értékei is. Ezekre kellene építeni családi kapcsolatainkat, ezeket kellene előtérbe helyezni. Meg kellene tanulnunk egymást jóra ösztönözni, egymást szívesen és nem kényszeredetten segíteni, egymással készségesen együttműködni. Mert mindannyiunknak szüksége van hátországra: az összetartó családra, ahol szeretnek minket, és számítanak ránk, ahol mi is számíthatunk a szeretteinkre. Sikeres, békés, gyarapodást hozó időkben is, hát még bajok, inflációk, háborúk idején.

Ég királynője

„Ég királynője, e világ jeles újjászerezője, vég-ső könyörgéseimben a szentegyházat a püspökökkel, papokkal, az országot a néppel s az urakkal a te oltalmadra bízom; nékik utolsó Istenhoz-zádot mondva lelkemet kezedbe ajánlom.”

Hartvik püspök mintegy hetven-hetvenöt esztendővel első, szent királyunk halála után így örökítette meg Szent István legendájában a halálán lévő nagy uralkodó utolsó fohászáat. Nem csak a szájhagyományra, két korábbi Szent István-legendára is támaszkodott, amikor művét Könyves Kálmán királyunk kérésére elkészítette.

Az idén augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján van 987 éve annak, hogy ezek a szavak a székesfehérvári királyi udvarban elhangzottak a halálára készülõ uralkodó által egybehívott országnagyok és egyházi méltóságok jelenlétében. Mindannyian tanultuk az iskolában, hogy nehéz helyzetben volt idõs országalapítónk: néhány nappal azelőtt, hogy utódjaként királlyá koronázták volna, váratlanul elhunyt fia, Imre herceg, akit pedig nagy gonddal készítettek fel az ország vezetésére.

Imre – a kortársak emlékezete szerint – mind katonai, mind hadvezéri erényekben, mind szellemi képességekben méltó volt a magyar trónra. Jellemét édesapja, Szent István uralkodásának példája és fia számára írt intelmei formálták, de szíve tisztaságában, hitének erejében édesanyja, Boldog Gizella életmintája is ösztönözte. Nyelvekben, tudományokban való jártasságát nevelőjének, Szent Gellértnek köszönhetette, aki tizenkét esztendőn át volt tanára és lelki vezetője. Amikor 1031. szeptember 2-án – egyes források szerint vadászbalesetben, mások szerint betegségben, megint más feltételezések szerint

orgyilkos merénylet következtében – meghalt, a Szent István uralkodásának évtizedeiben mintaszerűen megalapozott jövő reménye, a magyar államiség biztonságos építményének sorsa megkérdőjeleződött.

Szent István élete utolsó hét esztendejében ennek a tragikus eseménynek a súlyát hordozta. Ennek terhe alatt élte át és értette meg teljes mélységében minden emberi munkálkodás esendő voltát és minden földi terv sikerének legfontosabb feltételét: a vele együttműködő isteni akaratot.

Sokszor hallhatunk, olvashatunk tudós eszmefuttatásokat arról, milyen is volt valójában szent királyunk. Tehetséges, de véreskezű hadvezér és uralkodó? Okosan és merészen mérlegelni és dönteni képes politikai lángelme? Elhatározását tűzön-vízen át megvalósító hitterjesztő? Népe jövőjét pontosan megtervezni képes, a rövid távú szenvedéseket hosszú távú megalégedettségre beváltó stratégia?

Az utókor minden lehetséges kérdésére utolsó, történelmi tettében találhatjuk meg a választ. Bár kijelölte királyi utódját oldalági rokona, Orseolo Péter személyében, csak az országvezető szerepét hagyta a kényszerűen választott utódra, de népe sorsát nem emberi kézbe tette le. Felajánlása nem a halála utáni évekre, évtizedekre tervező uralkodó gesztusa volt, hanem mindannyiunknak szóló, minden emberi életre, minden emberi alkotásra érvényes útmutatás. Alázattal elfogadta az ősi mondás igazságát: *Ember tervez, Isten végez*, és megkereste a lelkéhez legközelebb álló szakrális személy, a boldogságos Szent Szűz, az Istenanya, Nagyboldogasszony mindeneknek segítő, feléje is kinyújtott kezét: örök időkre patrónánk, égi királynőnk oltalmára bízta Magyarországot.



Szűz Mária a kisdeddal – az Udvardi-festmények bélyegsorozatából

Mai magyar

Sok-sok művész barátom távozott már el a túlvilágra sajnós, különösen az elmúlt 10-20 esztendőben, s egy idő óta szokásommá lett, hogy születésük és haláluk évfordulóján alkotásaikkal emlékszem rájuk. Íróknak, költőknek az írásait, verseit olvasgatom, ha képzőművészek, akkor az albumokat veszem elő, ha meg zenészek, akkor a muzsikájukat hallgatom. Így történt most is, amikor **Kiss Dénes** költőre emlékeztem pár hete, halálának 12. évfordulóján. Nagyon szerettem őt, de ezzel nem voltam és nem vagyok egyedül, hiszen költőként, irodalmárként, barátként és gondolkodóként is kiváló volt. Sokat olvastam a verseit, ha újat írt, megmutatta. Azt hittem, ismerem minden versét, ám most, éppen a fentebb említett évfordulón kezembe került egy verse, amellyel most találkoztam először. Egy régi-régi hetilapban jelent meg, amely nekem megvolt. Szíven ütött, mert igaz. 2005-ben írta, és nagyon igaz. Így szól:

Mai magyar

Nem akar magyar lenni
Leginkább senki semmi
Röhögni kiabálni
bánthatja bárakárki
önérzetét is sértve
szégyeneknek kitéve
méltóságát gyalázza
jön vendég otthonába
szétdúlándó hazába
bömbölés hozza lázba
bármikor apja anyja
hóhérját megszavazza
de előbb kitünteti
pengét is élez neki

A Tisztelt Olvasóra bízom, hogy eldöntse, saját tapasztalata szerint ilyen-e a mai magyar. Az én nézetem szerint Dénes nem tévedett. Ilyen is

a magyar! Vagy ilyené vált. Legalábbis vannak ilyenek. Kiss Dénes versének első sora ugyebár így szól: „Nem akar magyar lenni”. Bizony az elmúlt években számos alkalommal voltunk kénytelenek olyan jelenségekkel szembenézni, miszerint a magyarság, a magyarok érdekei ellen lépnek fel bizonyos hazaárulók. Legutóbb éppen egy Kollár Kinga nevű uniós képviselőnk tűnt ki brüsszeli felszólalásával, mikor is arról beszélt, hogy örül, ha hazánk nem jut hozzá az uniós forrásokhoz, mert akkor megakad a magyar gazdaság fejlődése, beruházások és kórházfelújítások maradnak el. Örömet fejezte ki azért is, hogy a magyarok romló életminősége az ellenzékot erősíti. Kiss Dénes versére visszautalva, a hölgy tehát nem akar magyar lenni. Mostanság állítólag Luxemburgban él, ott sem akar magyar lenni, vagy netán annak látszani. Magam elképzelni sem tudom ezt a fajta gondolkodásmódot, ha pedig igaz, akkor kérdezném tőle, hogy: mégis Ön mitől magyar? Attól, hogy gyűlöl bennünket? Attól, hogy ezt természetesnek veszi? Miféle tév-eszmékben él? Ha nem tetszik neki, miért nem megy el innen? Költői kérdések, tudom. Vélem, hogy nem válaszolna, a hozzá hasonlók annyira demokratikusak, hogy nem is szoktak.

Ám van számos más érdekesség is. Egy mai magyar uniós képviselő, bizonyos Cseh Katalin férje, Berg Dániel, aki a budapesti II. kerület momentumos alpolgármestere, pár napja egy át-mulatott éjszakán részegen, trágár kifejezéseket kiabálva káromkodott, parancsolgatott, felháborítva a mulató közönségét. Kedves feleségének, aki ugyancsak a nem mérhető népszerűségű Momentum párt tagja, szintén van egy ügye, büntetőügye, ugyanis az európai uniós pályázati pénzekből a hírek szerint törvénytelenül kapott. Ez tény. Ám az ügy mindezek ellenére immár évek óta húzódik, az igazság meg csak nem akar előkerülni. Róla is kiderült, amit Kiss Dénes mon-

dott, pontosabban versbe foglalt: „Nem akar magyar lenni / Leginkább senki, semmi”. Ám a sápot lehúzni, magyar kiküldetéssel, és szakmányban árulni a hazát jó pénzért, no, az nincs ellenére.

Persze van és lett is nekünk más „mai magyarunk” is. Itt van az új keletű műbotrány: bizonyos Majka nevű rapper, aki kis hazánkban minap a koncertjén egy, a miniszterelnök – azaz Orbán Viktor – kivégzését imitáló jelenetet mutatott be. Ez az ő óhaja. Büszkén mondhatjuk, nemdebar, hogy ez ám az igazi demokrácia! A mindent szabad – csak nem mindenkinek. Tombol tehát a tolerancia a baloldalon, no meg a szabadosság kis hazánkban, s a fentebb emlegetett tények ismeretében sajnos arra következtethetünk, ismét Kiss Dénes versére hagyatkozva, hogy ezeket a figurákat a „bömbölés hozza lázba / bármikor apja anyja / hóhérját megszavazza / de előbb kitünteti / pengét is élez neki”.

Nos, itt tartunk. Sokan megírták már, hogy a rendszerváltozásnak nevezett időszak után hirtelen megszokások a jellemtelen, káros közéleti személyiségek és politikusok. Magyarán, a tisztességtelenségnek nem lett – azóta sem – következménye. A nemzeti vagyont elűnt – következmények nélkül. Azóta sem került elő, s már aligha fog. Ajánlották nekünk azt is, hogy merjünk, azaz tanuljunk meg kicsiknek lenni. Megtanultunk sajnos. Az efféle tanácsokat adók viszont mind a mai napig élnek – ha meg nem haltak – világukat büntetlenül. S ismét a Kiss Dénes-verset idézve azt is át kellett élnünk, hogy „bármikor apja anyja / hóhérját megszavazza / de előbb kitünteti / pengét is élez neki”. Ám azt a szomorú tényt még hozzáteszem, pontosabban megismétlem, hogy Kiss Dénes 2005-ben írta az emlegetett verset, tehát éppen 20 esztendővel ezelőtt. Sajnos a világ lényegében nem sokat változott azóta, ami a *Mai magyar* címmel megjelent vers igazságát illeti, s mint azt néhány fentebb emlegetett tény is bizonyítja.

S ha már költészet, essen itt szó a cáfolhatatlanul csodálatos magyar költészetéről is, amely vigaszul is szolgál nekünk, magyaroknak immár évszázadok óta, s amely attól is páratlan, hogy mindennapjainkról, bánatainkról, politikai eltévelyedéseinkről és örömeinkről is képes lélekre hatóan beszámolni, állást foglalni, szomorúságunkat enyhíteni és reményt adni is. Mert van-

nak csodálatos „mai magyarok” is. Aiktől nem elszomorodni kell, hanem lelki táplálékul és bátorításunk érdekében folyton olvasnunk kell őket. Mint például e folyóirat főszerkesztőjének, **Bata János**nak a sorait, a sok-sok gyönyörűség közül például a Gyóni Géza költőnk emlékére írt *Melléd ülnék* című versét – melyből most csak keveset idézek, a negyedik versszakát: „Melléd ülnék, szegény, árva Gyóni Géza, mert együtt talán könnyebb lenne elúzni / a hitetleneket és az üzérkedőket, / elúzni őket, csak egy éjszakára, el a hazából, / őket, kiknek Mammon az egyetlen istene, / mert ellopnak tőlünk mindent: a földet, a vizet, a lelkeket! / Tomboló fürgeteg, söpörd ki a hitetlen üzérkedőket!”

S szellemi táplálékunk lehetne e nehéz időkben a zseniális Döbrentei Kornél verseibe foglalt elgondolkodtató gondolatai, amelyek legyenek útravalók, ha netán valaki elbizonytalanodna, s a **mai magyarnak** a kötelességét, szerepét akarná jobban, mélyebben megérteni. Nos, így szól a *Büntetlenül?* címmel megjelent versének egy részlete:

„Lassan örölnek Isten malmai, nem a mieink,
idegenek elvették.

És akik adták? Akarták, ne legyenek itt
Don Quijoték,

mivel veszélyes, hátha autonóm:

a homokzsákot vernék le a bokszolón?

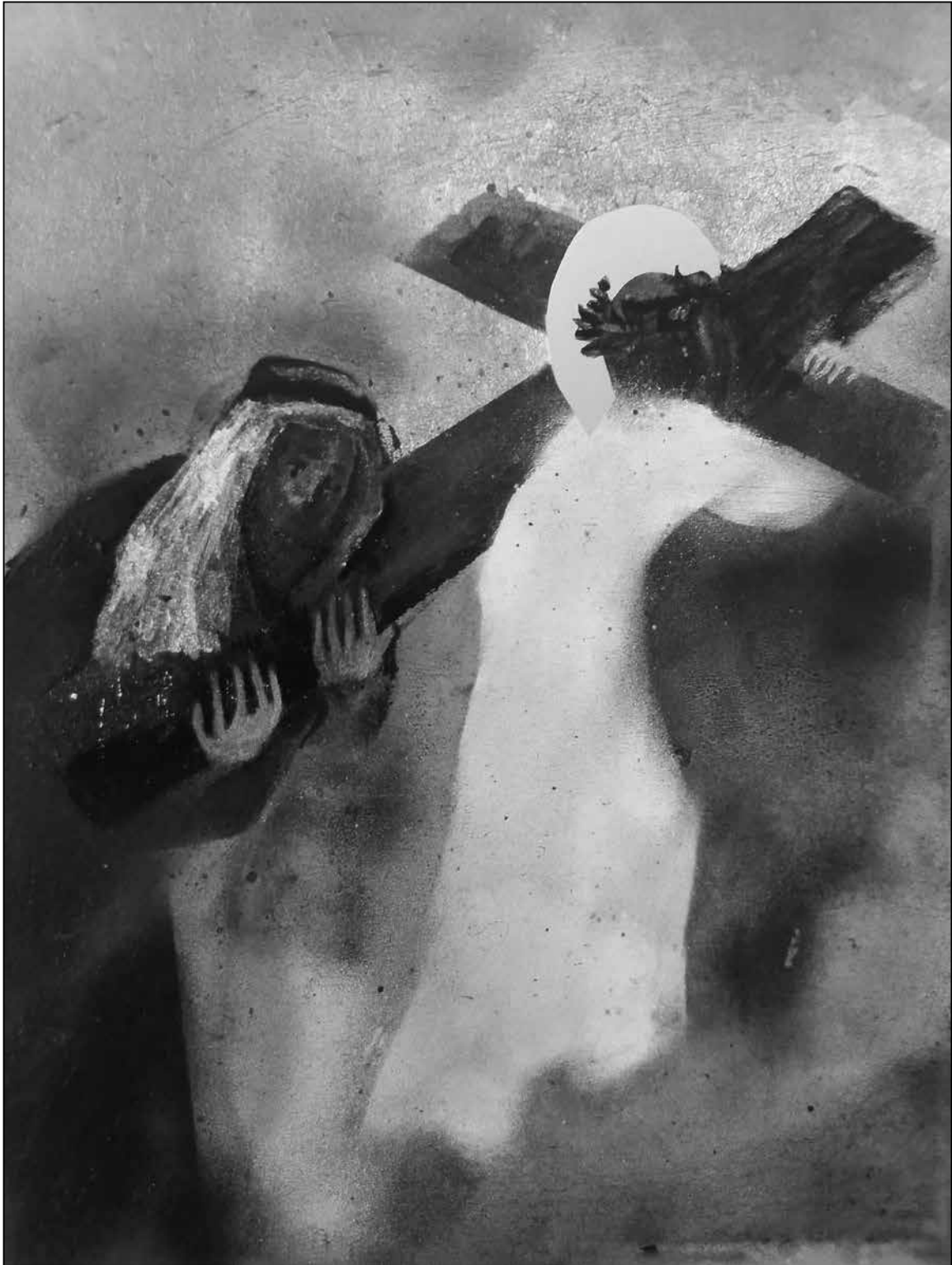
A jobbágy büszke volt, ezek cselédek,
ha rájuk unnak, gazdáik undorral beléjük rúgnak,
hiába, mérgezőbbek, mint a beléndek,
mert nem születtek sem parasztnak, sem úrnak.
Aztán ganajuk hátrahagyva, időre eltűnnek,
de pénzre görbedt karmuk zsigereinkbe kotor,
hát senki nem akarja vesztét a parvenüknek?
Ők lennének a nemzet-fenntartó fősodor?
Akkor minek ide a szabadságszobor?”

Nos, ha erre a kérdésre akarnánk hiteles választ adni, akkor be kellene vallanunk, hogy a szabadságszobor tényleg minek. Van szabadság? Ha nincs, miért nincs? Ha van, miért nincs egyetértés abban, hogy mit kell jelentsen ez az egyetlen szó?

A „mai magyarnak” erre az egyetlen, nem könnyű kérdésre kellene válaszolnia. Nem oly nehéz ez. Csak nem ártana csodálatos költőinkre, íróinkra, az igazakra támaszkodnunk.

Minél előbb. Hogy ne érezzük magunkat *A harapófogó öblében* (Döbrentei egyik verseskötetének címe), valamint ne legyen *Megkopott táj* az életterünk (e két szó pedig Bata János kötetének címe). Amúgy meg mindketten igaz mai

magyarok. Mint ahogy az volt Kiss Dénes költő is, aki a *Mai magyar* című versében kísérelt meg felvilágosítani bennünket, hogy figyeljünk arra – nehéz, tudom –, hogy milyen is legyen a mai magyar.



Keresztút: Cirenei Simon segít vinni a keresztet

Versek*

És mégis

Egy világegyetem a talpunk alatt,
 miként az akasztottnak,
 és mégis –
 Hatalmas ököl hűlt helye az úr,
 kínlódva növi körbe a szívünk,
 és mégis –
 Ránk könyököl az Isten,
 hogy szétfröccsen a májunk,
 és mégis –
 Szájából végtelen költemény
 a szél és a lelkünk,
 és mégis –
 Közös veríték a tenger,
 zarándokhellyé avatjuk gyomrát a cetnek,
 és mégis –
 Ezer éve delel itt a káini pillanat,
 ragyogása föléli a vérünk,
 és mégis –
 Három kakasszón inog az éjszakánk,
 a kardokon nehezen virrad meg az eskü,
 és mégis –
 A Kárpátok közt világtalan bolyong a végzet,
 üvöltünk, és idetalál,
 és mégis...

Mégis maradj meg írmagul,
 akkor is, midőn
 békegalambok kloákáiból csöppenként fehérül rád az idő,
 a sovány napóra-bot meresztette árnyék
 kezében szentgyörgyi fegyverré váljék,
 a sárkány fátuma, hogy kihívja a lándzsát,
 idő s tér keresztjén könnyelműn ne mártírkodd el magad,
 a sorsod vár rád,
 a lándzsát felragadd,
 faljad főztjüket, de ellenükre nőlj, meg ne hőkölj,
 létezz tette készen, akár tokmányban a fenőkő,
 minden kegyeskedve odavetett früstök duzzassza öklöd,
 feszüljön óriás rügyként mit a tavasz robbanásig töltött,

gyökerezz irthatatlan, mint a tenyészet,
 a télközi fű, amikor zöldül merészet,
 és fájva,
 véraláfutásosan, miként a mályva,
 miként a napcsillámokkal repeső
 bokornyai aranyeső,
 mely fényvesszőket sarjad arkangyali kézbe,
 tudd, és tudd állati sejtelemmel is, melyet hited tetéz be,
 hogy nem a létért lázadás, csak a lázadó porlad,
 s az élet, akkor is, ha kifosztják,
 magát diadallal fölmutatja, mint áldozópap az ostyát,
 táltos a teliholdat.

1984–1997

Kápolna a Csillagösvényen

A két torony, kapuszárnyára nem vet
 árnyat, ősbűntől szűz, tabuként zárva.
 Zabolátlan illeszkedő mészkövet
 gyónóhellyé gyúrt kitérülése
 béklyótlan lelki hű szabadoknak.
 A szabadság démonin átjárható.
 Krisztus előtt s után megmutatkoznak:
 megannyi adventi türelem-bakó.

Nyers, lélegző hegyhátból vájt szűk zuboly,
 cellányi emberi részvétet, mostan!
 Vértanúhoz véna illik, s bő csupor,
 s halászhajók istápjá szárazdokkban.
 Zsugorodik a Föld, semmi kegyelem.
 Magánzárkányit se nyújt a Kápolna.
 Vajh, mitől tágul a világegyetem?
 E zugban egész fajunk elfért volna.

Szénégetők kútjától indul az út.
 Karthauzi menet, nincs pálfordulás.
 Áldást Osztó Jézus, üzd el a borút
 arcunkról, nem megy ma pokolra dudás.
 Köztes létben egy tábla levendula,
 megteremti a mindenség jó szagát.
 Esdeklő szeráfoktól halleluja
 s lurkók-lebírta Heródes-éjszakák!

Mely koszlott, kurta-hosszú lidérc s vandál.
 A lét várakozás, torlódó robot,
 megalázó rabigában dől a váll,
 s ivadékok sora vak reményt lopott.

Feszítve nehéz mércénk, mint az ólom.
 Hetvenhét igazság a népmesékben.
 Nyilallj felhőkbe, büszke magyar sólyom.
 Sorsod: úrrá legyél a küldetésen.

„Erdélynek autonómiát!” Örtűz
 vigasz-szikrái a bányakatlanban.
 Káin s Ábel átkos titka összefűz,
 leolvad lelkünkéről, ahol szurok van.
 Ziribár-hegy ölében Csillagösvény,
 leggyászlóbb éjen túl óvja a Napot.
 Szóval és cselekedettel sem fősvény,
 lelkiismeretből állít silbakot.

Csíksomlyó-vérek, Boldogasszony-szentély
 Pünkösdkor közösen misét áldozott.
 Bárdolatlan igazság inog, ne félj,
 dőlhet, s térítve születésnapot hozott,
 s dacolást is: galád szövegű béke.
 Könny nincs! Vagyunk imagerincű gyertyák
 Trianonért, s bolondult Egész fékje.
 Sebünkön az életet kivajúdják.

Évezredektől számol az Ég Ura,
 nem kél valós hírünk, mely áthatolna.
 Parttalan hitnek kell szorosb regula.
 Tejút-magosba visz föl a Kápolna.
 Mennyezetén Boldog Özséb keresztje.
 Patrónánk Szent Koronával trónusán.
 Én Máriám, kezében vadcseresznye,
 s mécsfénnyel hajt ki a kőoltár pórúsán.

Pomáz, 2024. december 4.

Békelelet

Kínlódással kivajúdott lejtő.
Visszaútnál gőgösb a meredek.
Kihívásra följajzón serkentő.
Kimarjult lábam elgémberedett.
Kínlódással kivajúdott lejtő.

Távlat, angyalok lován megteszem.
Nagyapó figyel, bár mellszobor.
Járőr-menetelés a gyógyszerem,
hajszalereimből méaszt felkotor.
Távlat, angyalok lován megteszem.

A sarcot levonták jó előre.
Székelyhad volt ütegparancsnoka
gyanakvón les a Pilistetőre.
Sarjként bizton feljutunk még oda?
A sarcot levonták jó előre.

Nagyapó, szemed rezzenéstelen,
messze túlhan látsz, elibém s mögém.
Plántálni tán az elmúlás ellen?
„Nem félünk”, s szemgolyód élő örvény.
A tekinteted rezzenéstelen.

Tektonikus ihlet a félmosoly.
Mondén tudásra biggyesztesz ajkat,
öntikkadt fény, kiscgömböc ködgomoly.
Tábori köpenyed mit takargat?
Tektonikus ihlet a félmosoly.

Mérgezett malaszttal teli béke.
Kísért le-föl, le, a szerpentinén.
Különös a történelem vétke,
kármentőként vonszolva kell vinnem.
Mérgezett malaszttal teli béke.

Uram, hőköltetsz Általad – Veled.
Rémképekkel ne ijessz, bátoríts fel.
Akaratod szívemben megleled.
Nagyapám zubbonya csupa rendjel,
e kapaszkodók megsegítenek.

Imafertály, nincs hozsannaszünet.
Lappadt göthösségem mögém nézem.
A lét bűvölete sose szűnhet,
lónyerítés-bűbájolta réten.
Imafertály, nincs hozsannaszünet.

Pomáz, 2025. 02. 19.

* Válogatás a közelmúltban megjelent *Sorsvágta* című kötetből (Püski, Budapest, 2025, Petrás Mária illusztrációival).



Kikötő

Lenyomott életek

Tihanyi Györgyné sz. Hollósi Erzsébet (1952)

Nagyapámék Nagydorogon laktak, tízen voltak testvérek, közülük három fiú. A család református, de volt benne nazarénus is. Dédapám a saját földjén gazdálkodott. 1912-ben a három fiú kiment Amerikába. (Az interneten láttam a hajónaplót, onnan tudom az évszámot.) Ohio államban, Akronban éltek, és egy vasgyárban dolgoztak. Nemrég kerültek elő fényképek, az egyiknek a hátuljára rá van írva a város neve. Az egyik csoportképen fölismertem nagyapámat. Első felesége sárszentlőrinci lány volt, Szigeti Lídiának hívták. Együtt mentek ki, ahogy Mihály nevű testvére is a feleségével és két fiával.

Tíz évig lehettek kint, azután hazajöttek, mert a felesége megbetegedett, és nemsokára meg is halt. Azt mondták, csonttébécé volt a baja. A két testvér kint maradt. Aztán (legalábbis egy időre) elveszett a nyom. Egyetlen levélke maradt, ami a madocsi rokonoktól került hozzánk. (Nagyapám egyik nővére oda ment férjhez, neki írta ötvenegyben a másik amerikai testvér, Sándor.)

Nagyapám abból a pénzből, amit Amerikában összegyűjtögetett, cséplőgépet vett, darálója is lett. Körülbelül tíz ember dolgozott a keze alatt. Nagyszüleim huszonhatban házasodtak össze, nagyanyám is özvegy volt. Édesapám huszonhétben, a húga rá egy évre született.

Majd huszonöt év múlva nagyapám azzal szembesült, hogy amit kétkezi munkájával Amerikában keresett, és itthon szerzett, rákerült a kuláklisra. Ez ötvenben lehetett.

Egyik este zörgettek, majd rugdalták a kaput. Nagyapám kiment. A tanácsházára kísérték. (Hol egyik, hol másik kulákot vitték be esténként abban az időben egy kis *népnevelésre*.)

Egy nagyapámnál idősebb asszony is ott volt. Ő vezette a családi gazdaságot, mert a férje már nem élt, a fia pedig – így mondta édesanyám – semmit érő volt. Elkezdtek verni az öregasszonyt, de azt nagyapám nem engedte. Erre újra

nekiestek, így duplán kapott. Hajnaltájban került haza véresen, édesanyám megmosdatta.

Aztán mindenét elvették, amije volt. Elvitték a cséplőgépet, leszerelték a darálót... Jóval később mondta édesapám: majd megszakadt a szíve, amikor ott látta a gépállomáson rozsdásodni a gépeiket a szabad ég alatt. Alkatrészeik szét voltak dobálva.

Nagyapám akkor már nem volt fiatal, 1883-ban született. Egy idős embernek mindezt elviselni, feldolgozni nem lehetett egyszerű. Ő sem bírta, és ötvenkettő augusztusában felakasztotta magát. A családban sohasem említették a nagyapapa meghurcolását, öngyilkosságát se! Felőrkoromban tudtam meg. *Azokról az évekről* soha nem beszéltek előttünk a szüleink. Néha-néha csak ennyit hallottam: „Amikor kulákvilág volt.” Vagy: „A kulákvilágban.” (A nagyapapa halála után kirótták édesapámra a hagyatéki illetéket, de amikor azt kifizette, már nem volt hagyatéka.)

Édesapám Budapesten, az Állami Felsőipari Iskolában érettségizett 1948-ban. Gyakorlatát a Weiss Manfrédnál végezte. Hazajött, és a nagyapapa vállalkozásában kezdett dolgozni. (Osztálytársai közül többen gyárigazgatók, más magas beosztású emberek lettek azzal a végzettséggel.)

Negyvenkilencben házasodtak össze édesanyámmal. Anyai nagyapám segítségével (aki jó módú parasztember volt) felszerelt egy műhelyt. Annak a nagyapámnak az volt a szerencséje, hogy egy jóakarója elárulta neki, kik kerülnek majd a *listára*. Gyorsan háromfelé osztotta a földjeit. Egyik rész a nagynénémé, a másik anyukámé lett, a harmadrészt pedig ráíratta arra a vejére, akinek addig nem volt vagyona.

A műhely végig megmaradt. Édesapám egyedül dolgozott benne, így nem lett „kizsákmányoló”. Aztán a szedresi gépállomáson helyezkedett el, majd a nagydorogiban. A hivatalos munkaidő után otthon javígtatott ezt-azt, nagyon sok

„köszönöm” munkája akadt. Semmilyen vezető beosztásba nem került, csak egyszerű szereplő lehetett. A hatvanas évek közepétől már a nagydorogi téészenben dolgozott. Egy idő után – rábeszélésre – átment a helyi ÁFÉSZ-hez. Saját műhelyében tevékenykedett, amit a szövetség bérrelt tőle. Bontóban összeválogatott alkatrészekből traktort is csinált az ÁFÉSZ-nek (!), este tízkor még világos volt a műhelyében. Reggel pedig ébredés után azonnal beindultak fejében a fogaskerekek.

Magának való, csendes ember volt, és szorgalmas, takarékos. Nem dohányzott, nem ivott, nem volt nagyravágyó, kocsmát csak messziről látott. Mindent elvégzett a maga idejében, soha nem égett körmére a munka. A férjemnek elmondta, hogy be akarták szervezni. Valami fináncféle jelent meg egyszer a műhelyben, és nagyon finoman előadta, mit akar. Mert ugye a műhelyben sok ember megfordul, beszélgetnek erről-arról... Kétszer próbálkoztak, de édesapám nem hagyta magát. Utána leszálltak róla. Különbözőbb következménye nem lett az ellenállásnak. Azt is említette egyszer, hogy Pestre költözünk. Bizonyára elvagyódott abból a lenyomott életről, amelyben akkor élt. A költözésből azonban nem lett semmi, minden maradt a régi. Elvégezte továbbra is a téészenben a munkáját, aztán a háztájiban folytatta. (Tartottak néhány hízó, baromfit is.) Oldalkocsis motorkerékpárja is volt, ami szenzációszámra ment akkor a faluban. Negyvenkilenc éves korában agyvérzés érte, műtéttel tudták megmenteni. Utána mondta nekem: „Tudod, kislányom, amikor lefekszem, még nem végeztem el a munkámat, mert addig, amíg el nem alszom, jár az agyam.”

Olajkályhákat is gyártott, amikor divatba jöttek. A lábukat valahova Pest alá vitte egyik osztálytársához nikkeleztetni, a lemezeket Bonyhádra, a zománcgyárba, a kályhatesteket ő készítette el. Úgyhogy a famíliát ellátta olajkályhával, talán néhány még eladásra is jutott. Sok mindent kitalált és meg is valósított. A gép volt a minde. Szív-műtétje után teljesen belevetette magát a szőlőművelésbe. Hetvenéves koráig csinálta, rá két évre halt meg.

Nagydorogon 1963-ban gimnáziumot létesítettek. (Az általános iskola pedagógusainak egy része középiskolai tanár lett.) Hetvenkettőig mű-

ködött. Szüleim azt szerették volna, ha egy kicsit komolyabb iskolába járok. (Bonyhádra, a közgazdasági technikumba lelkészünk, dr. Benedek Sándor – aki büntetésből került Nagydorogra, előtte a pápai teológia rektora volt – ismeretsége révén jutottam.¹ Eszem ágában sem volt közgazdásznak meg könyvelőnek lenni, de ez az iskola-választás kiugrási lehetőségnek látszott.)

Elsős koromban négyes lett a magatartásom! Édesanyámtól kaptam mindent, csak dicséretet nem. „Mit csináltál?! Biztosan rendetlen voltál!” Osztályfőnököm felvilágosította, mi a gubanc oka: „Az ötös magatartásnak a KISZ-tagság a feltétele.” Én nem voltam tag, mert az első körben azokat vették fel, akik kiváló úttörők voltak. Én pedig nem voltam kiváló úttörő se! Úttörő voltam ugyan, mert kötelező volt, de ugyanakkor templomba jártam, mert az is kötelező volt! (Édesanyám főzte az ünnepi ebédet, közben sürgetett bennünket: „Lányok, harangoznak. Induljatok!” Beharangozás utánra ő is odaért. Apukám nem volt templomba járó.) Ebből következett, hogy én nem juthattam el Csillebércre, Zánkára. (Kilencvenegyben a magyar református világtalálkozó záró istentiszteletét az úttörőtábor sportpályáján tartották. Mi akkor Füreden nyaraltunk. Vonatra ültem, és elmentem. Az úrvacsoravétel után hatalmas elégtételt éreztem: hittem mégis eljuttattam Zánkára, ha már úttörőként nem sikerült.

A keriben a második félévben azért pedáloztam, hogy sikerüljön bejutnom a KISZ-be. Sikert! Év végén meg is lett az ötös magatartásjegy.

Nagyon jól éreztem magam Bonyhádon. Elsőben szállásadónál laktam, másodikban vettem föl a kollégiumba. A Perczel-kertet, ahol a lánykollégium volt, valósággal imádtam. Tizenhatan voltunk egy szobában, emeletes ágyakban aludtunk, szeneskályhával fűtöttünk, hetente egyszer volt meleg víz... mégis.

Magyarból, matematikából nagyon jó voltam, szerettem a fizikát, a kémiát is. Kémiát csak elsőben tanultunk, de én négy évig jártam kémiaszakkörbe, majd felvételi előkészítőre is. Tudatosan készültem – már akkor! – a gyógyszerész hivatásra.

Kiváló történelemtanárnk volt. Egészen addig, amíg nem jutottunk el a munkásmozgalomig. Abból a témából csak kettőt, esetleg harmast tudtam szerezni. Egyszerűen nem tudtam

bevenni! A kapitalizmus politikai gazdaságtanából ötösre vizsgáztam, a szocializmuséból legfőbb hármasra. Eleinte nem tudtam, miért van ez. Tanulom, tanulom, és nem tudom megtanulni! Bántott a dolog.

Akkor még semmit sem tudtam a család történetéről. Elég hosszú időnek kellett eltelni ahhoz, hogy az agyamban ez is letisztuljon: genetikailag vagyok így kódolva.

Amikor jelentkeztem a gyógyszerészire, osztályfőnököm próbált lebeszélni. Én azonban tántoríthatatlan voltam. (Nyaranta a nagydorogi téveszben töltöttem szakmai gyakorlatomat. A téveszelnök meg akart győzni, hogy a gödöllői agrár-egyetemre jelentkezsek, még ösztöndíjat is ígért. Én bíztam magamban: gyógyszerész leszek!)

Szegeden a biológia írásbelim kevésnek bizonyult, nem vettek föl. A gyógyszerértári központ vezetője viszont azonnal alkalmazott asszisztensnek. A simontornyai patikában kezdtem dolgozni.

A következő évben újra jelentkeztem, akkor Pestre. Amikor elmentem a jelentkezési lapért a keribe, az igazgató úr is próbált lebeszélni. „Biztos, hogy a gyógyszerészire akar menni? Jó szívvvel tudom ajánlani helyette a bajai vízügyi technikumot. Nem lenne az jobb?” „Nem... nem – mondtam. – Nekem a műszaki terület egyáltalán nem tetszik. Gyógyszerész akarok lenni!” (Jó néhány évvel ezelőtt bemutattuk a paksi református parókián Sággy Gyula Hortobágyra hurcoltatott című dokumentumfilmjét. Az egyik túlélő elmondta a bevezetőben, hogy az ő családját is kitelepítették az Ormánságból a Hortobágyra. Ő Baján lett vízügyi technikus. Nem oda akart eredetileg jelentkezni, de az ő származásával máshova nem mehetett. Akkor elgondolkodtam ezen. A keri igazgatója azért ajánlotta a vízügyi technikumot, mert tudta, hogy máshol nem vagyok jogosult. Így utólag, amikor az ember ezeket már tudja, összeáll a kép.)

A pesti vizsgabizottság elnöke nézegette a papírjaimat: „Hát igen... igen... Tolna megyében nagy a gyógyszerészhiány, de az asszisztens-

hiány még nagyobb.” Nem vettek föl. Harmadik felvételim újra Szegeden volt. (Édesapámnak egyik párttag ismerőse elmondta, amikor már lehetett beszélni róla, hogy jelentkezésem idején az egyik pártgyűlésen napirendi téma volt az én továbbtanulásom.)

Szurdán szóbeliztem, csütörtökön már itt volt a levél, hogy a fizikára nulla pontot kaptam. Holott mind a tizenkét kérdésre válaszoltam. Akkor azt mondtam: „Jó, ennyi volt. Ők voltak az erősebbek. Asszisztens maradok.”

Elmentem pendliző asszisztensnek. Öt évig jártam a megyét, helyettesítettem ott, ahol kellett. Nem volt éppen kényelmes, de én nagyon élveztem. Sok embert megismertem, sok gyógyszerésztől sokat tanultam. Sopronban elvégeztem még a gyógyszerkiadói szakasszisztensi tanfolyamot. Negyven évet dolgoztam szakasszisztensként. *Bonyolult szakmunkás* volt a státuszom. Ez így volt leírva!

Édesanyám, hála istennek, még él. Húgom gyors- és gépiró képesítést szerzett Bonyhádön, majd levelezőn Sárbogárdön érettségizett. Utána elvégzett egy felsőfokú idegvezetői tanfolyamot. Szabadsága alatt Csehszlovákiába, Olaszországba, Törökországba vezetett magyar csoportokat. Az ELTE művelődésszervező szakán diplomázott, másoddiplomát a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolán kapott. (Annak ellenére, hogy általános iskolai osztályfőnöke „csak” a lengyeli mezőgazdasági szakmunkásképző elvégzésére tartotta alkalmasnak.) Székesfehérváron lakik, ő is nyugdíjas, amellet a martonvásári idősök otthonában programszervező.

Hetvenkilencben házasodtunk. Férjem alapszakmája szerint villanyszerelő, de erőssáramú technikus végzettségével az atomerőműben dolgozott. Lányunk nyolcvannégyben született, Kecskeméten érettségizett a református gimnáziumban, majd az ELTE történelem–portugál szakán diplomázott. A földtulajdonok erősza-
kos átalakítása a Rákosi-korszakban címmel írt szakdolgozatot. Érdekes, nem?²

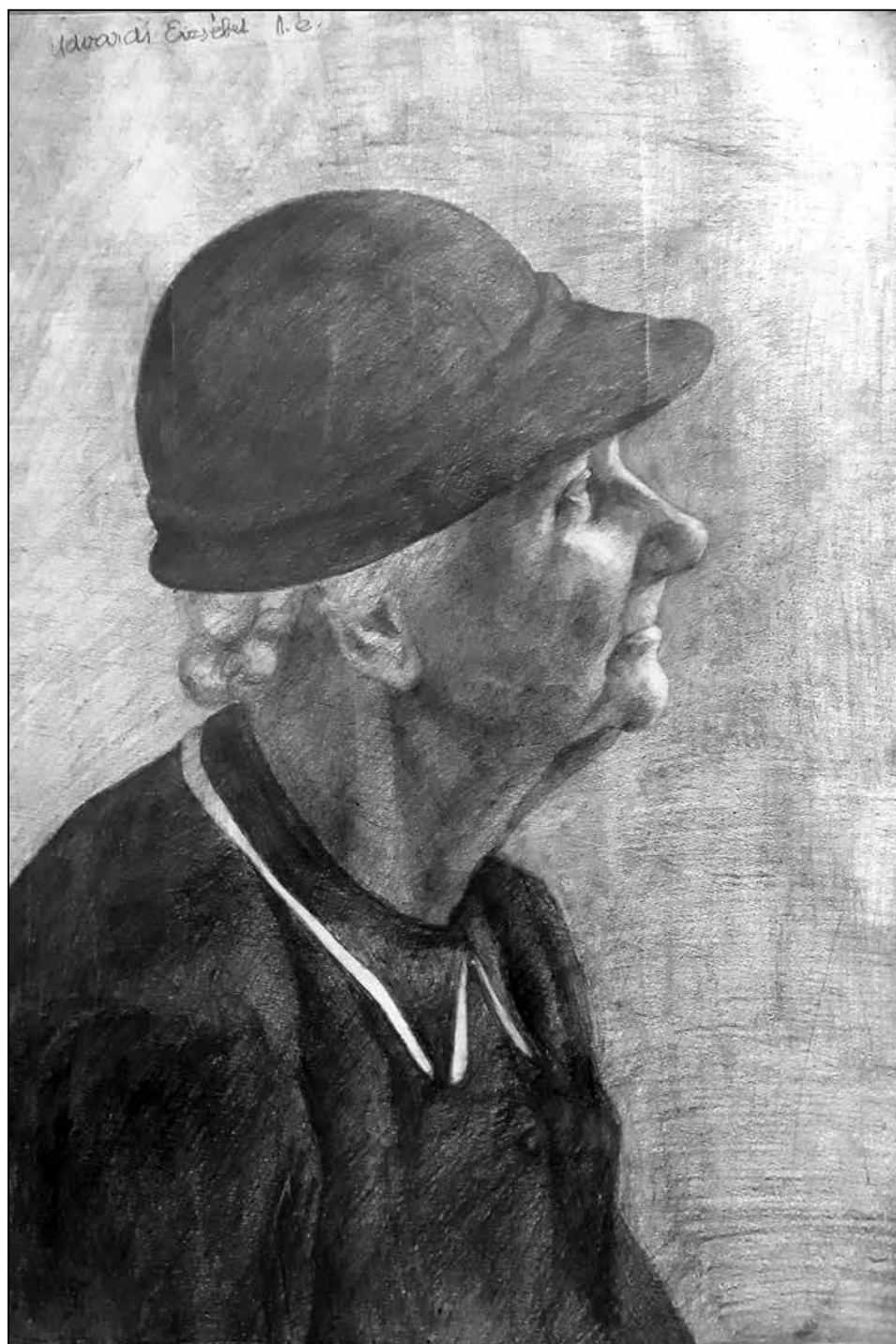
Jegyzetek

¹ A Magyar életrajzi lexikonban – a többi között – olvasható, hogy Benedek Sándor Felsőőrön született 1904-ben. A gimnáziumot Felsőlövön és Pápán végezte; teológiát Pápán, Bécsben, Marburgban és Baselben tanult. 1933-ban teológiai doktorátust, majd gyakorlati teológiából magántanári fokozatot szerzett a debreceni egyetemen. 1939-től a teológia rendes tanára Pápán, 1953-tól

1966 végéig, nyugalomba vonulásáig Nagydorogon lelkipásztor. Azután 1983-ig (haláláig) a Ráday Könyvtár munkatársa.

² Tihanyi Tímea: A földtulajdonok erőszakos átalakítása a Rákosi-korszakban. Bp., 2008, ELTE BTK történelem szak, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszék

In: Ahol a Csillag megáll. Bp., Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2024., 7. p.



Főiskolai tanulmány

Rendhagyó recenzió

Gondolatok Gutai István megjelent írásairól

Már régóta követem Gutai István munkásságát, olvasom műveit, régi ismeretségünk – barátságunk – okán elfogult vagyok vele szemben. Talán az elsők között ismerhettem meg fiatalkori zsenge írásait, büszke vagyok arra, hogy első megjelent rövid novelláját szerkesztőként én vihettem be *A Mi Iskolánk* „szerkesztőségébe”. Én a tanulmányi kirándulásokkal foglalkozó, a sport- (lévén sportköri elnök) és a rejtvényrovatot szerkesztetem. Ha jól emlékszem, két esztendő, hat-nyolc számot ért meg a lap. Ismerve barátom irodalmi vénáját, kértem tőle írást újságunkba. Örömmel teljesítette kérésemet. Hamarosan megkaptam tőle az említett novellát, meg is jelentettünk.

Sorsunk többször keresztezte egymást, ami végül a közös munkában csúcsozott ki. Mindkettőnknek egy Tolna megyei kis falu a születési helye. Gutai István 1950. szeptember 16-án látta meg a napvilágot. Én ugyan négy évvel később már a szekszárdi kórházban, de egy utcából, a Posta, majd a Dózsa Györgyről elnevezett utcából származunk. Sárpilisén jártunk általános iskolába, majd a bonyhádi gimnáziumban érettségiztünk. Gutai István 1969-ben, én 1972-ben. A kollégiumban első évben a három osztállyal felettem járó falumbeli pártfogását élveztem, szinte irodalmi érdeklődésem irányát is megszabta. Ő adta kezembe Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* című csodálatos könyvét, természetesen a népi írók váltak kedvenceimmé, olyannyira, hogy a magyar írásbeli érettségin Szabó Pál *Isten malma*it elemeztem. Elnökünk magyar szakos volt, külön kiemelte dolgozatomat. Az egyetemen is mindketten népművelő diplomát szereztünk. A 2000-es évek elején ismét összehozott bennünket a sors, és közös kutatómunkába fogtunk, melynek eredménye a *Bánátból bánatba* című könyvünk.

Gutai István tanulmányait szülőfalujának részben osztott kis iskolájában kezdi meg az ötvenes évek derekán, ahol az önálló és a főórak kedvére

valók az olvasás és a mindennapi foci mellett. Eszmélése a kultúrházi szolgálati lakásban kezdődött. Édesapja „tragédiája” nem a parasztság felszámolásától számítódik, hanem akkortól, amikor szülei nem engedték a népi kollégium kiválasztottjává lenni. („Mi lesz akkor a földdel?”) Nemsokára megtudták. Az édesapa egy ideig a közeli vasúti gócpont fűtőházi munkása, majd az otthoni cseretelepen váltja a falubeliek kis búzáját a bátaszéki malomban örölt lisztre, korpára. Később a decsi malomban dolgozik, majd a 11. számú AKÖV (Autóbusz-közlekedési Vállalat) kalauza. Raktári segédmunkásként vonult nyugalomba.

Az ötvenes években a tehetséges, szorgalmas édesapa – a munka mellett – Dóczi Pityu zenekarában harmonikázik és énekel, s a helyi legenda szerint akkor hág tetőpontjára a hangulat, amikor megragadja a nagybögőt, és játék közben meg is forgatja.

Édesanyja a helyi tanács hivatalsegédje és a kultúrház gondnoka, később pedig (a körzetítés következtében) ingázik Sárpilis és Decs között. Fiuk a bohém édesapa és a köztisztelőben álló édesanya mellett éli boldog gyermekéveit. Tejbe aprított kenyeret reggelizik, focizik, és hetente háromszor-négyszer filmet néz a kultúrház mozigépházából. Közben tudatába vési a falun átvonuló történelmet. 1956 őszén hatesztendősen édesanyjával együtt a konyhaablakon át aggódva nézi a faluba Decs felől begördülő szovjet tankokat. Majd Sárközi Jancsi barátjával az Eperfás úton futnak a lánctalpas harci járművek után. Gergely Jani bácsi elhurcolásának is tanúja. A dalárdagazda, helyi ezermester azért bűnhődött, mert elszavalta *akkor* az I. világháborús emlékműnél Gyóni Géza *Csak egy éjszaka*ra című versét. (Jó néhány évvel korábban a keleti hadszíntéren is megbüntették a vers elmondásáért.)

Éltünk, ahogy lehetett – emlékezik Gutai István –, a „másik” 3 T – telek, tévé, Trabant jégében. A telken felépült a család háza, apja Pannonia motorkerékpárja téglá, mész, cement formájában a falak része lett.

Felső tagozatosként Szekszárdra jár zeneiskolába, orosz tanul, hiszen középiskolába szánják gondoskodó szülei. A szabadsághoz szokott fiú nehezen túri az intézményesített, kordában tartott szabadságot, megszenvedi a bonyhádi kollégium szigorú rendjét.

A hatvanas évek elején egy magas, ősz hajjú író, Féja Géza látogatott a sárpilisi iskolába. Anyagot gyűjtve Sárközről szóló könyvéhez, arra volt kíváncsi, hogy „a kis emberpalánták milyen pályára készülnek”. A válaszok között „különleges élettervekkel” is találkozott. Érdemesnek tartotta lejegyezni: „egyetlen gyerek, akit az írás vonz”. Ez a gyermek természetesen Gutai István volt. Ahogy maga írja: „Középiskolás éveimben – melyeket végigkísértek az öncélú fegyverzetlenségek és lázadások – leveleztem Féja Géza bácsival! Folyamatos Pest utáni sóvárgásomat nagy türelemmel igyekezett csitítani, és életvezetési tanácsokat is adott. 1968. április 15-én kelt levelében így biztatott: *»Tanulj és tanulj, szerezz általános műveltséget, válassz valaminő szakmát, és emellett olvasd mennél többet, de jó, tehát értékes műveket, a klasszikusokat s a jelen legjobbait.«*”

A másik eleven író, szociográfus, akivel szülőfalujában 1970-ben találkozott, Kunszabó Ferenc volt. Terepmunkája során elkísérhette a közeli, azóta a földdel egyenlővé tett Orbópuszta cselédházaiba. Évek múlva nemcsak a *Puszták népe* világát juttatta eszébe az a látogatás, hanem arra is rádöbentette, hogy ilyen házakban lakhattak néhány kilométerrel odébb apai ősei is. Kunszabó is észlelte a falu romlását. „A termelőszövetkezetet a múlt év márciusában egyesítették a várdombi és az alsónánai közös gazdaságokkal, [...] a tanácsot is '69 nyarán tették át Decsre, [...] az iskola felső tagozatát átvitték a decsi körzeti iskolába, szó van arról, hogy az alsó tagozatot is oda helyezik. [...] Mindezek következtében a község hivatalos élete meghalt, a közélet mélypontjára süllyedt” – írja *Sárköz* című, az újra életre lehelt Magyarország felfedezése könyvsorozatban megjelent kötetében.

„Hősünknek” érettségi után választott szakmája a betűszedés lett – ezen a foglalkozáson azóta átgázolt a fejlődés, és megszűnt. A segédlevél megszerzése után elvégezte Szombathelyen a népművelő–könyvtáros szakot, majd levelező tagozaton az egyetemet, és „elkezdődött a pártirányítású népszolgálat, de elkezdődtek az első generációs szívritmuszavarok is”. A szombathelyi főiskola utolsó félévét levelező tagozaton végzi, állást kap ugyanis Celldömölkön, *kihelyezett előadó* lesz Alsóságon és Izsákfán, ahová Ukrajna gyártmányú kerékpárral jár dolgozni. Ezekben az években irodalmi színpadot alakít – nincs egyedül, a főiskolán ismerkedik össze paksi származású leendő feleségével. A tolnai táj hiánya és a lakótelepen épülő Munkásművelődési Központ hazahozza a fiatalokat. Előbb a Petőfi utcai kultúrházban (az egykori Iparoskör épületében), majd 1978-ban az elkészült jogutódban állnak a közművelődés szolgálatába. (Különlegesség, hogy ebben az időben egy sárpilisi földi, Bordás István az intézmény igazgatója.)

A kárpátaljai testvérvárossal, Viskkel való kapcsolatépítésnek is részese. Az 1970-es évek végén, az 1980-as évek elején a Munkásművelődési Központban – a többi között – rocktörténeti előadás-sorozatot szervezett az intézménybe járó fiataloknak. A felnőttek számára megalapította az Új Tükör klubot, író-olvasó találkozókat rendezett. Ő honosította meg Pakson a citerazene oktatását, rendszeresen tartott csoportjával általános iskolákban hangszerbemutatókat. Ő kezdeményezte Cseresznyépusztán a határon túli magyar középiskolások olvasótáborát. Népművelői munkája mellett dolgozott a dunakömlödi faluház könyvtárában is. Ott létrehozta és vezette a helyi gyermekszínház Ispiláng Színpadát.

Közreműködött a Kernné Magda Irén által szerkesztett *Városháza válni* című tanulmánykötet kiadásában. A paksi Jámbor Pál Társaság alapító tagja, a társaság első lapjának, a *Közleményeknek* szerkesztője volt. Egyik kezdeményezője a *Paksi Hírnök* című újság indításának, a kezdeti időben segédszerkesztője, majd főszerkesztője volt a kiadványnak. Nevéhez fűződik két másik helyi lap, a *Párlap* és a *Helyijárat* szerkesztése, megjelentetése, ezek nagy lépést jelentettek a helyi nyilvánosság megteremtésében. Helytörténeti kutatómunkájához tartozott, hogy inter-

júkat készített egykori paksi Gulag-rabokkal és az 1956-os forradalom helyi résztvevőivel. Az interjúk alapján lejegyzett visszaemlékezéseket a *Gyönyörű a szibériai erdő* című kötetében jelentette meg. Leírta a helyi választások 1985-től 1994-ig zajló történetét. Társaival 1988-tól 2010-ig szervezte és bonyolította le az október 23-i temetői megemlékezéseket. 1999-ben a Gyermekekért kitüntető címet adományozta neki a helyi önkormányzat.

2001-ben kerül a Városi Könyvtár élére, és 2010-ig dolgozik itt. Tevékenyen részt vesz a város életében. A könyvtár rengeteg rendezvénynek ad helyet, ezek közül is kiemelkednek a magyarsággal kapcsolatos előadások, illetve az olyan versenyek, amelyeken nemcsak a paksi, hanem a határon túli magyar testvérvárosok diákjai is részt vesznek.

A könyvtár igazgatójaként kiadója a Hiador sorozatnak, amely értékes helytörténeti vonatkozású család- és várostörténeteket dolgoz fel. A megyei könyvtár adatbázisa szerint mintegy 250 paksi vonatkozású közlemény fűződik a nevéhez. Személyisége, szakmai munkája nem csupán a könyvtár kötelező feladatainak ellátásában mutatkozott meg, felkarolta és segítette a hozzá betérő helyi szerzőket. Számukra önálló esteket szervezett, köteteik kiadásában közreműködött. Munkássága alatt kiváló kapcsolatot tartott az oktatási intézmények vezetőivel, rendhagyó módon népszerűsítette a könyvtári szolgáltatásokat. A város 2011-ben Pro Urbe emlékéremmel ismerte el munkáját; 2019-ben a Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetését kapta.

Hobbyíróként jellemzi magát. A lexikonok szerint könyvtáros, író. Könyveinek írásai különböző folyóiratokban, az *Élet és Irodalomban*, a *Havi Magyar Fórumban*, a *Hitelben*, a *Lyukasórában*, a *Napútban*, a *Poliszban*, a *Somogyban*, a *Te-kintetben*, valamint az *ÚjLenyomat* és a *Kézjegy* című antológiákban jelentek meg. Első könyvének megjelenéséig szépirodalommal foglalkozott, többnyire novellákat írt. A *Kilenc szerző színt keres* címmel kiadott *Mai magyar drámák* gyűjteményes kötet Budapesten jelent meg Perlawi Andor szerkesztésében 2004-ben, ebben a kötetben az első dráma Gutai István *Kedves Gozdsu (Az élet kettős kertje)* című színjátéka – ezt 2009-ben a temesvári rádió be is mu-

tatta. A hangjáték Gozdsu Eleknek egy gazdag temesvári kereskedő fiatal, művelt feleségével, Weisz Annával 1906–1915 között folytatott levelezéséből született. Gozdsu Elek (1849–1919) magyar író, elbeszélő, drámaíró, temesvári főügyész. Makedón családból származott, és elmagyarosodott, Gozdsu Manó unokaöccse volt. A levélregényben ott lüktetett a színpadi mű, a párbeszéd és monológok úgymond készen álltak, szinte kikívánkoztak a zárt kötetből. „A szöveg muzsikál, a leírások láttatják a történet terét, »felöltöztetik« a szereplőket. A cselekmény se hiányzik, sőt a drámai feszültség sem.” (Pongrácz P. Mária) Gutai István színjátéka eredeti, és a darab hangulatához szervesen hozzátartozó díszletkerettel kelti életre a történés színhelyeit. Szállodai szoba, operapáholy, vonatfülke, hajófedélzet, tengeri strand (Anna magányos óráinak szigetei), illetve Gozdsu temesvári, fehértemplomi dolgozószobái, kávéházi és vacsoraasztal, a levelek megírásnak terei. A postaláda jelképesen van jelen, mintegy igazolva, hogy a leveleket valóban feladták, és elértek a címzetthez.

Gutai István *A medve bőrre* címmel vígjátékot írt Wass Albert *Tizenhárom almafa* című regényéből. Más színpadi játéka, jelenetei megtalálhatók első önálló kötetében is. Ahogy írta: „Első könyvem, a *Valóságshow* Tüskés Tibor javaslatára a Szirtes Gábor vezette Pro Pannonia Kiadónál látott napvilágot 2004-ben.” A kötetben tizenhat novellája és négy rövid dramatikus műve olvasható, melyek 1982 és 2000 között különböző folyóiratokban már megjelentek.

A címadó írás egy idős asszony rövid monológja, melyben saját elmeháborodottságát, életútját kommentálja: „Én attól lettem bolond, hogy elraborták tőlünk azt a sok földet azok a mocskok csak úgy elvették... meg az erdőt. Aztán konyhalány lettem, meg mosogatólány.” Hasonlóképp hiteles az *AE Szabadidő klub*, mely az alkoholizmus elleni jó szándékú, ám formális küzdelmet dokumentálja. Az alkohol mint az önmagunkról gondolkodást, magányt, kilátástalanságot tompító méreg súlyos szerepet játszik a novellákban. A *negyedik napban* Balogh B. Adorjának kihúzzák a szárait az ötös lottón, de mire eltervezné családjára új életét, elviszi a gyomorvérzés. Remeklés a *Paneldiszkó*, melyben egy este lejátszódik egy vesszőseprű-kötéssel extra jövedelmet haj-

tó értelmiségi házaspár élete és a férj utolsó kis árulása miatt öngyilkosságba menekülő feleség tragédiája. Nagyon fontosak és elszomorítóak a közel ötven évünket átfogó írások. Első olvasásra látszik, hogy sötét mélysége van a történeteknek, sarkítva azt lehetne mondani, hogy egyetlen tárgy, az életünk minősége körül forognak, s mintha egy baljós előérzet vezetne eseményeket. Az előérzet, hogy valami csapás következik be, folyton bennünk van. (Cukor György)

„A hosszú készülődés és kései indulás után találkoztam történelmünk eltitkolt és *eltanított* eseményeivel: a Gulag-rabok szenvedéstörténetével, a bácskai magyarok és németek elüldözésével, irtásával, a parasztság fölszámolásával.” Ettől kezdve ezek a témák határozták meg munkáit. Megszólaltatta a túlélőket. Szépírói munkásságát mindenkor jellemezte a valóságirodalmi látásmód, ám az ezredforduló óta jóformán csak a szociográfia műfajába sorolható írásokat közöl. A valóság írója, írásai hű képet festenek a körülöttünk lévő világról és a benne élő emberekről. Szerzőként, magánemberként egyaránt nyitott szemmel, szívvel jár a világban; érzékeny az emberi lélek legapróbb rezdüléseire is. „Mintegy tükröt tartva a természetnek”, visszaadja mindazt, amit jártában-keltében látott, hallott, megtalált és megtapasztalt. Három család történetéről, az egymást követő generációk kapcsolatáról, falu és város ellentétéről, a szocialista múlt és a kapitalista jelen szívszorító megpróbáltatásairól, az élet értelméről, perspektívtávlanságáról olvashatunk ebben a szigorúan szerkesztett könyvben. Gutai István második kötete is a Pro Pannoniánál jelent meg 2005-ben, *Gyönyörű a szibériai erdő* címmel. Zord történelmi időkben, nagy emberi tettek és még nagyobb megpróbáltatások idején játszódik az első két fejezet története. Egyén és hatalom, a helyi társadalom érdekülönbségekkel átszótt, vitákkal és konfliktusokkal teli világába vezetnek át a könyv szociográfiái, melyek mélyén a helyi hatalom, a helyi nyilvánosság kérdései állnak, ám nem mint lokális érdekességek, hanem általánosítható tapasztalatok és tanulságok gyűjteménye. A helyi sajátosságokat kutató, a történések mozgatórugóit megérteni akaró, a rejtélyek nyomába eredő krónikás áll mindig mögöttük, aki hűen és hozzáértéssel rögzítette az elmúlt évtizedek alig érthető történéseit. (Szirtes Gábor)

Gutai István mellett, hogy író és szociográfus, a történelem szerelmese. A helyi sajátosságokat kutató, az események okainak megértésére törekvő, rejtélyek nyomába eredő szerző igyekszik hűen ábrázolni az elmúlt évszázad történelmének egyes részleteit. Elsősorban annak helytörténeti, paksi vonatkozásait. Orosz frontot, hadifogságot megjárt magyar honvédek visszaemlékezései éppen úgy helyet kapnak kötetében, mint az 1956-os eseményekről szóló történetek, a rendszerváltást követő pártpolitikai csatározások bemutatása vagy egy tolnai kisközség, Sárpilis mindennapjairól készült pillanatfelvételek. Egy közösség, Paks érdekülönbségekkel és konfliktusokkal teli világát is megismerhetjük, a szociográfiák a helyi nyilvánosság problémáinak elemzésén túl általános tapasztalatok és tanulságok gyűjteményét is nyújtják. „Feljegyzésre érdemes, ha valaki (valamelyik 20. századi névtelen) felveszi a küzdelmet a sorssal, mert az élet szent parancsa szerint nem tehet mást” – vallja a szerző kötete utószavában.

Furcsa dolog a történelem. Események, különféle történések és híres személyek időbeli egymásutánjaként képzeljük el általában, s gyakran nem vagyunk hajlandók tudomásul venni, hogy mi is, és mások is ugyanúgy részei és részesei vagyunk az eseményeknek, mint az emlékezet által kiemelt, s így híressé vált személyek. Részesei, részei, mi több alkotói és elszennedői vagyunk a történelemnek, s nemcsak közösségként, hanem egyénenként is. Az egyén önálló cselekvőképességével, gondolataival és lehetőségeivel. És azt se felejtjük el, hogy a történelem nem a történelemkönyvekben kezdődik. Ezek a könyvek csupán leszűkített tényanyagot közölnek, s csak nagy vonalakban tárják elénk egy-egy korszak történéseit s a mindezeket alakító mérvadó személyeket. A neves személyek mellett azonban a mindennapi történéseket a hétköznapi emberek élik meg, a kisemberek, a hús-vér emberek, akik éppúgy alakítói és elszennedői voltak egy-egy eseménynek, mint a történészek által kiemelt szereplők. A mikrotörténelmi mozzanatok még fontosabbak, mert ezt tömegek élik meg. Gondoljunk csak a második világháborúra, ahol magyar katonák ezrei haltak meg, vagy estek fogságba: az ő egyéni, személyes történetük is hozzátartozik a történelemhez, mint

a tábornokok vagy a diktátorok története és személye. Néha az egyes ember szemszögéből érdekesebbek az események, más megvilágításba kerülnek a történetek vagy akár a tények is. Éppen ezért fontosak Gutai István könyvei. Gutait elsősorban az ember érdekli. A személyes sorsokra figyel, ezeket kutatja fel és jegyzi le, hogy mindezekből azután a valóság egy színesebb képét tárja elénk. (Vincze Ferenc) Megszólaltatja a kommunikatív emlékezetet, s teszi ezt az utolsó pillanatban: könyvének első felében a második világháborúban fogságba esett, majd kiszabadult, volt orosz hadifoglyok beszélnek elfogatásukról, a lágeréletről és a hazatérésről. Érdemes felidézni a könyv bevezetőjét író Rózsás Jánost, aki maga is hosszú ideig a Gulagon raboskodott: „Nagyon meg kell becsülnünk ezeket a szórványos vallomásokot, a késői, de nem elkésett, hiteles tanúságokat, hogy valaha majd a történelmi eseményekhez hűen megírt iskolai történelemkönyvekben a későbbi nemzedék – legalább néhány bekezdés erejéig – értesüljön a XX. században ártatlanul és méltánytalanul szenvedett rabságról.” A megszólalókat nemcsak a világháborúban való részvétel köti össze, hanem a származás is: mindannyian Paksról vagy környékéről származnak, s ugyanoda térnek vissza szabadulásuk után. Kis nemzedéki tablót állít össze a volt hadifoglyok vallomásaiból, s ezek egy árnyalt színes képet rajzolnak a hadifogságról. S amennyire árnyalt és színes, annyira szomorú és tragikus a kép. Szelp János visszaemlékezésében pontos képet ad a rabok elhelyezéséről és szállásáról Szibériában: „Novoszibirszk volt a végállomás. Ez kilencezerre van Budapeستől. Mentünk a lágerbe, ahol úgy hatvanezren lehetünk. A fenyőpriccsek alatti üregben nyüzsögtek a patkányok. Egyszer éreztem: mászik valami az arcomon. Patkány volt. (Az ember a feje alá tette a kis holmiját, a kenyérdarabjait is, arra jöttek.)” Szándékosan mond a volt hadifogoly kenyérdarabot: a beszámolókból az derül ki, hogy gyakran néhány kenyérmorzsaért is ölre mentek, s az is előfordult, hogy nemcsak a foglyok, hanem a szovjet őrség is a kenyérdarabokért verekedett. Persze akadt, aki a szépet is meglátta abban a kilátástalan helyzetben is: „Egyébként gyönyörű a szibériai erdő. Ha valaki nem látott olyan hatalmas ősfenyveseket, nem is tudja elképzelni,

milyen faóriások vannak abban.” Kakstetter Ferenc a szép mellett a minduntalan rájuk törő honvágyra is kitér, mely sok hadifoglyot egyenesen az öngyilkosságba kergetett, vagy akadtak olyanok is, akik megbolondultak. Gutai könyvének másik fejezetében a paksiak az 1956-os eseményekre emlékeznek. A kötet a közelmúltból is megszólaltat embereket, akik elbeszéléseikben szintén a paksi kistérséghez vagy Sárpilishez kapcsolhatók. Ezekből kirajzolódnak az elmúlt évtizedek társadalmi és politikai konfliktusai, változásai, a régió kisemberének szemén keresztül. Mikrotörténelem ez, mely szépen beilleszthető a nagy történelmi narratívákba, s így ezek kiegészülnek: árnyaltabbá válnak.

Gutai István harmadik könyvét is a Pro Pannonia adta ki 2013-ban. Címe: *EB 37-51*. Ez nem kódszám, hanem a szerző édesapja Pannónia motorkerékpárjának rendszáma. Két világ határán – akár ez is lehetne a könyv címe. Hiszen hátramezsgyén áll az író, két világ kavarg benne és írásaiban szüntelenül. Letűnt korok emlékei, régi idők alakjai, rég volt történetek kísértik. A déd- és a nagyszülők, a gyermekkor és az egykori barátok, az élő, eleven falusi élet jelenik meg számára. A földet művelő, állatokat tartó parasztemberek, családja régi, neves lovai, a Kесе, a Pista, a Madár, a Sári és a mindig mindenkor mindenkit megelőző – szinte szimbólummá emelkedő – Vilma, meg apja gombos harmonikája, régi kofahajók utasai. Egy, a történelem süllyesztőjében eltűnt, ám egyre érdekesebbnek és vonzóbbnak tűnő világ. Meg ebbe a nehéz és tisztos életbe olykor durván, olykor felemelően „belépő” történelem: Trianon emléke, a világháború gyötrelmei, a német és az orosz katonák tettei, a parasztember nagy kincsének, a lovának „elrekvirálása”, a '45-ös földosztás, az '56-os forradalom, a rendszerváltás egyéni sorsokat összekuszáló folyamatai. És ettől elválaszthatatlanul jelen van egy másik világ is, a jelenvaló, amely nem kevésbé fájdalmakkal teli: az elszegényedőké, a hajléktalanoké, a bürokráciától szenvedőké, a „lavór aljár” kerülteké. (Szirtes Gábor)

Gutai István soron következő kötete a *Földönfutók, hontalanok. Menekülés Bácskából 1944/45*. (Keskenyúton Alapítvány, Budapest, 2013) Jugoszlávia második világháborús történelmének mind a mai napig kevésbé ismert fe-

jezetével foglalkozik (második, bővített kiadása: Budapest, 2016). Arról sokat lehetett hallani, hogy az 1941-ben visszacsatolt Bácska területén a megszálló magyar hadsereg – és később a németek – milyen rémtetteket hajtottak végre (lásd az 1942-es újvidéki vérengzést, amelyet a *Hideg napok* című film is megidézett). Ám az 1944 őszen, telén ezek megbosszulására a jugoszláv kommunista partizánalakulatok által civil magyarok, németek és horvátok ellen elkövetett népiirtás témája sokáig tabunak számított. Pedig az etnikai alapon, perek nélkül, gyakran szadista kegyetlenséggel végrehajtott tisztogatásoknak csak a magyar lakosság körében több tízezer áldozata volt. Szinte minden magyarlakta településen voltak kivégzések. Újvidék akkori lóversenypályájánál például közel kétezer embert öltek meg, a polgári lakosságon kívül kivégeztek több papot és hadifogoly magyar honvédet is, az áldozatok többségét pedig jelöletlen tömegsírokba vetették. Az azt követő három évben internálótáborok is működtek az országban, ahol több mint hetvenezer személy vesztette életét. Kevés túlélőről, menekültről tudunk, aki be tudott számolni az átélt borzalmakról. A vérengzéssel kapcsolatban bizonyos részletek megjelentek – Nyugaton kiadott kötetekben.

A könyv írója a 2010-es évek elején több interjút is készített szemtanúkkal. Ezek felhasználásával született meg a kötet, melyből tizennégy életutat ismerhetünk meg – középpontjában természetesen az 1944–45-ben átélt események, a magyar történelem eddig homályban maradt, kibeszéletlen történései. A szerző bemutatja, hogy a sok szenvedést, borzalmat átélt emberek hogyan tudtak nagy erőfeszítéssel, csodálatra méltó kitartással új életet kezdeni.

„Az Isten szerelmére, ne menj vissza Csúrogra, mindenkit kivégeztek, kitelepítettek, senkid sincs már ott” – figyelmeztet egy tizenhat éves délvidéki menekült sváb leányt a földije, aki a jugoszláv partizánok foglyaként vasútállomást takarító asszonyként dolgozott. Akár összefoglalója is lehetne ez a mondat az író bácskai menekültekről szóló könyvének. Gutai, miután elolvasta Cseres Tibor az igazságot mélyebben feltáró műveit, Matuska Márton és Teleki Júlia könyvét, azzal szembesült, hogy szülőfalujában is élnek bácskai menekültek, többek között játszópajtá-

sainak szülei. Először velük beszélgetett, majd tovább gyűjtötte a poklokat megjártak visszaemlékezéseit. Nem is annyira az átélt borzalmakra volt kíváncsi, amelyekről addigra már több írás is napvilágot látott. Azt kutatta, hogy a szülőföldjükről elszakított emberek mit tudtak kezdeni az életükkel, miután nekivágtak az útnak, hiszen csak annyijuk volt, amennyit hirtelen fel tudtak dobálni a kocsira. Bár a magyarországi falvak előljárói többnyire készültek a fogadásukra, és sokukat befogadták a lakóházakba, volt, aki kezdetben árokparton aludt, vagy a szekér alatt húzta meg magát. Közben magyarokat és svábokat nemegyszer menekülés közben fűzte össze a sors úgy, hogy együtt maradtak egy életre. Ezekből a történetekből összerakható a 20. század magyar történelme is, hiszen emléküket számtalan, a mai határokon belül élő család őrzi, s ahogy a kötet szerzője írja, nem az elfojtás, hanem a kibeszélés oldhatja fel a régi görcsöket.

Gutai István egyetlen társszerzővel íródott könyve, a *Bánátból bánatba* című 2014-ben jelent meg a szekszárdi Babits Kiadónál, társszerzője ezen elemzés szerzője, Balázs Kovács Sándor. A könyv a Sárközben és a temesközi Végváron (Rittbergen) élő családok közötti rokoni kapcsolatokat ábrázolja. Az 1798–1800-as években hatvanhét család települt át a Sárközből és környékéről Végvárra, több mint kétszáz, „a vízi életre unt” sárközi kereste a boldogulását a távoli Temesközben. A föld, a területszerzés lehetősége vonzotta őket oda, mert a Sárköz mocsaras terület volt, ahol a halászatból és a szőlőből éltek az emberek. A telepések közel fele haza is költözött néhány év múlva, de a családok egy része a Temesközben maradt. Egy Korsós Péter nevű, Sárpilisről Végvárra került parasztember már 1800-ban a falu bírása, egy évszázad után, 1892-ben unokája és annak családja visszaköltözött Sárpilisre. A kötet tulajdonképpen ennek a Korsós családnak a történetét mutatja be.

Gutai István családi kötődése miatt nyúlt a témához. A családi legendárium szerint anyai ági dédszülei, Vass Lídia és Fülöp András Temesvár vidékéről költöztek Sárpilisre. Ennek nyomát meg is találták a kutatók. A Fülöp család azonban nem Sárpilisről került annak idején Végvárra, hanem Makóról, de csatlakozva egy sárpiliszi családhoz 1892-ben oda települtek, ahol egyébként – Gutai

István szavaival – feledhetetlen „vendégszeretettel” találkoztak: szinte ideérkezésük másnapján kifosztották őket, a tettes sohasem lett meg. Természetesen nem az ő történetük az egyetlen megrendítő eset, a könyvben számosat találhat az olvasó. Az egyik visszaemlékező decsi asszony „nagybaltával szétszabdalt szeretetszálaknak” nevezte ezeket a kapcsolatokat.

A szerzőtársat még egyetemista korában, az 1970-es években tanára, Andorka Rudolf szociológusprofesszor inspirálta a sárközi falvak református anyakönyveinek vizsgálatára, és így talált rá a végvári nyomra. A könyv elkészítéséhez szükséges adatgyűjtés hosszú ideig – több mint tíz esztendeig – tartott, Végváron 2001-ben jártak először. A kötet végül a decsi és a sárpilisi önkormányzat támogatásával jelent meg, műfaját talán történelmi szociográfiaként jelölhetnénk meg. A kötetbe sok fotó és dokumentum került a szétszakított családok életéről. Gutai István a 2018-ban megjelent, *Kocsikerék a nyakcsigolyán* című művében Sárpilis második világháború utáni paraszti életét mutatja be. Az 1945 és 1961 közötti időszak – ahogyan a történész Für Lajos mondta – „a földosztás és a földfosztás” korszaka volt faluhelyen. 1945 után ugyan megtörtént a földosztás, de már 1948 őszétől megkezdődött a kuláküldözés is; a parasztságot mindenáron rá akarták kényszeríteni a közös gazdálkodásra. Így váltak ezek az évtizedek a magyar parasztság legesetebb korszakává. A szerző huszonegy szociografikus írásban beszél el szülőfaluja és a tolnai táj meggyötört, kifosztott, megalázott parasztságának történetét. Első írásában (*Az utolsó paraszt*) nagyapjának állít emléket. Idős Gutai István 1945-ben hat hold földet kapott, ezen eredményesen gazdálkodott, mindaddig, amíg el nem kezdődött a kuláküldözés, rendszeressé vált a terménybeszolgáltatás, a békekölcsönjegyzés, és folyton a nyakára jártak az agitátorok, hogy lépjen be a termelőszövetkezeti csoportba (tszcs). Az állandósult nyomás hatására a sárpilisi gazdák megalakították a téeszcsét, ugyanakkor a kényszerű közös gazdálkodás lerombolta a munkafegyelmet, megfakította a föld szeretetét, egymásnak ugrasztotta az embereket, sokan elvándoroltak, megbomlott a falusi társadalom egységes szövete. 1958-ban következett be „a mezőgazdaság átszervezésének” újabb hulláma, ekkor alakult meg Sárpilisen az Új Március Termelőszövetkezet.

Gutai István a saját családtörténetéből kiindulva tekint végig szülőföldje parasztjainak sorsán, úgy, hogy szinte novellisztikus formában jegyzi le adatközlői vallomásait, emlékezéseit. Megszólal egy asszony, aki tizenöt éves lány volt, amikor a családját kirakták a házukból, mert azt lefoglalták téeszirodának (*Elvették a fiatalágomat*). A szerző számos család több generációjának elbeszéléseit is leírja, így az emlékeiből összeáll Sárpilis egész 20. századi története. Gutai könyve életigenlőbb, mint azt a cím sejteti. Az életutakból álló kötet olvasmányos, talán a rokoni, szomszédági kapcsolatok teszik, hogy az interjúalanyok nem csak a „tisztaszobába” eresztik be a szerzőt (ha létezik még egyáltalán ilyen helyiség, amelyet az ősök csak különleges alkalmakkor használtak). Gutai otthonos jelenlétének köszönhetően az olvasó három-négy nemzedék sorsával is megismerkedik, bepillant a közösség történetébe és a családok hétköznapjaiba, apróbb gondjaiba is.

A múltbeli események feltárása mellett éretnye a könyvnek, hogy a jelen pillanatot is rögzíti: hogyan él ma DJ Bachusz – született Bachusz László, 1954-ben –, akinek nagyapja még módos gazda volt, ő meg a vasiparból átlendült a szórakoztatóiparba, lemezlovasként keresett diszkós lett Szekszárdon és környékén az 1970–80-as években. Medveczky Józsefné élettörténete fia és a két unoka sorsa felől különösen érdekes, a nagyobbik unoka, László ráadásul már kamasz fia pályaválasztásán gondolkodik: „Tizenhat éves, még formálódik. Ha azt látja, hogy a bátyja viszonylag normális életszínvonalat tud elérni húsz szarvasmarhából, ötven birkából..., akkor lehet, hogy ő is azt fogja csinálni.” A sárpilisi családok ágát-bogát követve – mint egy jó folytatásos regényben – kiderül, ki maradt helyben, ki került Szekszárdra, vagy ment tovább a fővárosba, jutott ki külföldre, kiből lett orvos, jogász, közigazdász. A sokdiplomás Pártai Lászlótól azt is megtudjuk: „A régi, jómódú parasztcsaládok leszármazói közül mi vagyunk az egyetlenek, akik főállásban mezőgazdasággal foglalkoznak.”

De kik és milyen módszereket vezettek be, hogy öntudatos parasztok, parasztpolgárok az erőszaknak engedve inkább felajánlották földjeiket, és maguk is beálltak az állami gazdaságba dolgozni? Mi lett a fiaikkal, akiket azzal a jól

bevált módszerrel utasítottak el az egyetemek, hogy helyhiány miatt nem nyernek felvételt? Azt mégsem írhatták, hogy a helyi párttitkár a kulák család után nyúlt. Az emlékezésekből nyilvánvaló: a parasztpolgárok igényessége a munkában és a szellemi élet területén egy töről fakad. Az egykori gazdák szorgalmasak voltak, közben ráláttak az előző nemzedékek életútjára, reflektáltak is rá, több generáció szellemi és fizikai erőfeszítése, szándéka adódik össze az ő sorsukban. Az ősök ismerete és tisztelete mögött ott volt a tudás, hogy micsoda szorgalommal épül fel egy birtok. Így a földhöz ragaszkodás jelentette a múlttal való kapcsolatot, a családi szálak megerősítését. (Tóth Ida)

Medveczky József *Én voltam a kulágyerek* című vallomásában némi éllel jegyzi meg: „Szép elképzelés volt az, hogy akinek van, attól elveszünk, akinek nincs, annak adunk. De általában az, aki kapta, nem tudta megtartani; nem tudott hozzátenni, mert az az ember nem úgy volt »összszakva«, hogy megbecsülte volna.”

A tévesítéssel megszűnt a paraszti életforma, mára legfeljebb a szétszóródott családok emlékeiben élnek a dűlőnevek vagy a Bocsor család történetének variánsai: a második világháború vége felé két orosz katona lecibálta Bocsor Judit nagypapját a kocsiról, a kerek alá tették a nyakát, de hiába ütötték, verték puskatussal a lovakat, azok nem indultak el – nem hiába becsülte meg a gazda a szép és okos kancákat. A nagypapa, Dávid János szerencsésen megmenekült, a lovak maguktól hazataláltak. De a félelemkeltés, az öncélú kegyetlenkedés megrázta a családot, hatása nem múlt el nyomtalanul.

Gutai István legújabb kötete a tavalyi esztendő végén jelent meg, *Ahol a Csillag megáll* címen. Műfaja nehezen határozható meg, mint többi munkájának is, nemcsak mondandója súlyossága okán, hanem sokszínűsége miatt is. A könyv elején olvasható mottó, V. Delast Elena festőművész megállapítása töményen és pontosan jellemzi a fajsúlyos írás fő jellemzőit: „Nem tudom hova besorolni, amit csinálsz. Családtörténet? Napló? Dokumentum? Riport? Nagyon egyedi és szárazságával megrázó.” Hozzátehetjük, valamennyi összessége: családtörténet, napló, dokumentum, riport együtt. Az *Ahol a Csillag megáll* című szociográfiai kötet tizenkét fejezetben, nem tucatnyi

történetben, hanem megszámlálhatatlan emberi sorstragédiában számol be kis hazánk több mint fél évszázadnyi tragikus történelméről, a második világháború, a kilakoltatások, kitelepítések, lakosságcserek, a mezőgazdaság erőszakos átalakítása és az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi és véráztatta történetéről. Olyan kerek élet-történeteket mutat be, amelyek a személyes sorsban hordozott történelem sajátos durva arcát mutatják. Korábbi könyveihez hasonlóan Gutai István ebben az opusában is a történelmet írja, ábrázolja alulnézetből, a megtört, meggyötört kisemberek szemszögéből. Itt is igazolódik az a Sztálinnak tulajdonított nézet, miszerint egy ember halála tragédia, ezeré statisztika. (Doncsev Toso)

Szentfülöp községre konkrétan kivetítve ez a feljegyzések szerint azt jelentette, hogy 165 szentfülöpi katona esett el a második világháborúban. 1944. november 25-én a partizánok 212 férfit végeztek ki. A haláltáborban 833 fő, az Oroszországba hurcoltak közül további 53 fő halt meg. A különböző falvakban agyonlőtt, agyonütött személyek száma: 24. Menekülés közben elpusztult 57 fő, civilként, katonaként eltűnt 69 ember. Ez összesen 1413. Csak egy településen.

A *Lenyomott életek* vallomásteveje, Hollósi Erzsébet a nagypapa történetét meséli el. A férfi tíz esztendeig keményen dolgozott Amerikában, hazatérve az összegyűjtött pénzéből cséplőgépet vásárolt, azzal dolgozott, mígnem 1950-ben kuláklísta került, és mindenét elvették. Évekkel később fia a gépállomás udvarán meglátta a szétszedett cséplőgép rozsdásodó darabjait.

A második világháború idején Bukovinából a Bácskába telepített, majd onnan a Tolna vármegyei Majosra menekülő asszony így foglalta össze százévesen élete summázatát: „Tizen-négy unokánk született, van húsz dédunokánk. A közeli hozzátartozókkal együtt hatvanketten vagyunk. Nem gondolok ilyenkor betegségre, se rosszulletre, csak ezt a szép hosszú életet köszönöm meg a Jóistennek.”

A doni összeomlás és a tambovi hadifogság után hazainduló paksi férfi is hallgatta Záhonyban 1947 júniusában a búcsúztató szovjet tiszt szavait: „Ti most hazamentek családotokhoz, boldogan fogtok élni a demokratikus, felszabadított Magyarországon.” Boldog lett-e az egykori gazda? – mindez a könyvből kiderül.

A magyar–osztrák határ szélén, Velemben született, az orvosegyetemet summa cum laude minősítéssel elvégző, ígéretes tudományos karrier elé néző asszony élete az anyaságban teljesedett ki.

Pálfán, gróf Apponyi Károly falujában, egy cselédlakásban született a kötet címadó történetének főszereplője.

Egy bölcskei visszaemlékező már csecsemőkorában megismerte a paksi rendőrség fogdáját. Ahogy elmondta: „1952. október 15-én születtem, mindkét ágon első unoka voltam. Szüleim amilyen gyorsan csak tudtak, elvittek megmutatni nagyanyámnak, Keresztes Józsefné született Borjádi Sűveges Teréziának a paksi börtönbe. Az volt a bűne, hogy betakarítás után nem tudták teljesíteni a kötelező beszolgáltatást. Az aratás után elpotyogtatott búzaszemeket is soknak találták az ellenőrök. Nagypámat akarták elfogni és bezárni, de ő tudta mi vár rá, ezért elmenekült Pestre.”

Csámpai (puszta Paks mellett) kortársa családjá három tragédiáját nevezte meg: az állami gazdaság megalakítását, a beszolgáltatást és a téesszervezést. Nem sokan tudják azt sem, hogy 1956. november 4-e után dunaföldvári, paksi, csámpai, nagydorogi, györkönyi, bogyiszlai emberek is raboskodtak az ungvári börtönben.

„A történelmi emlékezet életszükségletünk, mint ahogy a történelmi eszméletvesztés kóros, sőt életveszélyes állapot.” (Lugossy László film-

rendező) Óhajként, vágyként csak azt fogalmazhatjuk meg, amit a szerző is idéz egy névtelen költőtől a *Tardoskedd népe körül van kerítve* című fejezetben: „Adná az Isten: az ártatlan népek tanulnák meg egymást becsülni, szeretni, még ha nem is tudnák egymás beszédét megérteni.”

Gutai István természetesen most is dolgozik, az elmúlt esztendő végén jelent meg egy érdekes, izgalmas írása az Aracs folyóiratban *Aszályos év (Rákosi 60)* címmel. Ő maga így fogalmazza meg az írás műfaját: „Dokumentum-elbeszélés, amely nyomokban elképzelt részeket is tartalmaz.” Mit takar ez a megfogalmazás? Az elbeszélés három ágon fut, az egyik: a sárpilisi népi együttes készül, majd részt vesz Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapján ünnepségén az Operaházban 1952. március 8-án este. A másik: Tóth Ferenc bácskai menekült és Dávid Éva sárpilisi leány szerelme; lakodalmukat a népi együttes rendezi meg. A harmadik pedig: ÁVH-s katonák rendszerellenes szervezkedési kísérlete.

Gutai István több évtizedes kutatási és írói tapasztalatai vannak ebben a műben, igen éles, tapasztalt szemmel látja meg a korabeli visszasságokat, ellentmondásokat, és hitelesen közvetíti az olvasónak mondanivalóját. Mindenféle módon, néprajzi szempontból is hiteles olvasmány. A recenzensnek – ha lehet szubjektív – valamennyi Gutai-mű közül ez a legkedvesebb, szívéhez legközelebb álló munka.

Irodalom:

Cukor György: Szikkadt emberek, államilag megtiport sorsok. Gutai István: Valóságshow. Pannon Tükör, 9/6. (2004), 56–57.

Doncsev Toso: Gutai István: Ahol a Csillag megáll. Napútonline, 2025. január 13.

Pongrácz P. Mária: Szerelmi keringő – szubjektív jegyzék egy színműről. Irodalmi Jelen, 4/36. (2004), 9.

Tóth Ida: Földfosztás Sárpilisen. Magyar Nemzet, 2019. május 31.

Vincze Ferenc: Ember, emlékezet, történelem (Gutai István: Gyönyörű a szibériai erdő). Napút, 8. (2006), 110–111.

A „nagy háború” egy kisfiú emlékeiben

(Szekunder emlékek)

Az én apukám még a Monarchiában született 1906-ban, egy olyan csodálatos városban, Nagyszebenben, ahol együtt élt a szász, a magyar, a román, a zsidó és az örmény kultúra, jelen volt a művészetek szeretete. Abban a korban volt gyerekek, amikor a művészettörténet utolsó egységes stílusa fogta át a tipográfiától az építészetig az élet minden területét. A polgári világ szellemisége, igényessége láthatatlanul beköltözött abba a kisfiúba, aki iskolásként is a legszebb betűkkel írt, és minden festményre élvezettel nézett, aki gyerekkorában is a cukrászdák finomságait és hangulatát élvezte a legjobban.

A törekvés, hogy szép dolgokkal vegye körül magát, és hogy a fiatal korában megismert és nagyon vágyott életstílust vigye tovább, egész életében megmaradt, még akkor is, amikor a trianoni amputáció következtében, és családjának ehhez kapcsolódó változásai miatt, elveszítette a továbbtanulás lehetőségét.

Életét, mint sok más kortársának, a történelem jelentősen befolyásolta. Szeretett Erdélyét 1930-ban hagyta el, ahova csak ötven évvel később, a halála előtti évben tértünk vissza egy látogatásra. Erről a mágikus utazásról majd később emlékezem meg. Örökké megmaradt honvágyát talán az csillapította, hogy a régi idők, gyerekkorának és fiatalkorának emlékeit gyakran idézte fel szeretettel, képszerűen. Én gyerekként szinte szóról szóra jegyeztem meg ezeket a történeteket. Ma is, sok évtizeddel később is, képzeletemben filmszerűen jelennek meg az elmesélt epizódok. Kincsként őrzöm mindezeket, és szívesen adom át őket keresztgyerekeimnek, egy sajátos megszögű történelemleckének szánva.

Az ő elbeszéléseiben Nagyszeben maga volt a gyermekkori éden. Magyar apa – vasúti főtiszt – és alvinci szász családból származó anya első gyermekeként született. Ahogy a neve is lágy hangzású (Béla), úgy a természete is szelíd volt.

Persze azért elemi iskolás osztálytársai csínytevéseiben mindig részt vett, de soha nem volt vezéregyéniség.

Nem messze a Fő tértől, egy mellékutcában, a Felsővárosban, elég közel a vasútállomáshoz, tipikus zsalugáteres szász házban laktak. Az udvarban nagy hársfa állt, és kút is.

A házban egy kicsit sötét, hatalmas mestergelendás, magas szobák voltak, és nagy konyha, kamra. A nagyszobában a nem nagyon drága bútorok között ott állt a kor jellegzetes darabja, az etazser, amely három polcot jelentett, amelyeket hajlított, szépen kimunkált fakeret fogott egybe. Ezek a polcokon szép, igényes képekbe foglalt fotográfiák, porcelánbomponier és egy-két dísz tárgy foglaltak helyet... A szülői mellett ott voltak a gyerekek műtermi fotói: Béla, Laci, Karcsika, Rózsika és Mariska. A kislányokra már csak ezek a barna tónusú fotográfiák emlékeztettek. Egy hét alatt haltak meg mindketten számarköhögésben, ezt a kórt a fiúk is elkapták. Evangélikus létére az anyuka, Róza Szűzanyához imádkozott a gyerekek életéért. A fiúk megmenekültek. Köszönetként minden kedden a nagyfiúval, Bélával küldte a Szűz Mária-perselybe, az orsolyiták templomába a hála egykoronásait.

A hálószobában két nagy rámában aranyozott paszpartu, közepén oválisra nagyított, kézzel kiszínezett fénykép örökítette meg a szülők vonásait.

Róza nagyon szép, szomorú szemű, szabályos arcú fiatal nő volt, a kor divatjának megfelelően magas kontyba kötött dús haja és a füle körül az apró kis fürtök ellensúlyozták komolyságát.

Laci, az apa jóképű bajuszos férfi, akire azt szokták mondani, a szemé sem áll jól, elegáns, akkori divat szerinti zakóban és nyakkendőben feszített. Így festett ez a Monarchia éveiben kialakult család.

Nagyszébenben már a század elején jól működő óvoda volt, kövér, cvikkeres, jóindulatú óvónénivel. Odajárt a kis Béla, majd az elemi iskolában találkozott a város különböző etnikumú gyerekeivel. Érthető volt, hogy mindenki beszélt magyarul, németül és románul, mivel itt a meglehetősen jó módú román polgárság is képviseltette magát. A zsidó származású Samut mindig irigyelték, hogy neki szombaton soha nem kellett iskolába járnia. Ő mondta a kis Bélának azt a tanácsot, amelyre apukám évtizedek után is jól emlékezett: „Ti, keresztények mindig hezitáltok, vajon meg tudom-e csinálni, vagy nem. Mi azt mondjuk, meg kell csinálni, és meg is tudjuk csinálni. Tegyéi így te is!” Ebbe az osztályba járt a Kisdisznódi utca elegáns órájának fia, Borsos Miklós, a későbbi híres szobrász, grafikus is.

Az iskola után a gyerekcsapat a város utcáin, az Alsó- és Felsővárost összekötő lépcsőkön randalírozott, vagy valamelyik üres telken rongylabdával, diabolóval játszott. A közeli gyümölcsöskertek almáit, körtéit megdézsmálták, de csak saját fogyasztásra. A híres szeszgyáros Hábermann család hatalmas gyümölcsöskertje volt a legcsábítóbb a kisleányoknak, akik ügyesen másztak fára, és rejtőzködtek el a lombok között, ha valaki arra járt, csöndben megbújtak. Egyszer a fiatal Hábermann úrfi egy szép fiatal lánnyal sétált a fák között fehér teniszruhában, rakettel mindkettőjük kezében. A kisleányok visszafojtott lélegzettel várták, hogy a szerelmespár elvonuljon alattuk, amikor az egyik kis tolvaj eltüsszentette magát, így a felfedezett gyerekek gyorsan leugrottak, és futásnak eredtek, könnyedén átugrottak a kerítésen, és szaladtak a mezőn tovább. A fiatal hősszerelmes, hogy imponáljon szíve hölgyének, a gyerekek után eredt, és ő is elegánsan átvette magát a kerítésen, de sajnos a kerítéssel párhuzamosan futó árokban landolt, amely teli volt piszkos vízzel, így a fehér teniszkosztümnek annyi lett... A mezőn dolgozó elmekóroda betegek hangosan nevettek és rikoltáltak, kiabáltak a kárörvendés gyönyörűségétől (már akkor is volt munkaterápia).

Harmadik, negyedik elemistaként a közeli fürdő, Vízakna vendégeinek Nagyszébenből vitték ki az újságot eladni. A kapott pénzből az ottani szász asszonyok finom kenyerét hozták haza a családnak.

A gyerekek szabadok voltak, de ünnepnapokon kimosdatva templomba mentek, és ilyenkor nem volt bandázás.

Az iskolai tanulás a legfontosabb ismeretekre szorítkozott. Olvasni, számolni, írni tanultak, ha álmukból felkeltették őket, akkor is tudták a szorzótáblát. Történelmet, magyar irodalmat is tanultak.

A kis Béla szép kézírásával, jó rajzkészségével tűnt ki. Gyönyörűen formálta a német gót betűket.

Ekkortájt kapta nagyon vágyott festékkészletét. Örömmel gondolkodott, vajon hol próbálhatná ki az új ajándékot. Ahogy hazafelé meglátta a ferences kolostor frissen fehérre festett kerítését, úgy érezte, ez lesz a legméltóbb felület, amelyen kipróbálhatja az új szerzeményt.

A nyelvét kicsit kinyújtva, a finom ecsettel az új festéket használva két gyönyörű gót B betűt rajzolt a frissen meszelt falra. Már elkészült a mű (a graffiti), amikor megjelent egy ferences barát. Annyi ideje volt, hogy a festéket el tudta dugni, de elszaladnia már nem sikerült. A barát mérgeesen kérdezte: „Ki festette ide ezt a két B betűt?” Béluska lesütötte a szemét, nem szólt egy szót sem. „Pedig büszke lehet magára, aki ilyen szépen tud írni.” A kisleány egy kicsit megingott, hogy elárulja-e, övé ez az alkotás.

De lesütött szemmel csendben maradt. „Hogy hívnak?” – „Barabás Béla” – „Tehát a monogramod B. B.”

Béluska felemelte lenvirágkék szemét, és ártatlanul így válaszolt: „De hiszen ez lehet Blaskó Balambér is.” A ferences testvér meglegyintette a kisleány tarkóját, és mosolyogva újtára engedte.

A boldog békeidők utolsó hónapjait élték a gyerekek. Semmiről nem tudtak, játszottak, élvezték a gondtalanságot. Ebbe a paradicsomi idillbe robbant be a hír: a románok betörték Erdélybe.

A négyszázezer fős román katonaság elfoglalta Csík és Háromszék vármegyét. A szász városok ellen fordult. A lakosság kollektív emlékezetében ott élt a román csapatok 1848/49-es rablása és fosztogatása. Főleg a szász vidék lakói menekültek. A MÁV vonatokat indított. Káosz alakult ki a vasútvonalakon. A családfő, vasutas lévén, sokat volt távol otthonról, ha haza is jutott, mindig azt mondta szorongó feleségének: „Mama,

mi nem megyünk sehova.” Egészen addig a pillanatig, amikor kiderült, hogy Vöröstoronyból akkor indulnak az utolsó vagonok a menekülők számára, és a vasút leáll.

Rohant haza a Táti – így hívták az apjukat a gyerekek, vagy távolságtartóbban Apámnak szólították.

A berontó családfő a feleségét a konyhában találta, a sparhelten paradicsomleves főtt, a sütőben kacsá pirult.

„Pakolj, az utolsó vonattal azonnal megyünk!” Szegény Róza nagy dunnahuzatokat kapott elő, abba dobálta be azokat a dolgokat, amelyekről úgy gondolta hirtelenjében, hogy szükség lehet rájuk. A két nagyobb fiú hátára is batyut kötött, amelybe az ő könyveik, ingük, fehérneműjük került.

Kis Karcsika, szájában dudlival, kezében a bilivel ment a menekülő családdal, le-lemaradva.

Az emberek megrohmozták az utolsó vonatot, majd tülekedés közepette valahogy felkerültek a vagonokba, és elindultak...

A végeláthatatlan út Dél-Erdélyből hosszú heteken át tartott a Fejér vármegyei Kálozig. Útközben sokszor félretolták a vonatot, várakoztak, le tudtak egy kicsit szállni, kannákban kaptak vizet, és a kübliket is ilyenkor ürítették ki. A megérkezéskor az ottani emberek, akik maguk sem voltak jómódúak, megértéssel, sajnálattal fogadták a menekülőket. A kis Béla egész életében emlékezett arra a finom friss kenyérre, amelyet érkezésükkor kaptak. Családok fogadták be a családokat. A férfiaknak akadt munka, és dolgoztak a falusiakkal, segítve az aktuális mezőgazdasági teendőkben, az asszonyok együtt főztek és mosztak a befogadó családok asszonyaival. Az erdélyiek új recepteket tanultak, a gyerekek a korábbi tejfölös, zöldfűszeres ételek mellett itt ismerkedtek meg a „piros” ételekkel. Az iskolások osztályon osztályba kerültek, valószínűleg nem nagyon sokat lendítettek a tanulmányaikon. Béla és Laci is élvezte, nem volt számonkérés, és az ottani gyerekekkel közös bandákba szerveződve folytatták kalandjaikat, „harci játékaikat”, amelyek valahol a felnőttek eszement háborúskodásaiból nyerték a mintát.

Ahogy a történelemkönyvekben olvashatjuk, 1917-ben befejeződtek a harcok. Az Osztrák–Magyar Monarchia csapatai kiűzték a románokat.

Nagyszebent kemény ostrom után, szeptember 28-án visszafoglalták. A román csapatokat a Vöröstoronyi-szorosban megsemmisítették.

A menekültek újra vonatra szálltak, és hosszú utazás után hazaérkeztek.

Az otthont érintetlenül találták, a tűzhelyen a paradicsomleves, a sütőben a kacsá vastagon megpenészedve várta a családot.

A fiúk visszatértek az elemi iskolába, és a tanítás után újból együtt volt a régi csapat. Most más játszóhelyet találtak. A nehéz harcok helyszíne, a város környéki csatater izgalmas terepet jelentett.

A sok kilőtt golyó rézhüvelye ott hevert szanaszét, és a kisleány gyűjtőszendvélye feltámadt. A rézhüvelyeket az akkori MÉH-telep vezetője megvette a gyerekektől, természetesen alacsony áron, de ez mindenképpen önálló kereseti forrást jelentett. A gyerekeknek lett egy kis zsebpénzük. Leesett a hó, de ez sem szegte kedvét a fiúknak. A jeges hóból fagyos ujjakkal kaparták ki a töltényhüvelyeket. De egyszer minden jó véget ér. Elfogytak a rézhüvelyek... Ebbe belenyugodni nem volt egyszerű, valami új forrás után kellett nézni. A csapat tagjai között nem csak Béla apja volt vasutas, voltak ott mások is, vasútgépészek, akik a háborúban megsérült mozdonyokat javították.

A megrokkant mozdonyok körül ott álltak a beépítésre váró réz alkatrészek, szépen dobozokba rendezve. Napközben a szerelők dolgoztak, de este otthagyták az alkatrészeket...

A fiúk megtalálták az új kincsforrást, óvatosan, alattomosan, láthatatlanul kezdték lopni a drága réz alkatrészeket, azokat a jó üzleti érzékkel bíró helyi fémkereskedő (a mai MÉH elődje) olcsó pénzért átvette, és más városban megfelelő áron sietve továbbadta.

Soha nem kérdezte, honnan vannak ezek a szép réz alkatrészek, a gyerekek vérszemet kaptak, és vitték, vitték a rezet a MÉH-be.

Egyszer éppen a legújabb zsákmánnyal közeledtek az átvevőhely felé, amikor a fiúcsapat egyik tagja, akinek kocsmáros volt az édesapja, és így ő jól ismerte a titkosrendőroket, meglátta az átvevő pincehelyiségéből kilépő detektívet, elkiáltotta magát: „Lebuktunk!” A kis csapat futásnak eredt, de a nyomozó utolérte a kicsit lemaradó, éppen a rezet cipelő fiút, és ezzel meg-

pecsételődött a gyerekek, a kis tolvajok sorsa. A MÁV feljelentést tett ismeretlen tettes ellen a drága alkatrészek lopása miatt.

Nyomozás indult, de senki nem gondolta, hogy éppen a negyedik elemista gyerekek vannak a háttérben.

A szülőket a fiúkkal együtt berendelték a bíróságra. Abban az időben a gyerekek fenytése fontos nevelési eszköz volt. A kis Bélát majd halálra verte az egyébként is meglehetősen agresszív apja, de ez minden családban ugyanígy történt...

A bűnösök és szüleik, közöttük a polgármester, hiszen az ő fia is a vádlottak között volt, megjelentek a bíróságon.

A bírói pulpitust félkörívben vették körül, elöl a vádlottak, vállukon mögöttük álló apjuk keze. A kis bűnösök családirag heterogén csoportot alkottak, ahogy előbb jeleztem, a polgármester fia, tisztviselőcsaládból származó, szatócscsalád, kocsmáros, mesterember gyereke is ott szegyenkezett...

A fiúk az otthoni eligazító fenytés következtében igen jól nevelten viselkedtek.

A bíró mindenkire személyesen szólt. Minden gyerek megkapta azt a kérdést, vajon mit vett a lopott pénzből.

A polgármester fia egy kicsiny gőzgépet vásárolt.

A bíró következő kérdése: „Hogy csinált ez a gőzgép?”

A kisleány készségesen válaszolt: „Sihuu, sihúú.”

A bíró nevelő célzatú kérdése az volt: „Nem azt mondta ez a kis gőzgép: Tolvaj, tolvaj?” A gyerek az otthoni „eligazítás” hatására bűnbánóan lehajtott fejjel csak bólogatni tudott.

A gyerekek megkapták a kérdéseket, és válaszoltak, a bíró minden válasz után kiigazította

őket, hogy a lopott javak mind szégyenteljesen figyelmeztessék őket bűnösségükre.

Béluskához ért a kérdés:

„Hát te mit vettél a lopott pénzből?” Az édes- szájú Béla bevallotta, hogy ő mindig cukrászsüteményt, például krémest vásárolt. A bíró nevelő célzatú kérdése ez volt:

„Nem égette a torkodat, amikor lenyelte a lopott pénzből vett édességet?” Igazából nem égette Béluska torkát semmi, de apja ekkor a vállát erősen megszorította, és az otthoni súlyos verés emléke miatt is jobbnak látta, ha lesüti a szemét.

Eljutottak a kocsmáros fiához, aki szánkót (az ottani szóhasználat szerint ródli) vett az összegyűjtött pénzből.

Jött a várható kérdés: „Nem égette a fenekedet a lopott pénzből vett ródli?”

A kisleány ártatlan őszinteséggel válaszolt: „Nem, mert mindig hason csúsztam le.”

A válasza a bíró is, és a zord apák is elnevet- ték magukat, így a komolyság megtört.

Persze semmi megbocsátás, felmentés nem következett be. A szülőket a károk megtérítésére kötelezték, és még büntetésre is ítélték, a gyerekek igazgatói megrovásban részesültek, amely így, a negyedik elemi végén veszélyeztette a fiúk akár gimnáziumi, akár polgári iskolai felvételének sikerét.

Béluska szerencséje az volt, hogy édesapja a gimnázium igazgatójával kártyázott hétről hétre, jó viszonyban voltak. Barabás úr valahonnan, ebben a háborús időben, még valamilyen finom csokoládéhoz is jutott, és elküldte az igazgató úr gyermekeinek. Béluska így bejutott a középisko- lába, a megrovás és „büntetett előélete” ellenére.

Az ügy lezárása 1918-ra esett, amikor a „nagy háború” is befejeződött.

Hogy unokáink is leborulhassanak, hol „sírjaink domborulnak”

Lerombolt emlékműveink nyomában Szabó Hunor történelemtanárral

Szeptember elején lesz egy éve, hogy lelkes történelemtanároknak, szerkesztőknek köszönhetően a világhálón egy új weboldal (www.leromboltemlekmuevek.hu) jelent meg, amely megismerteti az 1918 után lerombolt, megcsonkított, elbontott, más helyen újból felállított vagy az idő, az enyészet kikezdte délvidéki emlékműveket, köztéri szobrokat, illetve emlékhelyüket. Múltunk eltűnt emlékei ma is fontos történelmi, kulturális örökségünket képezik – emeli ki többek között az oldal bevezetője. A térképre, majd a keresett településre kattintva megtudhatjuk, mit rejt az adott falu, város múltja, s abból mit tártak fel, mire bukkantak a helytörténészek az eddigi kutatók közreműködésével és a különböző források, tanulmányok alapján a honlap szerkesztői.

Útban Újvidéktől Szabadkáig, a kisebb-nagyobb településeken áthaladva, megkísértem felidézni, mit tudok egy-egy helység egykori emlékműveiről. Szülőfalum, Bácsfeketehegy első világháborús emlékművének sorsát ismerem csak behatóbban, részben a családi emlékezet nyomán... Szabadkára érve a Szabadkai Vegyészeti-Technológiai Iskolába indultam. Ide beszéltük meg a találkozót Szabó Hunorral, ennek az iskolának, illetve a Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnáziumnak a történelemtanárával, történésszel, az emlékhelyek kutatójával, aki a *Bácskai Hazajáró Túra* egyik szervezője, vezetője is.

Meglepetés volt számomra a találkozás a felújított, műemléknek számító 126 éves épülettel. Évekkel korábban láttam, akkor még állványok vették körül. Az udvar felőli kapun léptünk mi is be a 2024-re kívül-belül újjászületett iskolába, csak úgy, mint a diákok, akik éppen szünetről mentek

be. Lassítottunk egy kicsit, miközben Szabó tanár úr igyekezett dióhéjba sűríteni a nagy múltú tanintézmény történetét. Hiszen az első világháborús éveket leszámítva mindig iskolaként működött. Az Állami Tanítónőképző Intézet részére épült eredetileg, amely 1898 tavaszán költözött át a Kossuth (ma Korzó) utcából ide, vagyis a Damjanich és Albert (ma Harambašić és Makszim Gorkij) utca sarkára. Az első világháború alatt katonakórházzá alakították. Az impériumváltás után ismét az oktatás, a nevelés, a tudás szolgálatában állt. Helyet kapott itt egykor a jogi kar, az Építészeti-Technikai Középiskola, majd a Lazar Nešić Vegyészeti-Technológiai Középiskola, s végül mai nevén nyújt széles körű képzést számos ágazaton. Diákjai a legjobbak között vannak, sokszor első díjat kapnak a különböző versenyeken. Eredményeik egyaránt elismerést jelentenek a diákoknak és a tanároknak is. Olykor elég egy szikra, egy gondolat, egy utalás, amely elkezd munkálni, s felkeltheti a diákok érdeklődését.

Történelemből is? Szabó tanár urat hallgatva: az egyre bővülő lehetőségek is ezt szolgálnák. A lerombolt emlékművek weboldala is egy ilyen lehetőség. Mindenki számára. Május (régiesen: az ígéret hava) második szombatján Tóthfaluban, a *Munkás Szent József-templom* századik évfordulójának ünnepén is megtapasztalhattuk. Ennek fénypontja volt a püspöki szentmise, amelyet msgr. Fazekas Ferenc szabadkai megyés püspök celebrált. A szentmisén a faluban 48 éve szolgáló Utasi Jenő atyát, folyóiratunk alapító főszerkesztőjét *Parma Fidei – Hit Pajzsa díjjal* tüntették ki. Azoknak az élő egyházi személyeknek adományozzák ezt a kitüntetést, akik a kom-

munista diktatúra alatt is hűségesek maradtak hitükhöz, magyarságukhoz. Ezúton is köszöntjük Utasi atyát, jó egészséget kívánunk további szolgálatahoz!

A tótfalusi ünnepi programsorozat keretében a Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság megtartotta a tavaszi, XVI. tanácskozását, melyen Szabó Hunor és Surányi Roland történelemtanárok „Hol sírijaink domborulnak, / Unokáink leborulnak” (Petőfi Sándor: *Nemzeti dal*, Pest, 1848. március 13.) címmel mutatták be a lerombolt emlékművek weboldalát.



Szabó Hunor



Surányi Roland

Erről kérdeztem Szabó Hunor történelemtanárt, és arról is: hogyan lehet ezt a témát bele-

szőni a tananyagba, illetve be lehet-e, valamint a *Bácskai Hazajáró Túra* is szóba került a beszélgetés során az iskola tanári szobájában.

Megvallom, miközben a rendezett, parkosított udvaron át, a filagória mellett elhaladva az iskolába léptünk, sajátos „időutazásként” éltem át az iskoláról hallottakat csakúgy, mint a szombati tótfalusi bemutatót. Mennyi minden van körülöttünk, amiről alig tudunk valamit. A lelkes csapatuk azért is hozhatta létre ezt a hiánypótló honlapot, hogy ne kérdőjelezhessük meg a Nemzeti dal sorait, hogy unokáink valóban leborulhassanak: „És áldó imádság mellett / Mondják el szent neveinket.” Azokét is, akik emlékjeleket hagytak múltunkról, de úgy is mondhatnám: vissza a múltba jelenünkért, még inkább a jövőnkért.

Hogy kezdődött ez a történet?

– Az egész történet 2008-ban kezdődött, amikor Újvidékre kezdtem járni az egyetemre. Ennek történetét megírtam a Hét Napban. (2013. november 13. és 2013. november 20.) Ebből idézek: „Már egy éve is annak, hogy az Újvidék felé haladó vonatból kitekintve egy elhagyatott kötömböt pillantottam meg a szabadkai vasútállomás hátsó udvarában. Szép, faragott kőoszlop, nem mai darab, és nem is illik a többi kacat közzé. Vajon mi lehet az? – tűnődtem. Telt-múlt az idő, majd egy nap a kezembe került néhány régi szabadkai képeslap, melyeken az egykori városi szobrok láthatóak. Az egyik korabeli képeslapon lévő Erzsébet-szobor talapzata és az elhagyatott vasútállomás udvarában álló kötömb között hasonlóságot véltem felfedezni.”

Szedlár Rudolfnak a Bácsországban megjelent *A szabadkai Erzsébet-szobrok rejtélye* című publikációjában minden fontosabb adatot megtalálunk. Majdnem mindent, mert a szobroknak se híre, se hamva. Eltűntek.

Egykor Szabadka is azokhoz a városokhoz tartozott, amelyek tisztelettel adóztak a meggyilkolt Erzsébetnek. 1898. szeptember 10-e, a királyné halála után mozgalom indult az Osztrák–Magyar Monarchiában. Szobrokat állítottak, parkokat építettek, és megemlékeztek a tragikus sorsú királynéről.

Az első és egész alakos szobrot Gödöllőn állították fel. Ezután azonban már csak mell-



Erzsébet királyné mellszobrának talapzata (balról) és az eredeti emlékmű egykori képeslapon

szobrokat avattak fel, így például Muzslán 1899. január 8-án és a következő két évben kettőt is Szabadkán. Sisit (ahogyan a nép nevezte) bajor származása sem akadályozta meg abban, hogy megtanuljon magyarul. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy kultuszszeméllyé vált. Mi, magyarok mindig nagy figyelmet szenteltünk a történelmünk nőalakjainak. Szabadkán két híres szobrász művét állították fel. Az egyik Stróbl Alajosé, akinek a gyönyörű Szent István-szobra a budapesti Halászbástya mellett látható, valamint ő alkotta a Mátyás-kutat a budai várban és Dobó István szobrát Egerben. A Budapesten 1900 szeptemberében kiadott Vasárnapi Ujság *Erzsébet királyné emléke Szabadkán* című cikkében olvashatjuk: „A feledhetetlen emlékü jó királyné iránt országosan érzett mély, megható kegyelet kifolyásaként, ezer meg ezer helyen ültettek emlékfákat a hazában; többek közt a szabadkai vasúti állomáson, hol egyszersmind a Szutrély Gyula főmérnök tervezete szerint, csinos parkot is létesítettek. Majd Kovács János főmérnök indítványára elhatározta a vasúti személyzet, hogy emez emlékparkot a boldogult királyné szobrával ékesíti föl. A szükséges összeg csakhamar összegyűlvén, felállíthatták Strobl Alajos mintázat után Beschorner által öntött életnagyságú bronz mellszobrot, amely most díszes talapzaton, a szomorú fűzfák árnyában, ott hirdeti távoli vidékek utasainak a szabadkai derék vasutasok kegyele-

tét. A szobor leleplezése folyó év szeptember 10-ikén ment végbe, a városi hatóság, törvényszék, tisztikar és számos egyesület részvétele mellett...”

A másik mellszobor alkotója a bajai származású Telcs Ede (aki egyébként Szabadkán fejezte be a gimnáziumot), az ő művei ugyanilyen jelentősek. Neki köszönhető a budapesti Hősök terén található Szent László és III. Károly egész alakos szobra. (A Károly-szobor, melyet 1945 után elvittek, hála az égnek, megmaradt.) Telcs Ede Erzsébet-bronzszobra a valamikori szabadkai honvéd gyalogsági laktanya udvarában állt (a mai bíróság épületénél). Úgyszintén a Vasárnapi Ujságban (1901. augusztus 4.) található róla képes riport *Erzsébet királyné szobra Szabadkán* címmel. Ebből idézünk: „A szabadkai 8-dik honvédgyalozereg tisztikara Erzsébet királyné emlékezetére szobrot emelt közadakozásból, melynek ünnepélyes leleplezése július 28-án ment végbe a szabadkai honvéd laktanya udvarán. Ezt az udvart virágoskertté alakították át és a boldogult királyné emlékezetére Erzsébet ligetnek nevezték el.”

A szobrokat számos városi legenda övezi. A Szabadkára bevonuló szerb csapatok 1918-ban tettek róla, hogy minden monarchista, főként magyar jellegű szobrot, táblát eltávolítsanak. Temérdek példát említhetünk: köztük van a mi Erzsébet-szobrunk is. A MÁV parkjában álló emlékmű eltűnt tehát, egészen 1941-ig senki sem tudott róla.

Ekkor azonban hirtelen előkerült az egyik bronz mellszobor. Megőrzését egy tisztességes polgártársunknak köszönhetjük, aki még anno kicsempészte a szerb katonai raktárból, és egy tanyai kútban rejtette el. Halála után özvegyére bízta a titkot. Amikor az idő, főleg a rendszer alkalmasnak bizonyult rá, az asszony átadta Szabadka város ügyészének, dr. Békeffy Györgynek. Először mindenki Telcs Edének tulajdonította a művet, ám később, a háború után Magyar László szabadkai levéltáros végleg tisztázta a kérdést: csakis Stróbl Alajos alkotása lehet a szobor. A '40-es években ugyanis sehogyan sem tudták eldönteni, hogy vajon a MÁV vagy Szabadka város tulajdona-e. Sorsa tehát nem tisztázódott, emiatt nem is állították fel újra. 1944-ben azonban ismét nyoma veszett. Lehet, hogy ismét valaki elrejtette?

A háború után újra találgatások kezdődtek el róla. Magyar László újból megpróbált ezeknek a végére járni. Úgy vélték, van egy hasonló szobor a Városi Múzeum galériájában, ám az márvány, nem lehet tehát az egyik szóban forgó emlékmű sem.

Telcs Ede szobra először 1919-ben tűnt el. *„A II. világháború alatt, 1941-ben került elő a szobor, s Duránci Béla szíves közlése szerint Szeke-res László igazgatása idején a szabadkai városi múzeumba került – Duránci 1959-ben még látta. Ez évben Telcs Ede unokaöccse, Teles Imre a szobrot kikérte a szabadkai múzeumból [...] elhagyta Magyarországot, s a hagyaték egy része előttünk ismeretlen helyen van.”* (Forrás: Kovács Zita: *Az elveszett szabadkai Erzsébet szobortól Keglovich szegedi műterméig.*)

A szobrok után még kutatni kell, hiszen nincs kizárva, hogy azok is itt vannak valahol. A Stróbl Alajos-emlékmű talapzatának titkára azonban fény derülhet. A fentebb mellékelt képeken látható alkotások hasonlóságot mutatnak. Egyetlenegy szépséghibája van csak a dolognak: a megtalált talapzatról hiányzik az *„Erzsébet királyné 1900”* felirat. Nem tudni, hova tűnt. Nem tartom kizártnak azt a lehetőséget sem, hogy a monarchista igától szabaduló korszakban az erre felhatalmazott személyek lekaparták a feliratot – talán egy új szobortalapzatot előkészítendő, vagy csak azért, mert így akarták megmenteni a bezúzás-tól. A korabeli képek alapján nem lehet megállapítani, hogy a feliratot vésték, festették vagy kiöntött betűkből készítették. Azt sem zárhatjuk ki azonban, hogy az 1918 óta enyésző kötömről egyszerűn lekopott az írás.

Érdeklődtem a vasútállomáson a talapzat sorsa iránt, ám egyenes választ nem kaptam, mivel senki sem tudta, hogy miről van szó. Igaz ugyan, egyszer megüzenték, hogy az Tito szobrának a talapzata volt. Ha ez igaz, akkor legalább érthető, miért hiányzik róla az eredeti felirat. Az ilyenfajta átalakításokon nem kell csodálkozni, hiszen városunkban elfogadott jelenség, hogy a szocialista ideológia vívmánya ráépül az előző rendszer hamvaira.

Megpróbáltam felmérni, hogy 1898–1914 között hány és milyen Erzsébet-szobrot állítottak fel. Szép számban találtam ilyeneket az egykori Magyarországon területén: a Délvidéken nem kevesebb mint öt darab állt – Versecen, Zichyfalván, Felsőmuzslán

és kettő Szabadkán. A Stróbl Alajos művének mintájára készült Erzsébet-szobrok közkedveltek voltak. Nemcsak nálunk, hanem számos más helyen is állt ugyanilyen bronzból öntött mellszobor. Az eredeti, amelyről a többit mintázták, Miskolcon található. Voltak egyforma Erzsébet-szobrok is, ám a talapzat és a díszítőelemek mindig különböztek egymástól. Ezzel azt is kizárhatjuk, hogy a vasútállomás hátsó udvarában roskadozó talapzat egy másik szobor része lenne.

A legfőbb bizonyítéka a talapzat eredetiségének maga a helyszín, vagyis az, hogy a vasútállomás hátsó udvarában volt. Ha ez valóban a MÁV tulajdonát képezte, akkor 1918-ban úgy gondolhatták, maradjon továbbra is az, valahova elteszik, és majd lesz vele vagy belőle valami. Aztán jöttek az újabb generációk, rendszer- és ideológiaváltások, és elfeledkeztek róla.

Szedlár Rudolf így zárja publikációjának sorait: *„Ha feltesszük magunkban a kérdést, hogy kiről emlékezünk meg, vagy kiről feledkezzünk meg a történelmi személyek közül, akkor leg-egyszerűbb, ha teszünk egy sétát a városban, és megnézzük a mostani emlékműveket vagy táblákat. A válasz egyértelmű lesz. A szabadkai Erzsébet-szobrok körüli rejtély véleményünk szerint még ma sincs véglegesen tisztázva.”*

Teljes mértékben egyetértek e sorok írójával. Csupán annyival egészíteném ki gondolatmenetét, hogy igenis kutatni kellene utánuk (nem csak az Erzsébet-szobrok után). Ki tudja, mit rejtenek Szabadka elhagyatott zugai vagy a tanyai kutak mélye. Kezdetben érdemes lenne utánajárni, hogy jelenleg hol van az idén felújított vasútállomás udvarából eltávolított talapzat. Ma sem mondhatok mást, mint amit az említett írásomban kifejtettem, hogy ha a szobor talapzata végleg eltűnik, legalább megbizonyosodom arról, hogy jó nyomon jártam, és valóban a szabadkai Erzsébet-szobor talapzatát találtam meg. Ennek eltüntetését azonban nem szabad megengednünk, hiszen van már elég sok „eltűnt” műemlékünk! Ezzel foglalkoznunk kell: átszállíttatunk olyan helyre, ahol nem romlik tovább az állapota, és ahol megőrizheti méltóságát.

A Lerombolt emlékművek weboldal létjogosultságát lépten-nyomon bizonyítják a kutatásokról szóló tanulmányok, írások.



A talapzatot a vasútállomás felújításakor eltávolították

– Valójában az Erzsébet-szobor utáni kutatással kezdtem jobban érdeklődni a szobrok, az emlékművek iránt. Magam is tapasztaltam, hogy hiányoznak történelmünk egyes darabjai. Vannak, de nem láthatóak, így kiesnek tudatunkból. Nincsenek itt, eltávolították azokat a szobrainkat, amelyek a magyar identitást erősítették. De eltávolítottak olyan szobrokat is, amelyek egy cseppet sem a magyar identitásról szólnak, pl. Erzsébet királyné szobra nem csak a magyar történelemhez kötődik. Ez a régi monarchiabeli szobor most nagyon jól mutatna a városban, ha meglenne.

Nekünk, akik összefogtunk, az volt a célunk, hogy ne csupán összegyűjtsük a még fellelhető emlékművek adatait, hanem meghatározzuk a helyüket, azt is, hol állhattak az adott településen. Ha történetesen egy diák kinyitja ezt a honlapot, és a térképen rákattint Szabadka központjára, látja – ha nem is tudja élőben megnézni –, hogy Szabadkán hol állt egykor az Erzsébet-szobor vagy más emlékmű a megadott koordináták alapján. Nem azt állítom, hogy százszázalékosan pontosak az adatok, lehet, hogy pár métert tévedünk, de fontos, hogy van ilyen lehetőség. Amikor a csapatunk elkezdte keresni az emlékműveket, mind a négyen azzal szembesültünk, hogy rengeteg van. Nem győzzük rendszerezni: melyek azok, amelyek a Monarchiára, az első és a második világháború előtti, alatti vagy utáni időszakra vonatkoznak. A két háború közöttiek azok a szobrok, amelyek elkészülnek a világháború utánra, de amelyeket nem állítanak fel. Ezek egyszerűen eltűnnek. De most már egyes partizánszobrokat is eltávolítanak. Nem tudni, hová tűnnek, mi lesz a sorsuk.

Egy szoborpark – a budapestihez hasonló – megoldás lehetne?

– El lehetne gondolkodni: mi legyen ezekkel a szobrokkal. Elhanyagolták pl. a Kizur István-, a Jovan Mikić-szobrokat Szabadkán. Megmentésüket az idős jugoszláv harcosok kezdeményezték. Összefogtak, és felújították őket. Csapatunk egyelőre a lerombolt emlékművekre összpontosít.

Hogyan jött létre a honlap?

– Az ötlet, a honlap létrehozásának gondolata Szabó Attilától származik, aki a felelős szerkesz-

Érdekességek:

Ferenc József-szobor – Belgrád; Cservenkai országzászló



Rudolf trónörökös
emlékműve – Kölpény
(Szerémség)

tő is. Tagjaink még Surányi Roland történész és történelemtanár, Fülöp Zoltán helytörténész, Hegedűs Anikó lektor, valamint jómagam. Szabó Attila valójában a projektmenedzser, ő végzi a háttérmunkát, például a pályázatok megírását, de helytörténész is, a honlap anyagának a bővítésében is besegít. A Bethlen Gábor Alapítvány a kezdetektől támogatja a működésünket. Roland szintén Újvidéken fejezte be a történelem szakot. Óbecsén él. A helytörténeti kutatás

is érdekli. Zoltán külai, papnövendék volt. Nagy érdeklődéssel kutatja az egyházi szobrokat és a második világháborús országzászlókat. Rengeteg emberrel vette fel a kapcsolatot a Kárpát-medencében. Közösen keressük egy-egy szobor helyét, azt, hogy hol állhatott. Kölcsonösen segítjük egymás munkáját. A közös munkánk egyik legszebb példája az újvidéki országzászlónak a terve: hogyan is nézhetett volna ki. Ez a honlapunkon is látható. Egy illető valahol rábukkant, kapcsolatba lépett Fülöp Zoltánnal, és elküldte.

Már megvolt a helye is?

– Igen. Az eredeti tervek szerint az országzászló emlékműve monumentálisabban, aprólékosabban kidolgozva készült volna el Baranyi Károly tervei alapján. Az országzászló emlékművét a Svetozar Miletić-szobor megmaradt talapzatára helyezték volna.

A felállított országzászló az egykori Ferenc József téren (ma Szabadság tér) állt a város központjában, a Mayer Nagyszállóval szemben. Az emlékmű a nemzeti összetartozás és a történelmi igazságtétel jelképévé vált. Az országzászlót a jugoszláv partizánegységek bácskai bevonulása, 1944 után eltávolították, és visszaállították a Svetozar Miletić-szobrot. Az eredeti talap-



Újvidék, a Ferenc József tér egykor

zat, amely az országzászlót is tartotta, részben változatlanul megmaradt (bővebben a honlapon).

Gyakorlatnak számított a háborúk alatt és utána is, hogy az előző rendszerekhez tartozó emlékeket eltávolították, lebontották, de részben újrahasznosították. Ez főleg a talapzatokra vonatkozott. Részben takarékoságból, de úgymond „győzedelmi prédaként” is kezelték, tüntették el őket. Az országzászlók mellett sok más emlékmű is a kommunizmus áldozata lett, de voltak olyan meglevő emlékművek is, amelyeket megromgáltak, vagy amelyeknek a feliratait megmásították. Palicson pl. a pécsi Zsolnay-gyárban készült két kék váza története is figyelemre méltó. Az egyikre egy szovjet tiszt rálőtt, a másikat összetörték.

Zsolnay titokzatos kék vázáiról az emlékművek weboldalán és Szabadka honlapján is olvashatunk. Az utóbbi felidézi, hogy 1906-ban a gyárban 11, ember nagyságú váza készült bécsi rendelésre. Oda hatot szállítottak, kettőt Palicsra, és három maradt Pécsen: kettő a gyárban, egy a Rózsakertben. Boško Krstić szabadkai újságíró könyvet írt a Zsolnay-féle kék vázák történetéről. 1910-ben járt ott Zsolnay Miklós, amikor befejeződött a palicsi fürdő kiépítése. Elismerése jeléül ajándékozta a két vázát – nem csupán azért, mert Palics nagyon tetszett neki, hanem azért is, mert a legfontosabb épületeket számos Zsolnay-kerámiával díszítették. Érdekes, de ugyanakkor nagyon szerencsétlen e vázák sorsa.

– Tanulságos az Emlékkút, illetve Díszkút története is, amelyet a fürdő elkészültének ünnepén avattak fel Palicson. Van rajta három tábla, ezeknek a feliratait a két világháború között kicserélték. Eredetileg az egyikken Bíró Károly méltatása volt, a másikon egy Kosztolányi-vers részlete, a harmadikon Palicsfürdő története. A kútról két táblát eltávolítottak: Bíró Károly méltatását és a Kosztolányi-idézetet. Helyükre a fürdő története került szerbül: cirill és latin betűkkel, a harmadikon maradt a magyar. Ez is szoborcsonkításnak minősül, és része a történelmünknek.

Miközben beszélgetünk, Szabó tanár úr a honlapot böngészi. Egy verseci Szent István-szobrot mutat:

– Véletlenül bukkantunk rá. Egy gyógyszertár falába van besüllyesztve. A kutatásainkban sokat segítenek a különböző folyóiratokban, helytörténeti kiadványokban, évkönyvekben, heti- és napilapokban stb. megjelent cikkek. Levélben is felvesszük a kapcsolatot azokkal, akikről tudomást szerzünk, hogy helytörténeti kutatással foglalkoznak, de élünk az adódó alkalmakkal, a vonatkozó tanácskozások lehetőségeivel is. Mindezt a kitűzött célunk érdekében tesszük, hogy a honlapunkat a múlt minél több eltűnt emlékművével bővíthessünk. Olyanokkal, amelyek már fizikailag nem léteznek, de jelentőségük továbbra is fontos. Motivál bennünket az igazságszolgáltatás igénye az elfelejtett magyar emlékművek kapcsán: a „kibeszéltetlen múlt jóvátétele”. Ahhoz, hogy becsülhessük múltunkat, kutatnunk kell a történelmünket, és meg kell ismertetnünk vele közösségünket, mert a tudás segíti a fejlődést és a nevelést is. Ebben nagy segítségünkre vannak az említettek mellett az Arcanum, a VAMADIA, a levéltárak, a múzeumok, a személyes beszámolók, a tárgyi emlékek, a helytörténeti egyesületek és szervezetek. Közösen, összefogással igyekszünk feltárni minden szobrot, emlékhelyet, amelyet leromboltak. A honlapunkon feltüntetve így „vissza tudjuk állítani” őket eredeti helyükre.

Mit adhat a ma iskolába járó nemzedékeknek a honlap, valamint az, hogy olyan tanárok taníthatják őket, mint Önök, akik korszerű módon a múltunk feltárására összpontosítanak?

– A közösség, a közösségünk tehetne szerintem a legtöbbet a gyerekekért, a fiatalokért. A diákok nevelésével, oktatásával foglalkoznak a szülők, az iskola, de a közösségnek meghatározóbb lehet a hatása. Gyermekekörömből még ma is kedvenc példaként emlékszem egy (rossz) szokásomra. Szerettem rohángálni, gyorsan átszaladni az úttesten addig, amíg a szomszéd bácsi fel nem pofozott... Nem azért bántott, mert rosszat akart, hanem azért, hogy tanuljam meg, hogy ne rohángáljak az autók előtt. Apám, ha látott volna, meglehet, hogy szintén így reagál, és nem szidta volna le a szomszédot. A közösségi nevelésnek mindig erőteljesebb a hatása. Jelképesen értelmezve a köztéri emlékműveknek, pl. a Szentháromság-szobroknak is van ilyen sze-

repük. A honlapon „visszaállított” szobrokkal mi is a közösséget, beleértve a fiatalokat is, szeretnénk szolgálni – még ha másmilyen emlékmű is került az eredetileg tervezett helyére.

Az autóbusz-állomásról a városközpont felé haladva Szabadkán nem lehet nem észrevenni egy emlékművet, a katonát tartó Jézust. Az Ivan Sarić Műszaki Iskolával szembeni Puskin téren látható „A felszabadulásért és egyesülésért elesett hősök – 1912–1918” feliratú emlékmű. Korábban egy kicsit távolabb, a bíróság előtti téren állt. Nem tudni, hányan ismerhetik a történetét.



A felszabadulásért és egyesülésért elesett hősök emlékműve

– A kőkompozíció az első világháborús gyalogezred szobra volt, eredetileg az Osztrák–Magyar Monarchia I. világháborúban elesett katonáinak emlékére készült. A beérkező szerb csapatok azt „átfaragták”.

Császári rendelet mondta ki 1917-ben, hogy emlékművet kell állítani az akkor még tomboló világégés áldozatainak. A városvezetőség az emlékmű elkészítéséhez a lehető legolcsóbb megoldást választotta. A Szabadkán tartózkodó hadifoglyok közül kerestek kőfaragómestereket. Találtak is néhány olasz katonát. Az ismeretlen munkavezető, alkotó nyilvánvaló célja az volt, hogy ne egy hazafias, az áldozatvállalás hősiességét hirdető művet készítsen, hanem az értelmetlen háború borzalmaira hívja fel a figyelmet. Így született meg az a szoborkompozíció, amely a kegyelmes Jézus Krisztust ábrázolja, amint egy sebesült osztrák–magyar katonát vigasztal.

A szobor befejezetlen maradt, mert 1918. november 13-án a szerb csapatok bevonultak Szabadkára. Az emlékmű egy időre kikerült a figyelem középpontjából, mígnem az új városvezetőség elrendelte a szobor új kívánalmak szerinti módosítását. Az osztrák–magyar katonát szerb katonává alakították át. Az akkor Putnik vajdáról elnevezett téren 1925. május 31-én leplezték le a szobrot, amely ekkor már az 1912 és 1918 között a felszabadulásért és az egyesülésért elesettek emlékét hivatott őrizni. Az emlékmű túlélte az 1941-es újabb határmódosítást. A Szabadkára bevonuló magyar csapatok nyilván Jézus katolikus ábrázolása miatt nem csonkították meg. A szobor 1944-ben, Szabadka bombázásakor megsérült. Körülötte a háború után új házak épültek, majd 1955-ben a szobrot eltávolították. Először a Kőfaragó Szövetkezetbe, majd a Városi Múzeumba vitték. A szobor helyén benzinkút épült. Az emlékművet 1993-ban felújították, és a szintén felújított Puskin téren állították fel 1993. november 13-án.

Van-e lehetőségük a tanároknak, hogy alkalomszerűen az órákon az emlékműveinkről is beszéljenek?

– Én igyekszem a tananyagot megtanítani a diákokkal. De hogy a tananyagra még jobban felhívjam a figyelmet, igyekszem helytörténettel is kiegészíteni. Például, amikor a római korról tanulunk, akkor okvetlenül megemlítem Sirmiumot, Szávademetert (Sremska Mitrovica), az ókori várost, a történetét, Szent Demetert, az ortodox egyház egyik legtiszteltebb szentjét. A római kor kötődéseit a Délvidékhez. Rengeteg ilyen történelmi szál van, amellyel kiegészíthetjük a tananyagot, a honlapunkról is. Említhetném Bács várát, Péterváradot, de akár az alföldi betyárokat is. A távoli világot így tudjuk közelebb hozni, egy kicsit megeleveníteni.

Hogyan került kapcsolatba a Hazajáró túrával? Ez a kezdeményezés is segítheti a múltunk élményszerű megismertetését.

– Pontosan. Valamennyien így gondolkodunk a csapatban. A Hazajáróval kölcsönösen megtaláltuk egymást. Nemcsak beszélünk vidékünk, szülőföldünk vagy egy-egy településünk történetéről, nevezetességeiről, hanem fel is keressük ezeket a helyeket: sétáink során felidézzük

múltjukat, és kegyelettel emlékezünk. Vidékünk gyöngyszemeit, emlékhelyeit csak akkor fedezhetjük fel, hagyományait akkor ismerhetjük meg, jellegzetes ételeit akkor ízlelhetjük meg, ha céltudatosan meglátogatjuk a helyszíneket, és a helyiekkel közösen állítjuk össze a túraprogramot, majd együtt barangoljuk be a vidéket. A Hazajáró Egyesület missziójával összhangban szervezzük a kirándulásokat. Így is hozzájárulunk a szülőföldünkhöz való kötődés erősítéséhez.

Hol volt a legutóbbi Hazajáró túrája?

– A fürdők városában, Palicson. Mindjárt megmondom, mikor. (Szabó tanár úr közben rákeresett a világhálón, és máris folytatta.) Március 22-én, szombaton reggel fél kilenckor a Magyar Művelődési Központtól rajtoltak el a túránk résztvevői. Útközben megnéztük Palics nevezetességeit, a Monarchia-kori létesítményeket, épületeket, a tópart menti villákat, a szecessziós emlékhelyeket, Vermes Lajosnak, Szabadka sportélete „atyjának”, az újkori olimpia egyik élharcosának szobrát. A Szentkúthoz, vagyis a Könnyező Szűzanya Egyházmegyei Kegyhelyhez a déli órákban érkeztünk. A programunkban szerepelt a több mint százéves evezősklub, az indóház, majd a Szent Orbán utcán át visszaértünk a kiindulópontunkhoz.

Rengeteg ilyen Hazajáró túra van, lehetetlen mind bejárni. Kéthetente vannak ezek a túrák az egész Kárpát-medencében. A Bácskai Hazajáró Túrát jövőre Tóthfaluban szervezzük meg. Az a kis falu igazi ékszerdoboz.

Május 17-én Bonyhádon, a Perczel-kastélytól indult el az I. Potápi Árpád Emléktúra – 2025. A túra célja: emléket állítani a bonyhádi születésű Potápi Árpád János nemzetpolitikai államtitkárnak. Ezek a túrák nagyon emlékezetesek és tanulságosak lehetnek minden korosztály számára. A palicsi túrához visszatérve: nagy érdeklődést váltott ki március 21-én a Magyar Művelődési Központban Kenyeres Oszkárnak, a Hazajáró turisztikai-honismereti műsor egyik szerkesztőjének, túravezetőnek az előadása. Sokan állva hallgatták a Kárpát-medencében 2011 óta felvett csaknem 400 műsor történetét, a találkozást a természeti, a kutúrtörténeti örökségünkkel, a határon túl élő nemzeti közösségeinkkel.

Néhány médium meg is örökítette előadásának lényegét. Olyan helyekre is eljutottak, ahol addig nem forgatott senki. S találkoztak az ott élőkkel, bemutatták az ősi hegyeket. Alapkonceptiójuk szerint mikrorégiókat ölelnek fel, 10-12 településből álló földrajzi egységeket. Szabó Attila szerint a Hazajáró nem klasszikus turisztaprogram. A száraz tények mellett a táj jellegzetességei, magyar vonatkozású látványai a múltidéző emlékezések nyomán megelevenednek a történelmi, kulturális és a néphagyomány-örökségünket éltetőknél, az ott élőknek köszönhetően. Az előadáson elhangzott, hogy a Hazajáró műsor jövőre, december 31. után megszűnik. Addig összesen 440 műsort terveznek elkészíteni, amely felöleli történelmünk, kultúránk valamennyi meghatározó települését. Ebből a nézőpontból még inkább felértékelődhet a folyamatosan bővülő honlapjuk.

– A lelkes csapatunkkal azon vagyunk, hogy minél több adatot gyűjtsünk be egy-egy településről. Azokat az érdekes történeteket is, amelyek hozzájuk fűződnek, és amelyek csak a helybeliek emlékezetében élnek. Érdekes pl. Magyarittabén az átlótt Kossuth-szobor „megmenekülésének” története a második világháború után. Hihetetlennek is tűnik. Családi kötődésem révén magam is hallottam. A régi öregek mesélték, hogy Horvay János szobrászművész 1904. május 14-én felavatott Kossuth mellszobrát az 1918-ban bevonuló szerb katonák egyike szíven lőtte, majd ledöntötték. A helyiek a református templomban rejtették el. Ott is maradt 1941-ig, akkor visszaállították a helyére. A második világháború után a bevonuló partizánok azt kérdezték, kit ábrázol a szobor, egy ittabéi határozottan állította: egy partizánt, mire a többiek is rábólintottak. Ezért nem bántották. Ma már mosolyogva emlegetik a helyiek is. Örültek, és büszkék voltak, hogy féltett szobruk békésen nyugszik a talapzatán. Csak 1990 után lehetett ismét koszorúzni március 15-én. Szomorú, hogy „békeidőben”, 2015. április 3-ára, nagypéntekre virradóra a szobrot ismeretlen tettesek ellopták. Hasonmását Kárpát-medencei összefogással 2016. március 15-én állították fel és avatták fel.



Emlékséta Tóthfaluban május 10-én Szabó Hunor vezetésével

Beszélgetés közben Szabó tanár úr a honlapon található térképen barangol. Rákattintva egy-egy településre csak úgy árad belőle a szó, a temérdek információ. Szabadkánál újra hosszabban elidőz.

– Jovan Nenad cár, Cserni Jován szobrának a történetét is meg szeretném említeni. A vitatott életű személy mindmáig megosztja a közvéleményt. A szerbség nemzeti hősként emlékezik rá, a magyarság inkább rablóvezérként.

A főtéren eredetileg a kaponyai csata (1849. március 5.) emlékműve állt. Csak kevesen tudhatják a fiatalabb nemzedékek tagjai közül, hogy az egykori Szabadka legmagasabb emlékműve az 1899-ben a kaponyai csata 50. évfordulójára állított turulmadaras emlékoszlop volt. A Nemzeti Kaszinó (a mai Szabadkai Városi Könyvtár) előtti téren állt a 15 méternyi magas gúlatalapzat tetején, a cserkoszorúzott ágyún a turulmadár, kiterjesztett szárnyakkal, karddal a csőrében.

A kaponyai csata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Szabadkához kötődő legfontosabb eseménye volt. A történelemből tudhatjuk, hogy a Bajmok és Szabadka között zajló ütközetben a Gaál László alezredes vezette magyar hadsereg súlyos vereséget mért a Szabadka elfoglalására készülő szerb felkelőkre. Győzelmük Szabadka mellett megmentette Szegedet és a Felső-Alvidéket is a szerb támadástól.

A bevonuló szerb katonaság 1919-ben lerombolta az emlékművet. Itt emelték fel a tíz méter magas Cserni Jován-szobrot 1927-ben. 1941-ben a bevonuló magyar hadsereg katonái lefejezték, majd ledöntötték a szobrot. A változások után, 1991-ben felállították a hasonmását a főtéren.

Megemlékezésük idekíváncozik, hogy a II. világháború idején, a magyar éra alatt érdemei elismerésül szobrot terveztek emelni Török Bálintnak a ferences templom előtt. Ez a tér egyben „kötött” tér volt a Szent István térrel, vagyis a mai Szabadság térrel.

Török Bálint Szabadkához való kötődését jegyzi a város története, ahogyan Nenad cárt is. Azt is, hogy Török Bálint 1527-ben megbosszulta a Jovan Nenad cártól elszenvedett sérelmeket, és megölte a cárt.

Még néhány délvidéki településnél elidőz a tanár úr, felém fordítva a laptopot, s máris ömlik belőle a szó:

– Megdöbbenő számomra, és nagyon nem tudom elfogadni, feldolgozni, hogy miért rombolnak le még napjainkban is esztétikailag is szépen megalkotott szobrokat. Begaszentgyörgyön (Žitištén) kilenc látványos női szobrot döntöttek le, és azon a helyen egy Rocky-szobrot emeltek. A helybeliek többsége már az ötleten is felháborodott, komolytalannak és megvalósíthatatlannak tartotta. A községet akkoriban (2005-ben) katasztrofális árvíz sújtotta. Az ötletgazdák még csak nem is Sylvester Stallone amerikai film sztárra gondoltak, aki megjelenítette Rockyt, a híres bokszolót. Bizonyára vannak fontosabb személyek, akiknek szobrot lehetne emelni. Múltunkat jobban kellene tisztelni.



*Kulturális forradalom vagy a múlt eltörlése –
A kilenc női szobor, Begaszentgyörgy
vs. Rocky-szobor, Žitište*

Elszomorító számunkra a bukovinai székelyek sorsa. Erre emlékeztet bennünket Nagyfényen, pontosabban Újnagyfényen a Székely kálvária, amelyet az idelelepitett székelyek faragtak. A székelyek 1941-ben érkeztek meg Bukovinából. 1944-ben viszont már menekülniük kellett... „Örökségül” hagyták a vasútállomás művészien, székely motívumokkal felújított épületét Újnagyfényen, vagy ahogyan ők nevezték, Bácsjózseffalván.

A Székely Albert mester vezette székely fafaragó iskola fiatal fafaragói faragták ki az állomás fadiszítményeit. Az állomás csarnokában 14 kép



A bukovinai székelyek emlékei: Zenélő kút, Szent István-szobor és a Székely kálvária – Újnagyfény, Bácsjózseffelva, Bajmok melletti székely telep



látható. Nem véletlenül emlékeztetnek bennünket a kálvária 14 stációjának képeire. A csarnokban lévők a székelyek kálváriáját ábrázolják a mádэфalvi veszedelemtől kezdődően a Bácskába való letelepedésükig. A Székely kálvária megálmodója Németh Kálmán, a józseffelviak plébánosa volt. Ez a szép, szinte páratlan mestermunka ma is megtekinthető. Kár, hogy nem ékelődött be a köztudatba, pedig itt van a szemünk előtt.

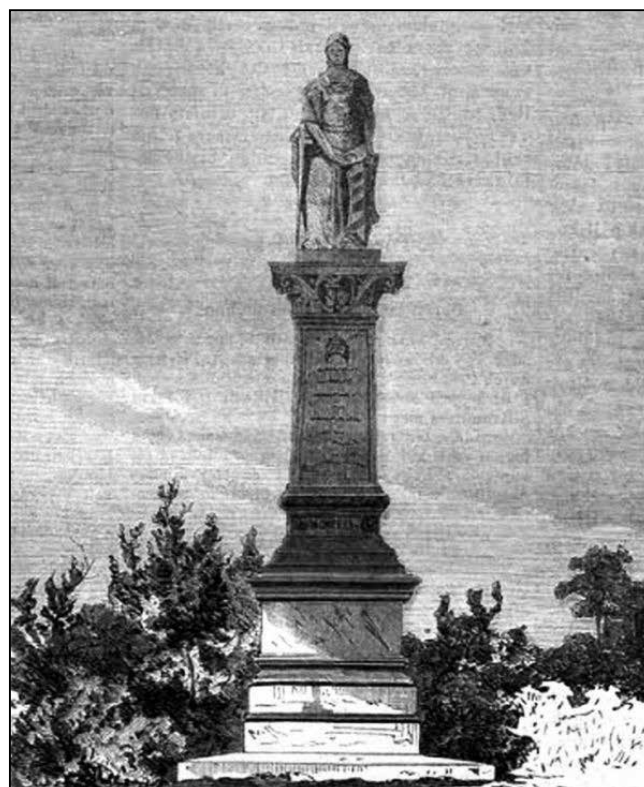


A kissztapári Pannónia-szobor történetét a honlapról olvasta fel Szabó tanár úr.

– „Kissztapár, a Ferenc József-csatorna kiágazódásánál volt.

Története:

A Ferenc József Öntöző- és Hajózáscsatorna megépítése a legendás Türr István tábornok nevéhez fűződik. E műszaki létesítmény 1872 és 1875 között jött létre Kissztapár és Újvidék között 68 km hosszúságban, Veprőd, Torzsa, Kölpény, Petróc és Piros települések érintésével. A csatorna mentén Péklapusztán állami támogatással rizstelepet létesítettek, ahol megpróbálták bácskai rizst termesztetni. A csatorna azért is lett nagyon fontos létesítmény, mert mintegy 400 000 holdat védett meg a talaj- és a feltörő vizektől. Türr István felajánlotta Ferenc Józsefnek, hogy róla nevezik majd el a csatornát. A magyar király 1872. május 5-én hajóval érkezett, a legenda szerint egy aranykapával ő tette meg az első kapavágást, ahol a Ferenc királyról elnevezett csa-



Pannónia szobra

tornából Kissztapár mellett ágazódik ki a Ferenc József-csatorna. Emlékül itt állították fel Pannónia szobrát, amelyet Türr István mint fővállalkozó és a csatorna tervezője saját költségén emelt.

A neoklasszicista stílusú emlékmű kőből készült, és több mint hét méter magas volt. Az emlékmű központi eleme Pannónia királynőjének (Regina Pannoniae) természetes méretű kőszobra volt, amelyet sisakkal a fején, jobb kezében karddal és bal oldalán magyar címeres pajzsral ábrázoltak. A szobor a klasszikus római művészet hagyományait követte. Az emlékmű nyugati oldalán a magyar Szent Korona alatt egy felirat volt elhelyezve, amely az emlékmű által megörökített eseményre emlékeztetett. A déli oldalon a babérfüzér alatt pedig az állt, hogy az emlékművet Türr István tábornok emelte. Az emlékművet egy szépen megmunkált, alacsony kovácsoltvas kerítés vette körül, amely tovább emelte az alkotás eleganciáját.

A szobor feje és a karjai, valamint a pajzs a magyar címerrel 1919-ben eltűnt. Korabeli feljegyzések szerint a megszálló szerb katonák ökrökkel megpróbálták ledönteni az emlékművet, de nem sikerült nekik.



Jelenlegi állapota

A Pannónia-szobor ma már erősen leromlott állapotban van. Bár a talapzat még viszonylag jól tartja magát, a szobor több része súlyosan megsérült. A szobor alatt, az elülső oldalon található magyar Szent Korona szintén hiányzik. A felirat annyira megkarcolódott, hogy teljesen olvashatatlanná vált. A talapzatot graffitik borítják, és számos név és dátum van belevésve a kőbe.

Az emlékmű egykori kovácsoltvas kerítését is megrongálták és eltávolították, így már semmi sem maradt belőle.”

Az emlékművek, emlékhelyek mellett a romos szentélyek, várak felkerülhetnek-e a honlapra? Az aracsi pusztatemplomra is gondolok.

– Egyelőre nem, ezért most az aracsi pusztatemplommal sem foglalkozunk. Nem fér bele a jelenlegi koncepciónkba. Szabó Attila is utalt már rá, hogy jó lenne bővíteni a honlap tematikáját: szakrális emlékművekkel, templomokkal, levert emléktáblákkal. Erre is pályázni kell majd. Nagy az érdeklődés, az igény rá, nem csak nálunk. Mind többen keresnek meg bennünket Erdélyből, Kárpátaljáról, a Felvidékről, Baranyából. Ez az első ilyen jellegű honlap az egész régióban. Távolabbi célunk a Kárpát-medencei szintű feltárás, a kutatás kibővítése pl. a keresztekkel (az útmentieket is ideértve), a szakrális jelképekkel, templomokkal, emléktáblákkal, délvidéki kastélyokkal, az ásatások helyeivel. Nagyon szeretnénk legalább kétnyelvűvé (magyar és szerb) tenni a honlapot.

Számos más gonddal is szembetaláljuk magunkat. Sokat gondolkodunk azon: mi lenne a helyes narratíva. Pl. felszabadítók vagy megszállók, egyházi emlékművek, partizánszobrok stb. Létezik, létezhet-e teljes objektivitás?

A lerombolt emlékművek honlapja ösztönzően hathat a tanárookra, a diákokra a kirándulások megszervezésekor?

– Igen, ez is egy lehetőség lehet, bár, mint mondtam is, mi főleg a lerombolt emlékművekre fókuszálunk. Már annak is megörülnénk, ha minél több fiatal felfigyelne rá, és többet időzne a honlapunkon. Felfedezné az újabb esélyt benne a múltunk jobb megértésére jelenünk, jövőnk érdekében.

Köszönöm a beszélgetést.



Létezik-e teljes objektivitás?



Még létező (vagy újraállított) szobraink: Szilágyi, Hajdújárás, Tizsakálmánfalva

Megtévesztés és önámítás

Az önámítás mint kiút

A hit, hogy hatalmunk van sorsunk felett, segít elviselni a negatív élményeket akkor is, amikor ez az elképzelés éppen nem megalapozott. Hajlamosak vagyunk arra, hogy olyanformán képezzük le magunk számára a világ dolgait, ahogyan nekünk a legjobban megfelel. Ezért vonzó a mágikus gondolkodás – nevezetesen, hogy a gondolatok, egyéni cselekvések önmagukban befolyásolják a környező világot.

Az önámítás vagy önbecsapás olyan meggyőződés, amikor igaznak fogadunk el olyan állításokat magunkkal kapcsolatban, melyek valójában hamisak vagy érvénytelenek. Az önbecsapás, lényegét tekintve, a tévhiteink igazolásának egyik módja. Az élet szerves része – lehetővé teszi, hogy nem minden esetben kell tetteinkért felelősséget vállalnunk, vagyis egyfajta kiútként szolgálhat. Önámítás nélkül szembe kellene néznünk önmagunkkal, ami hatalmas belső feszültséghez vezetne. Ha alapjaiban kérdőjeleződnek meg azok a dolgok, értékek, amelyekben hiszünk, felborulhat a világba vetett hitünk. Általánosságban elmondható, hogy nem feltétlenül tudunk a bizonytalansággal szembenézni, ezért az önámítás egyfajta túlélést szolgáló belső eszköznek is tekinthető, melynek nincsen pozitív vagy negatív felhangja, mert mindenki önmaga számára hozhatja létre.

Akkor kerülünk ilyen dilemma elé, ha egy általunk hangoztatott erkölcsi állásfoglalás, etikai, gyakorlati vagy világnézeti kijelentés ellenére egy adott szituációban egészen máshogy viselkedünk. Ilyenkor belső ellentmondás – disszonancia – keletkezik bennünk, amelyet kellemetlen érzés, stressz kísér. Ezt a kognitív disszonanciát próbáljuk meg feloldani, amikor mindent megteszünk, hogy enyhítsük a feszültséget, nem egyszerűen az elveinket vagy a cselekedeteinket védelmezzük. A valóságban saját magunkat,

a legbelső lényünket, a teljes énünket próbáljuk megóvni a világtól és saját magunktól. Azt akarjuk, hogy mindenki – magunkat is beleértve – következetes, elveihez hű, életében, szakmájában megbízható, erkölcsös embernek lásson minket.

Az önámításnak számtalan lehetősége és megnyilvánulása van. Egyik esete az, amikor nem vagyunk biztosak benne, hogy melyik énünk az igazi: a bátor vagy a gyáva. Mindkettőre tudunk példát eddigi életünkéből. Miért ne lehetnénk, hogy mi okosak, bátrak, becsületesek vagyunk – ezzel a tudattal sokkal jobb együtt élni –, csak voltak olyan körülmények, melyek nem engedték nemesebb énünket kibontakozni. Önképünket úgy alakítjuk, hogy abból erőt, bátorságot meríthessünk a következő lépésekhez, döntésekhez. Ezért részben ösztönösen átértékeljük a körülöttünk lévő világot. Azokat a véleményeket vesszük figyelembe, amelyek beleillenek abba a képbe, amelyet magunkról alkotunk. A kedvezőtlen tapasztalatokat hátrítjuk, nem foglalkozunk velük. A nem pozitív benyomásokat inkább zárójelbe tesszük.

Amikor rájövünk, hogy ezek csak ámítások voltak, átértékelhetjük a dolgokat, és más színben kezdetjük el látni a történeteket. Ezek a felismerések nagyon megrázók tudnak lenni, és sok fájdalommal járhatnak.

Ha szembesülünk ráeszméléseinkkel, akkor fejlődhetünk is általuk. Ehhez a tudatossághoz szükségünk van figyelemre, mert önmagunk monitorozása lehetővé teszi az öntudatlan hazugságok elkerülését. Ha viszont mégis hazudni kényszerülnénk, egy jó módszer lehet ennek az elkerüléséhez a hallgatás, mellyel nem teremtünk magunknak újabb csapdákat és buktatókat. Mások odafigyelő meghallgatása is alkalmat adhat az önámítás és a hazugságokba kényszerülés elkerüléséhez. Sokszor ez nem is olyan egyszerű, mégis jobban megéri a valóságot megélni, mint hazugságok és önámítások hálójában létezni.

Hazugság és önámítás

A Révai nagy lexikona azt mondja, hogy a hazugság „annyi, mint tudva, akár szóval, akár csak valami jellel, másnak megtévesztése céljából annak az ellenkezőjét mondani, amit igaznak tudunk”. A magyarázó részben azonban megtalálhatjuk azt is, hogy a hazug igazat is mondhat, ti. ha az, amit ő nem tart igaznak, véletlenül mégis igaz. A képmutató is, más érzelmeket mutatván, mint amilyeneket valóban érez, hazudik. „Aki másban szándékosan, ha nem is határozott szavak segítségével, de jellel, kétértelműséggel, tartózkodással stb., olyan véleményt kelt, mely azzal, amit igaznak tud és tart, ellenkezik, ugyan csak hazudik” – folytatódik a magyarázat.

A hazugság ilyen meghatározásától azonban különbözik a hazugság erkölcsi megítélése. Nem minden hazugság esik egyféle erkölcsi megítélés alá. Megengedett hazugságnak mondjuk azt, amikor valaki egy nagyobb baj elhárítása érdekében hazudik, anélkül, hogy ezzel másnak kárt okozna. Mindenesetre fontos figyelembe venni, hogy milyen meggondolásból és célból történik a hazugság. Ha a motívum, a cél és a hatás erkölcsileg helyes, akkor a hazugságot sem szoktuk elítélni. De ehhez elengedhetetlen, hogy az adott szituációt erkölcsileg gondosan felmérjük, ami után irányadó lehet az az elv, amelyet egyes filozófusok így fogalmaztak meg: „nem kell mindent, ami igaz, megmondani; de minden, amit mondunk, igaz legyen”.

Vannak olyan hazugságok, amelyek válsághelyzetben születnek. Ilyenek az ellenfélnek, ellenségnek szóló hazugságok, amelyek célja a csöbe húzás vagy beismerés kicsikarása. A hazugsággal történő blöffölés a nyomozók, ügyvédek, politikusok gyakran alkalmazott módszere céljaik elérése érdekében. Ebbe a csoportba tartoznak a közjó érdekében mondott hazugságok is. Minden politikus, kormányzat és hatalmi tényező él ezzel a típusú megtévesztéssel, amelynek rengeteg módja van, a tét nélküli ígéretéstől a mások elhallgattatásán, a „csúsztatáson” át egészen a figyelem eltereléséig.

Propaganda, befolyásolás, meggyőzés

Kitől számíthatunk hazugságra? Áttekintve a lehetőségeket, azt a választ adhatjuk erre a kérdésre, hogy jobbára bárkitől. A felmérések azt

látszanak igazolni, hogy mindennapi hazugságainkat inkább a tőlünk érzelmileg távolabb állóknak mondjuk, olyanoknak, akikkel ritkábban találkozunk, és akiket rövidebb idő óta ismerünk. A közeli barátoknak, családtagoknak inkább több, az ő érdekükre tekintettel lévő hazugságot mondunk.

De mi a helyzet azzal az irtatlan nagy mennyiségű információval, amit nap mint nap zúdítanak ránk különböző propagandák, reklámok? Többet hazudunk, vagy többet hazudnak nekünk napjainkban, mint régen?

Az életkor nincs kapcsolatban a hazugságok számával. Ez bizonyára összefügg azzal, hogy jól tudunk alkalmazkodni a korhoz, amelyben élünk. Más területei lettek a hazugságnak. A múltban egy királyt nem vont annyiszor kérdőre a népe, és valószínűleg soha nem kellett neki százezres tömegek előtt beszélnie. Nem létezett propaganda – legalábbis nem a mai formájában –, nem léteztek reklámok. Valószínűleg napjainkban nem egyszerűen többet hazudunk, hanem több alkalunk van hazudni és hazugságot hallgatni.

A kommunikáció bármelyik formája – legyen az közvetlen szavakkal történő vagy valamilyen médiából eredő – magában hordja a befolyásolás, a rábeszélés eszközét. Ez egyrészt a meggyőzést, másrészt a propagandát takarja. Az előbbi elválaszthatatlan a mindennapjainktól, és az volt sok ezer évvel ezelőtt is. A második a modern kor találmánya, és gyakorlatilag visszaélés a meggyőzés erejével. Olyasmire akarja rávenni az egyént, ami nem áll igazán érdekében, csak a rábeszélőnek hoz hasznot – mindezt tömegméretekben. Úgy hazudni, csalni, becsapni, hogy közben igazi hazugság ne hangozzon el.

A rábeszélés módszere azokat a pszichológiai törvényszerűségeket használja ki, amelyek a közlő hitelességét, a befogadó tulajdonságait és a hír tálalási módját érintik. Nyilván jobban meggyőz bennünket egy olyan személy vagy szakember, akit szeretünk, akiről úgy tudjuk, hogy becsületes, jó ember, mint egy laikus, vagy valaki, akit nem kedvelünk, vagy meg vagyunk győződve róla, hogy vesztünket akarja. Meggyőzőbbek vagyunk akkor is, ha nincsenek ismereteink az illető kérdésben, és nem tartjuk magunkat illetékesnek, de ellenállunk, ha úgy érezzük, erőszakosan akarnak befolyásolni bennünket, vagy ha már foglalkoztunk a dologgal, és ezért megfelelő ellenérvek állnak rendelkezésünkre.

A találás módjai közül a bennünket mindennap megcélzó reklámok leggyakrabban az érzelmi ráhatás mellett az ismétlést alkalmazzák. Amikor már huszadszorra is elmondja ugyanazt a hamis állítást valaki, már nem fogunk olyan bonyolult cáfolatokkal foglalkozni, amelyek feltárják az ismételt állítás logikai ellentmondásait. A jól hangzó, egyszerűen felfogható hamisság célba talál, ismerőssé lesz, és később felidőzhetővé válik, amikor az adott kérdésben döntést kell hozni. A legjobb meggyőzőerő azonban saját magunkban van: az önámítási képességünk. Erre építenek azok a technikák, amelyek arra alapoznak, hogy időnként valamilyen okból saját, eredeti álláspontunkkal ellentétesen cselekszünk, és ez a két dolog nemigen fér össze bennünk. Ilyenkor azt tesszük, hogy az álláspontunkat egy kicsit „hozáigazítjuk” viselkedésünkhöz – hazudunk magunknak, azaz az önámítás területére tévedünk. Az önbecsapásra való képességünk az, amelyet a propagandák meglovagolnak, mert így még haragudni sem lehet másra, hogy hazudott nekünk.

Az emberi gondolkodás nem egyenlő a racionalitással. A propagandákban, reklámokban alkalmazott érzelmi töltetű szavak használata, a kétértelmű szóhasználat, az információk elhallgatása, szelektálása, a felnagyítás vagy a bagatellizálás, a hamis hasonlatok, hamis logika, az össze nem tartozó dolgok összekapcsolása, az előfeltételezések belefoglalása az állításokba, mind-mind alkalmasak arra, hogy a hazugságok minden fajtája meggyőzőerővel szivároгjon be a tudatunkba.

Nemcsak másoknak, de magunknak is szeretünk hazudni. Van, hogy felismerjük az önáltatást, általában azonban fel sem tűnik, hogy becsapjuk magunkat. Márpedig az önámítás sokszor komoly pusztítást tud végezni lelki világunkban, társas kapcsolatainkban, a közösségben, amelyben élünk. Legbelül azért hazudunk magunknak, mert nincs elég lelki erőnk bevállalni az igazat és vállalni a következményeket.

Tetten ért önámítás – a kiút

Vannak tehát élethelyzetek, amikor valamilyen okból kifolyólag nem az eredeti álláspontunkkal összhangban cselekszünk, annak ellenére, hogy olyan embernek tartjuk magunkat, aki képes reálisan gondolkodni. Ilyenkor a szilárdnak hitt álláspontunkat adaptáljuk a viselkedésünkhöz, és – tudatosodik bennünk, vagy sem – saját magunknak hazudunk.

Az önbecsapás pedig „hitelesíti” a másoknak mondott hazugságainkat.

Az önámítás esetében a megtévesztő és a megtévesztett ugyanaz a személy. Becsapjuk magunkat, hogy megtévezzünk másokat, és megtévesztünk másokat, hogy magunkat becsapjuk. Minél jobban elhisszük saját csalásunkat, annál hitelesebben állíthatjuk azt igazságként a másik félnek. Ez a kollektív önámítás mechanizmusa is – a befolyásolást végző vezető(k) és a befolyásolást „igénylő”-elfogadó, önámításra hajlamos közösség találkozása.

A kollektív önámítás olyan veszély, amelynek drámai következményeiről az elmúlt század történései látványos tanúbizonyságot tettek, de napjaink eseményeit figyelve is a kollektív önámítás számos példájával találkozhatunk.

Az öncsalással kétféle módon élhetünk úgy, hogy az ne legyen káros. Az egyik az, ha csak kis jóindulatú hazugságokkal ámitjuk önmagunkat – azaz oda-vissza ingázunk a realitás és az önámítás között. A másik mód az, amikor realista alapon hozunk döntést, mert akkor optimistán, magabiztosan cselekedhetünk. Ha az öncsalást biztonságos keretek között tartjuk, lehetővé tesszük, hogy nekünk és ne ellenünk dolgozzon.

Az igazság az, hogy az önámításunk megértése a leghatásosabb módja annak, hogy a realitás talaján tudjunk maradni döntéseinkben, vállalásainkban. Ha elfogadjuk, hogy valójában kik vagyunk, akkor lehetőségünk van változtatni.

2025. július

Elhallgatott múlt

Makovecz Imre arra a kérdésre, hogy miért tervez nagy konyhákat, azt válaszolta, azért, mert a konyha a család központja, ott történik minden, ott BESZÉLGETNEK egymással a családtagok...

Nekünk Közép-Európában a panel maradt, amelyben viszont miniatűr konyhák vannak, és a panel népe nem nagyon beszélget egymással. Ezért írtam meg anno a *Gyertyaláng* című elbeszéléskötetemet. A könyvemet Bori Imre tanár úr „múltba nézőnek” bélyegezte meg (ez mindmáig bűn), pedig én az előszóban világosan kifejtetem célomat: egyfajta virtuális tájházban szeretném megmutatni egykori életünket, amely kibeszéletlen maradt. (Ám valami furcsa módon az előszó kimaradt a kötetemből.)

Most ezzel az írásommal is ugyanezt teszem: ez nem nosztalgia, nem „múltba nézés”, hanem szembesülés a meztelen igazsággal.

Az anyám gyakran mondta a nevünkre, hogy átkozott, de nem a nevünk volt átkozott!

Az apám valahogy túlélte három „kihallgatást”... Az OZNA fekete autója mindig éjszaka jött... Büntetésből (miért is büntettek bennünket? – soha nem derült ki, bár sejtett az ember ezt-azt) a két utcai szobánkba (összesen három volt) pillanatok alatt beköltöztettek egy háromgyerekes hajdani partizáncsaládot. Ők szorgalmasan lopták a nagy nehezen kikoplalt pénzből vásárolt tűzifánkat, szenünket. Nem tudták használni a budit (fölálltak rá)... Mi pedig – mind az öten – a velük szomszédos, harmadik szobába szorultunk. Én akkor, négy-öt évesen, értetlenkedve föl tettem a kérdést: miért veri éjszaka a bácsi a nénit, miért jajgat és nyög mindkettő egész éjjel?

1949-ben indultam iskolába Zomborban. A nálam négy évvel idősebb nővéremnek is sikerült magyar osztályba járnia, bár minden év elején a

magyar osztályok bezárásának réme fenyegett. Tehát sikerült nekem is magyar tagozatra iratkoznom. Micsoda boldogság!

Kandler Karola volt a tanító nénim, egy furcsa alkat, akit az új rend számbavételezett, és megfelelőnek találtatott, de aki délelőttöként az iskolában állami tanterv szerint tanított, hetente egyszer délután pedig otthon, az előszobájában hittant oktatott, Miatyánkot, Hiszekegyet... Ő az első osztályban összetörte a fejemen a palatáblát, másodikban Csörföly tanító bácsi a hajamat rángatta, mondván: „MI” tudjuk, hogy te hittanra jársz...

A négy évvel idősebb testvéremet, Margitot Németh Edit tanárnő rajzból nyomorgatta, meg akarta buktatni! RAJZBÓL!!! Ugyanő újvidéki rádiós újságíró koromban azt hazudta nekem, hogy a LEGKEDVESEBB diákja volt...

A dolgok állandóan változtak, minduntalan módosult az oktatás szerkezete, de mi még palatáblán palavesszővel írtunk (ilyen ma már talán csak a skanzenekben van), a nagy táblán krétával, ez utóbbit ki-ki magának szerezte be, és vitte magával naponta. Másodikban jött az irka, előbb kis vonalas, aztán nagy vonalas... Aztán a tinta, a toll, a tollszár... Nagy pacákat ejtettünk, a tinta állandóan folyt (mint a Pál utcai fiúknál). A nagy ÁLOM (jugómagyar kevertnyelvűséggel) a „penkala” (töltőtoll) volt. Középiszkolában már „örökíróval” (I. Biro pen, vagyis golyóstoll) írtunk.

Én a teljes magyar gimnázium első osztályába iratkoztam be, aztán menet közben lett belőle négy elemi és négy gimnáziumi osztály, majd később nyolcosztályos általános iskola plusz négy év gimnázium. A nyolcosztályos elemi után kisérettségit tettünk, és fölvételiztünk a gimibe. Ekkor a pokol tornácáról a pokolba léptünk.

A negyedik elemi után (hány éves is akkor az ember? – alig múltam tíz) halhatatlan földrajztanárnőnk (osztályfőnök is), Schreck Mária csöpögős mosollyal érdeklődött: „Hány fogásos

ebédet esztek ti, Mérey?” Majd máskor: „Ti most nagykanállal esztek, Mérey?” Vagy: „Neked a fejed tetején van a szemed, Mérey?”... Általános röhej az osztályban (e témában lásd Karinthy)! Megjegyzem: a tanárnő nagyon jól tanított, máig tudok térképet olvasni, ámbár szerinte a cseppkőbarlangokban „sztalagtitik” és „sztalagmitik” alakulnak ki, „Júli Alpok” vannak, meg „jonizáció” (ezek szerb[es] alakok, bennem is csak vén lektorként tudatosult, hogy helytelenül tanultuk meg). Ellensúlyozta ezt az alpári oktatást a magyartanárnőnk (Kirchner Etelka), nagyon jól tanított. Akkor végzett, friss diplomásként megvetette az alapját, hogy az egyetemen megértssem és megszeressem Ágoston Mihály nyelvész tanár úr előadásait. És megtanította a magyar ábécét! (Ezt sokan még diplomás korukban sem tudták, pedig nélküle nincs szótárhasználat.)

A gimnázium maga volt a pokol... Nem részletezem, kik tanítottak. A biológia- és a filozófiatanár nagyon jó volt, de a többi... még egy hajdani partizán is tanított minket! (Állandóan a háborús kalandjait ecsetelte, és partizándalokat énekelt[ünk].) A csúcs a matematika volt. Leírom a tanárunk teljes nevét: Kovács Béla (osztályfőnök is). Amikor kihívott felelni, az osztály fölkészülve a szórakozásra, kényelmesen hátradőlt (megint csak: I. Karinthy)... Béla teljes erőbevetéssel nyomorgatott, sőt megalázott. Például: nehogy azt higgyem, hogy ez költészet. „Ez nem »[m]it nekem te zordon Kárpátoknak / Fenyvesekkel vadregényes tája!« – Ez MATEMATIKA, itt GONDOLKODNI kell, akinek nincs agya, annak az írmagját is kiirtjuk!... Majd én megmutatom!” Amikor a nővérem halálát bejelentette, sandán rám utalva megjegyezte: „Hiába, sose azok halnak meg, akiknek kellene!”

Én, persze, csak azért is tanultam! Hogyne tanultam volna, sőt... a német, a latin és a magyar „atomdoliknak” (így hívtuk akkoriban a tesztek) a megoldását MINDIG elküldtem a többieknek, én azonban soha senkitől egy árva matekmegoldást sem kaptam. Nem tudom, mi volt az osztálytársaim fejében, lelkében, volt-e egyáltalán lelkiismeretük; Bélát sem értem, miért tette, amit tett. Valószínűleg volt ebben gyűlölet, osztályharcos dac, kicsinyes magamutogatás... Ám mivel a többi tantárgyból ötöseim voltak, az ő kettését mindig fölemelte év végén az iskolatanács. Ez így ment

három évig. A 4. osztály kezdetekor azonban kijelentette: ezúttal nincs kegyelem, igenis megbuktat, az én fajtám dögöljön meg, menjen kapálni, ne egyetemre... Ezen persze az egész iskola jól szórakozott... én meg hiába tanultam, ha egy tanár meg akar valakit buktatni, akkor meg is teszi...

Megjelentek a Pártból azzal, hogy iratkozzak be, ők MEGVÉDENEK. Beiratkoztam. Nem védtek meg. Év végén ugyanúgy megbuktam, mint azelőtt... Máig sem tudom, ki állt ki akkor értem. Nagyon nagy cirkusz volt... Három napig húzódtott a dolog az iskolatanácsban, de végül megkaptam az átmenő osztályzatot. Béla valósággal őrjöngött. Sajnos, sohasem adódott alkalom, hogy megkérdezzem, ki fogta a pártomat, máig sem tudom, kinek kellene megköszönnöm... A lényeg: meglett a gimnázium, mehettem egyetemre. A húgomat az anyám – megmentendő az „átkozott névtől” – szerb osztályba íratta, s őt ott senki nem bántotta, sőt...

A nővérem nem élte túl Szabadkát. A tanítóképzőben, ötödikben először államépítésből bukkott meg, aztán szerb nyelvből. Volt pótvizsgán, nem is egyszer, még egy teljes osztályisméltést is túlélt, de amikor magyarból megbuktatták (nem írom ide a megbuktató tanárának a nevét, nem érdemli meg), nem bírta tovább, bevett egy marék tablettát... Én túléltem Kovács Bélát, nem szedtem be egy marék tablettát, de még ma is végtelenül fölháborít, amikor eszembe jut, hogy Béla Szabadkán főiskolai tanárként (lám, lám, hová avanszált a gimiből) azt mondta egy rádiós riporternek: KEDVENC diákja voltam...

Tehát: párttag lettem... Szegény édesapám csak annyit mondott: „Te ezek (?!) között, akik engem háromszor...?” Az édesapám a magyarországi Vacuum olajüzem zombori lerakatának volt a képviselője – sem gróf, sem báró, sem válogatott cigány legény nem volt, de még csak földbirtokosként sem bélyegezhették meg, csak egy házunk volt, semmi más.

Újvidéken elsőéves egyetemistaként harmadmagammal olyan szobában laktunk, ahol nem volt szabad fűteni... Jelentkeztem hát az önkéntes autóút-építő munkára, hogy megkapjam a jogot a kollégiumra, meg aztán jóval olcsóbb is volt, mint az albérlet.

És befejeztem a Magyar Tanszéket, méghozzá 9,5-ös átlaggal. Valamennyi ész mégiscsak szorult belém, Béla hiába jövendölt szörnyű jövőt.

Az egyetemen másodévesen párttitkár lettem. Ilyesmire akkoriban nem lehetett nemet mondani. Arra még ma is büszke vagyok, hogy megakadályoztam, igen, megakadályoztam, hogy egy társunkat kizárják az ország ÖSSZES EGYETEMÉRŐL, mert nagy naivan templomban esküdött. Nem tanulhatott volna, nem taníthatott volna... Azt akarták tenni vele, amit az unokabátyámmal Zágrábban, az unokanővéremmel Zomborban tettek. Egyébként volt egy párttagunk, akinek vita közben habzott a szája. Szó szerint! Előadásokon nem láttam, de pártértekezleti felszólaláskor valóban fehér habfoszlányok röpködtek körülötte. Valamikor lediplomázott ő is, sőt tanár lett a főiskolán, majd TANFELÜGYELŐ. (Ő sem érdemli meg, hogy leírjam a nevét.) Egy ismerősöm lánya egyszer megkért, hogy – mivel úgylis annyit (lám, lám!) járok Magyarországra – vegyem meg neki Tamási Árontól a *Tamás bátya kunyhóját* (sic!). Megesküdött az élő Istenre, hogy ezt mondta neki ez a bizonyos tanár.

És itt most álljunk meg!

A Jóisten akarta, hogy párttitkár legyek. Ha addig voltak is illúzióim, akkor viszont egyből megszűntek. Minden héten behívtak a CK-ba (ezt így az igazi felidézni, „CéKá – Centralni komitet”, azaz Központi Bizottság), mindenki remegett ennek a szóösszetételnek a hallatán. Az Újvidéki Rádiónál a „pipás” főnök – végtelen bölcsességében – minden reggel azzal jött be a CK-tól a szerkesztőségbe, földobva kalapját a foga: „Na akkor most elmondom, mit mondtak a CK-ban, mi legyen a főhír, mi az éjféli, és mit tegyünk embargóra.”

Engem is párttitkárként behívtak, és megmondták, mikor, hány órákor legyen pártértekezlet, mi legyen a napirend (!), hány pontból álljon, milyen határozatokat kell hoznunk (valahol az 1960-as években járunk), és HOGYAN KELL FÖLTENNI A KÉRDÉST, HOGY IGEN VAGY NEM LEGYEN A SZAVAZÁS eredménye.

1965-ben diplomáztam, nyomban utána Bányai János eltanácsolt az egyetemi tanárságtól, maradtam hát a rádiónál, ahol addig (hála Ágoston tanár úrnak) éjszakánként dolgoztam.

Lényegében jól éreztem magam, lakást ugyan nem kaptam, de lakáskölcsönt igen. Húsz (írd és mondd, 20) évig nem is láttam a fizetésem kétharmadát, egyharmad a bankba, egyharmad a rádiónak ment... ám ez mégis főnyeremény volt (nem albérlet).

Tehát párttag vagyok, végtelenül passzív, de tag. Kiszámítottam, hogy ha minden negyedik pártgyűlésre elmegyek, akkor nem rúgnak ki, csak megbírálnak (egyszer majdnem nyilvános ÖNKRITIKÁT gyakoroltattak velem, de megszórtam).

Tizenöt év múltán nagyobb fizetésért átmentem a vajdasági képviselőház fordítószoftárba lektornak. Még egyszer nem tenném meg, annyi szent. Igaz, hogy több volt a „fizu”, de a szakmai állapotokat jellemzi, hogy két kolléganőm is volt, aki így írta: „lessz, egy”. Ugyanolyan diplomájuk volt, mint nekem. Egyikük eldicsekedte, hogy a házukban az ELSŐ KÖNYV, ismétlem: az egész házban az első könyv a *Meseország kapuja* volt, amelyet jutalomkönyvként kapott. (Azt hiszem, ez volt az első meséskönyv, amely az új Jugoszláviában magyarul megjelent.) Egy másik kolléganő két tanúval akarta velünk aláírtni, hogy járt az egyetemen a harmadik évre, tehát megvan a kétéves kisdiplomája... noha addigra már megszűnt a fokozatos oktatás, nem is volt kisdiploma. (Később ezt egy telefonnal mégis elintézték neki).

Itt aztán már nem lehetett kibírni a párttagságot. Tudni kell, hogy a kidobott pártagnál rosszabb a mi szakmánkban akkoriban nem létezett, az ember az állásával játszott, tombolt a munkanélküliség, a fél ország vendégmunkás volt Nyugaton, de nálam és még egy kolléganőnél lassan betelt a pohár. A köztársaság állandóan újabb és újabb anyagi, terménybeli, pénzbeli stb. hozzájárulást követelt az akkor még létezett Vajdaság Autonóm Tartománytól (s ezt a pártban megszavaztatták velünk!). Egyszer valami ilyesmi hangzott el: ha nem adtok, a saját hátatokon fogjátok elhozni, és még az utat is ti magatok a két kezetekkel építitek meg hozzá...

A biztosítékot a *Golubnjača* c. színmű verte ki. Nem tudom már, ki írta, mikor írta, a lényeg az volt, hogy bemutatása ellen embargót (teljes betiltást) kellett megszavaznunk. A darabot közülünk SENKI sem látta, senki sem olvasta... (Én

akkor Szolzsenyicin példájából már jól tudtam, hogy mit jelent egy központi igazgatású államban egy író művének a betiltása, Szolzsenyicint is ezzel fenyegették meg, ha átveszi az irodalmi Nobel-díjat. Nem is vette át.) Tartózkodni akartam, nem lehet... akkor nemmel szavazok, nem lehet; egyhangú igen kell... És akkor a fiatal román kolléganővel – mi ketten – NEMMEL szavaztunk, a párttitkárunknál meg másnap bejelentettük, hogy vége, kilépünk! Jó idő múlva a kis kolléganő szólt, hogy valami nincs rendben... A fizetési listánkon az áll, hogy fizetjük a tagsági díjat – ám a vég-

összegeből nem hiányzik semmi. Kiderült, hogy a mi szerencsétlen alapszervezeti párttitkárunk fizetett helyettünk másfél-két évig, alighanem félt, nem mert bejelenteni a CK-ban... Megkérdeztük tőle, azt mondta, elfelejtette... ez persze nem valószínű, hiszen ehhez a számvevőségben is szólnia kellett, de ráhagytuk. A lényeg, hogy mi ketten: KILÉPTÜNK. Mondták is a többiek: a románok meg a magyarok csak itt, a Vajdaságban értenek egyet.

Nem jártunk többé értekezletre, nem fizettünk tagsági díjat... és „élve” maradtunk...



Keresztút: Jézus találkozik a síró asszonyokkal

A tanszék – ötven év távolából

Minden ember életében vannak meghatározó fontosságú helyek: a szülőföld, az iskolaváros, az ifjú évek nagy érzelmeinek helyszíne vagy épp egy utazás messzi vidékének örök emléke. Számomra Szeged volt az eszméltető, értelmiségivé nevelő város; az itt eltöltött négy főiskolai tanév (1973–1977) minden tekintetben sorsdöntő volt az életemben, főképp személyiségem alakulásában. Tizenkilenc éves koromig Szegedet csak térképen láttam; 1972 nyarán a tanárképző főiskola felvételijére érkeztem ide először, abba a tekintélyes, sárga homlokzatú épületbe, amelynek timpanonjára épp ebben az időben került föl Juhász Gyula neve.

Az írásbeli vizsga napján tűzött a nap, forróság ülte meg a Hősök kapuja környékét, az akkor Április 4. sugárútnak nevezett nyílegyenes út elejét, ahol igencsak nagy volt a nyüzsgés. A főépület folyosóján több százan szorongtunk – szó szerint és lelki értelemben –, mindenki izzadt és izgult, a fiúk nyakkendősen, öltönyösen, a lányok matrózbólban és sötét szoknyában. Talán az akkori drukktól kevés részlet ragadt meg az emlékezetemben, csupán a nyüzsgő sokaság képe rögzült bennem, az idegesen cigarettázó, könyvet lapozgató, föl-alá járkáló vagy épp magába merülő fiatalok látványa. Volt is miért izgulni, hiszen például a magyar–történelem szakra, ahová én is szerettem volna bekerülni, tizenkét-szeres volt a túljelentkezés.

A második forduló, a szóbeli vizsga helyszíne az akkori Hámán Kató utca és a Mátyás tér sarkán álló épületben levő Történettudományi Tanszék előadóterme volt. Ekkor léptem be először azon az üvegezett lengőajtón, amely bejárata volt a majd melengető otthonosságával, igényességével fölnevelő iskolámnak. Itteni szereplésem emléke már pontosabban él bennem. Felvételi tételtem Magyarország két világháború közötti külpolitikája volt. Amint később kiderült, maga a tanszékvezető, Nagy István tanár úr kérdezett,

miközben vastag szemüvege mögül biztatóan nézett rám. Valójában nem is kérdezett, hanem hagyta, hogy beszéljek. Elkezdtem a feleletet az első világháborút lezáró fegyverszünettel, az 1918/19. évi forradalmakkal, folytattam a trianoni döntéssel. És mondtam, mondtam; már túljutottam a kisantant elszigetelő politikáján, az 1927. évi olasz–magyar egyezmény megszületésén, Hitler hatalomra kerülésének következményein, és mindegyre vártam, mikor mondja, köszönöm, elég. Ám Nagy tanár úr – áldott emlékü Nagy Pista bátyánk – nem szólt. Már nem csak érdeklődve és biztatóan, egyenesen barátságosan, mosolyogva hallgatott. Időnként bólintott, és hagyta, hogy mondjam tovább. Valahol a Délvidék visszafoglalásánál tartottam, mikor közbeszólt, ekkor hangzott el a várva várt mondat: *Köszönöm, elég lesz!* Mosollyal pecsételte meg a szavait. A felvételi bizottságban ülő KISZ-titkár – aki évtizedekkel később a szegedi egyetem XX. századi magyar történelmi tanszékén lett oktató – még fölített valami formális kérdést, de a nehezen túlestem. Ez volt hát az „antrém” a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolába, jelesül a Történettudományi Tanszékére, felnőtté válásom legfontosabb helyszínére.

Talán Nagy tanár úr mosolyából következtetve – mégis érthetetlen magabiztossággal – reméltem, hogy fölvesznek. Ez egyszerre örömteli ígért és borzongató félelem volt. Örömteli, hogy továbbtanulok, mégpedig az engem legjobban érdeklő történettudományban merülhetek el, egyben félelmetes, hiszen az akkori rendelkezések szerint a tanulmányaim megkezdése előtt tizenegy hónapos, úgynevezett előfelvételi katonai szolgálat várt rám. Augusztusban egy stencilezett papírlapon megkaptam az értesítést, hogy csakugyan fölvettek; röviddel utána megérkezett a katonai behívóparancs is. Szeptember 1-jén bevonultam a hódmezővásárhelyi laktanyába.

Sikeres felvételi vizsgám helyszínére pont egy évvel később, 1973. szeptember elején tértem vissza. Az ekkor elkezdődött négy év emléke úgy él bennem, mint valami aranykorszaké. Ezt nem a megszépítő messzeség, az édes nosztalgia mondatja velem; éppen itt, Szegeden tanultam meg, hogy a jó pillanatokat nem később kell idézgetni, hanem ott és akkor, a jelenben értékelni és tudatosítani. Annak a négy évnek csaknem minden napján tudtam és éreztem: életem legjobb korszakát élem. A húszéves fiatal még nyitott és vállalkozószellemű, sok nehézséget képes megrendülés nélkül elviselni, azaz rugalmas személyiség. Ugyanakkor már kellően érett, komolyodó, szerencsés esetben céltudatos és kitartó személyiség. Az ifjúság és a felnőttkor határának pár éve ez, ritka szerencsés együttállás. És ezt ott, Szegeden, és akkor, a '70-es évek derekán már tudatosítottam. Az aranykorérzet kialakulásának másik motívuma az, hogy ezek az esztendők a tudomány és a szerelem megismerésének éveit voltak; az intellektuális gyarapodás és az emóciók föltörése egymást erősítően fejlődtek bennem. A diploma mellé megszereztem a boldogság megismerésének visszahozhatatlan emlékét is. A katonai szolgálat szűk esztendeje után Szeged a szabadság ittasultságát nyújtotta, a szabad diák életformájának lehetőségét, amelyet egyszerre jellemzett a kötetlenségben való lubickolás és a fegyelmet tanulás, a kötelesegteljesítés. Szívós tanulás és önfeledt szórakozás, szándékolt és nem akart tapasztalatok sokaságának megszerzése, elmélyült ismeretszerzés és a könnyed mámor pillanatait váltakoztak ez alatt a négy év alatt, sűrűn és olykor kiszámíthatatlanul. Vizsgadrukk és moziélmény, estébe nyúló könyvtári jegyzetelés és pirkadatig tartó házibulizás, rengeteg olvasás és vitává élesedő okos beszélgetés, a csak ifjúként átélhető kalandok és felnőtt élmények követték egymást. És ezeket mind Szeged, jelesül a tanszék nyújtotta. Ha a boldogság megőrzött pillanatait idézgetem, ezeknek a helyszíne az engem körülölelő város meg az az alsóvárosi sarokház, a „töri tanszék” épülete.

A hódmezővásárhelyi kaszárnya a férfivá avatás kemény, olykor durván nehéz esztendejét jelentette, Szeged az okos fölnevelés négy évét

nyújtotta. Szelíden, szeretettel nevelt, nem kényszerrel, hanem biztatással, példamutatással, tehát határozott pedagógiával. Szépen nevelt, miközben próbák elé is állított, sokszor elég magasra helyezve a lécet. Máskor dajkált, segített, ha kellett, a megtorpanásból továbblendített. Végül is megtanított, hogyan lehet szépen, tartalmasan élni, a „szépen élés” Benedek Marcell-idea szerint. Így például arra is ránevelt, hogy ne a majdani nosztalgia határozza meg érzéseimet, hanem a jelen pillanat mély átélése, az élmény egyidejű belsővé válása, az itt és most varázsa. Ezzel a varázslattal szeretném megidézni az ezerszer áldott Történettudományi Tanszék emlékét.

Egy tanszék tudományos, pedagógiai, szellemi, emberi atmoszféráját nyilvánvalóan a tanárai határozzák meg, közülük is elsősorban a tanszékvezető személye. A tanszék szellemi-emberi légkörét **Nagy István** (1929–2013) alakította ki a maga egészen rendkívüli szakmai képességeivel és kivételes emberi habitusával. Nagyszerű történész volt, kitűnő pedagógus, az a fajta tanár, aki egész személyiségét a tanításnak rendeli alá, tanítványainak szenteli. Sokszor hangoztatta, hogy vannak a hallgatók és vannak a tanítványok. Az előbbieket hallgatnak, vizsgáznak, diplomát szereznek, az utóbbiak „oda is figyelnek arra, amit mondanak”. A tanítványok többsége a tudományos diákkör valamelyik szekciójában dolgozott, majd Nagy tanár úr nyugdíjazása után megalakították a Nagy István Baráti Kört, amely 1989-től napjainkig évente összeül.

Nagy tanár úr – a végzett tanítványoknak Nagy Pista – egyik alapelve az volt, hogy a hallgató teremtsen magának olyan tartalmas diákéveket, amelyekre majd szívesen emlékezik vissza, ő ehhez mindössze „szakmai segítséget” nyújt. Nem szigorral, névsorolvasással szorította rá a diákokat az aktivitásra, hanem az általa megtestesített igényességgel és sugárzó szeretettel. Ennek az igényességelvárásnak volt a része, hogy félvényként a legjobbak egy-egy nagyelőadást tarthattak kijelölt témákról. Másik elve az volt, hogy a történész alapvetően a forrásokat tanulmányozza, nem a forrásokat értelmező, kommentáló írásokat. Tehát ne mások értelmezése

útján induljon el, hanem a maga mérlegelése alapján következtessen. Mindazonáltal bőven adott kötelező és melegen ajánlott irodalmat. Minden félév elején lediktálta az elolvasandó források és szakmunkák listáját, a tanítványok a Somogyi-könyvtár patinás olvasótermében vagy a tanszéki könyvtárban kijegyzetelhatték őket.

A XIX–XX. század magyar történelmét oktatta, azt a hosszú és izgalmas korszakot, amely teli van mába érő nyugtalanító kérdéssel, mint a Széchenyi–Kossuth-vita, Görgey Artúr „árulása”, az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlása, Trianon vagy épp 1956 forradalma. Ezek között a témák között akadt olyan, amelyről a középiskolában talán szó sem esett, vagy ha mégis, rendszerint az akkori politikai elvárásoknak megfelelő interpretációval.

Pedagógiai alaptételeinek másik sarokkövét úgy nevezte, „*a katedra szabadsága és felelőssége*”. Azt is sokszor elmondta a jövő tanároknak szóló intésként, hogy amikor a tanár az óra elején becsukja maga mögött a tanterem ajtaját, attól kezdve rá van bízva diákjainak szellemi épülése.

Egyénisége megrajzolásának és hatása megismerésének a szempontjából következzen néhány adalék. 1976-ban – ismétlem, 1976-ban! – féléves speciális kollégiumot indított a trianoni békediktátumról. Az első órán írásvetítő segítségével színes térképvázlatokon mutatta be, hogy a kisantant országai, vagyis a csehek, szlovákok, románok, szerbek, horvátok és osztrákok milyen területi igényekkel léptek föl hazánkkal szemben. A tanítványok elhűlve látták, hogy Magyarországból négy-öt vármegyényi terület maradt volna Budapest és a Balaton környékén. Aztán el kellett olvasnunk a békekötés teljes szövegét – amely rendelkezésre állt a tanszéki könyvtárban –, és csak ezután a diktátumról írt értekezéseket, publicisztikákat. Óráin szembesítve tárgyalta az 1918. évi polgári forradalom és a Tanácsköztársaság történetét, miközben a kor kívánalmai szerint azt kellett volna sulykolnia, hogy a polgári forradalom „meghaladása” volt a proletárdiktatúra. Számunkra újdonságként beszélt Budapest román megszállásáról, az 1945 utáni kommunista hatalomátvételtől, a „kékcédulás” választási csalásról vagy a polgári pártok leszalámizálásáról. És mindezek közben rámutatott az események

felszíne alatti mélyebb világpolitikai áramlatokra. Nem mellesleg ő írta az 1918–1962 közötti magyar történelemről szóló főiskolai jegyzeteket, a kortörténet említett kényes kérdéseit sem kerülve meg.

Sosem olvasott katalógust az előadásai elején, hiszen tudta, az érdeklődő diákok, vagyis a tanítványok úgyszintén jelen vannak. Nem is volt szükség névsorolvasásra, a „törlelőadó” így is mindig megtelt, sokan az egyetemről is átjártak az óráira.

Az órákon és a speciális kollégiumi foglalkozásokon túl rendszeresen tartottak tanórán kívüli rendezvényeket. Ilyenek voltak a felsőbb évfolyamos tanulók által rendezett szakestek. Itt először előadásokat, diavetítéssel kísért fölolvasásokat, esetleg dramatizált jeleneteket hallhattunk, illetve láthattunk, majd hajnalig tartó diszkó következett. Zöldfülű elsőévesként vajmi kevéssé ismertem a tanszéki életet, amikor nem sokkal a tanévkezdés után a negyedikesek szerveztek szakestet. Ennek egyik kései, hajnali percében csoporttársammal a tanszékvezető szobája előtt haladtunk el, ahonnét hegedű- és nótaszó szűrődött ki. Bekukkantottunk, és a következő látvány fogadott bennünket: a sűrű cigarettafüst homályában egy negyedikes fiú a földön ülve hegedült, még vagy tízen ültek körülötte borosüvegekkel a kezükben, Nagy tanár úr az íróasztala mögött nótázott. A tanszékvezető kedves dalai szóltak, az „*Elmegyek, elmegyek*” meg a „*Lovamat kötöttem piros almához*”. Ezen a kissé mámoros hajnali órán éreztem meg először valamit a tanszék sajátos légköréből.

Az itteni élet részét képezte a „Töri mozi”, ami annyit jelentett, hogy havonta magyar és egyetemes történelmi tárgyú játékfilmeket vetítettek, utána pedig késő éjszakába nyúló beszélgetések következtek. A *Spartacustól a Hamu és gyémántig* ért a filmek kronológiai sora, de szerepelt a műsoron Jancsó Miklós akkor szokatlanul egyedi filmnyelvet képviselő több újdonsága is. Egy ilyen vetítés után számosan kísértük haza a tanszékvezetőt. Nem szálltunk villamosra, mert kiben-kiben még sok mondanivaló feszült a vita után is. E tavaszi langymeleg estén Nagy tanár úr fejtegetésbe kezdett, amelynek a lényege az volt, hogy mi, fiatalok még meg fogjuk érni a szocializmus kimúlását, mert ez a rendszer és világrend a józan ész szerint fönnttarthatatlan. 1976 tavaszán egy új világrend álmának megfogalma-

zása hihetetlen próféciaként hangzott el. Csak hüledeztünk. Hála istennek, ő is megérte szavai beteljesedését.

Több neves óraadó tanárt hívott meg a tanszékre, például a szegedi egyetemről a román-magyar kapcsolatok kutatóját, Csatári Dánielt, a kései középkor és a reformáció nemzetközi tekintélyű professzorát, Benda Kálmánt. Az óraadók mellett alkalmanként neves történettudósok tartottak esti előadásokat, így Kristó Gyula a honfoglalásról beszélt, vendégként szerepelt Rázsó Gyula hadtörténész, Tőkei Ferenc az ázsiai termelési módról adott elő. Jól emlékszem, a nagyelőadó terme zsúfolásig megtelt ilyenkor, Szeged idesereglett ifjú bölcsészei elegendő szék híján az ablakpárkányokon is ültek.

Ilyenképpen a tanórák, előadások és szemináriumok mellett a szakestek, a vendég előadók pezsdítették a tanszék amúgy is tartalmas szellemi életét, nem is szólva az évenkénti tanulmányi kirándulásokról. És mindezeket beboltozta Nagy István rendkívüli személyisége, ritka emberi nagysága. Ennek egyik legszembetűnőbb formája az

volt, hogy a tanítványait magával egyenrangúnak ismerte el. Elviselte, sőt méltányolta a vele egyet nem értő véleményét, de ragaszkodott a hallgató alapos, érvelő indoklásához. Megkövetelte a véleményalkotás mögötti ismeretanyagot. Ez nyilvánvalóan ösztönzően hatott a diákokra, hiszen ilyen megtiszteltetést csak kiváló teljesítménnyel lehetett viszonzni. Következzék ismét egy személyes példa. A tudományos diákkör kortörténeti szekciójának tagjaként jelentkeztem nála egy dualizmus kori témával. Figyelmesen meghallgatott, majd finoman megpróbált lebeszélni róla. Hosszan érveltem a témaválasztásom mellett, végül vállalta a témavezető tanár szerepét. Jóval később mondta el, csak azért próbált lebeszélni a választott témámról, hogy meggyőződjék róla, kellően ragaszkodom-e a témához, elszánt vagyok-e a kutatómunkára.

Nagy Pista – most már nevezzük így – szellemi hatásának egyik titka éppen a kivételes tanár-diák kapcsolat kialakítása volt. Ennek elvi alapja az a manapság nem kellőképp méltányolt elve volt, hogy a pedagógia, az oktatás és ne-



Nagy István tanár úr és a szerző 2002-ben

velés legfontosabb hatótényezője a pedagógus személyisége, a tanár emberi habitusa, némi leegyszerűsítéssel: tudása, jelleme és példamutatása, Ő pontosan ezt példázta nekünk, és erre igyekezett ránevelni bennünket. Ehhez legfőbb eszköze a bizalom és a biztatás volt. Ahol megjelent, azonnal megteremtette a bizalom légkörét, mindenkihez őszinte érdeklődéssel fordult, azokhoz is, akik esetleg visszaéltek a bizalmával. Ez a légkör jellemezte a tanszékét, és ezt még az a hallgató is megérezte, aki először tette be ide a lábát. E fogadtatás viszonzást kívánt; talán ez a kölcsönösség lehetett a titka annak, hogy a történelem szakosok valódi otthonuknak érezhették a tanszékét, otthonnak, emberi melegségével együtt.

A tanszékvezetői szoba ajtaja mindenkor nyitva állt valamennyi hallgató előtt. Minden betérő kapott egy biztató tekintetet a vastag szemüveg mögül, egy bátorító mosolyt és őszintén érdeklődő kérdést vagy jó tanácsot. Végzés után a tanítványok nem tudtak elszakadni kedves professzoruktól – ő csak tanítónak nevezte magát –, rendre visszajártak a tanszékre, leveleket írtak, telefonáltak, publikációikból tiszteletpéldányokat küldtek. És amikor Nagy Pista nyugalomba vonult, még abban az évben megalakult az évente összejáró tanítványi társaság, a Nagy István Baráti Kör, amely, a halálesetek miatt megfogyatkozva, ma is együtt van. És amikor a társaság összeül, rendre elhangzik Pista bátyánk János evangéliumából vett, szeretett idézete: *„Szeresétek egymást, ahogy én szeretlek titeket. Arról ismeri majd fel mindenki, hogy a tanítványaim vagytok, hogy szeretitek egymást.”*

Essék szó a tanszék többi oktatójáról is, akik Nagy Pistával lényegi kérdésekben megegyezően gondolkodtak, és akik a maguk egyéniségével színesítően, elmélyítően hozzájárultak a tanszék kivételes szellemiségéhez. **Bezdán Sándor** (1939–2006) Nagy István tanítványa volt, majd az egyetem elvégzése után visszatért az őt fölnevelő főiskolai tanszékre; itt is dolgozott nyugdíjazásáig. A baráti kör találkozóin rendszeresen részt vevő Sanyi örök fiatal volt, kedélyre is, külsőre is kortalan ember, akit a kívülről olykor évfolyamtársunknak hittek. Újkori egyetemes történelmet oktatott; előadásai a maguk laza, olykor csapongó módján élvezetesek vol-

tak. Ha elkalandozott, a vargabetűk is hatalmas olvasottságra mutattak, mellékes megjegyzései is mély műveltségről árulkodtak. Valódi témája, kutatási területe a XIX–XX. századi vidéki egyesületek, olvasókörok története volt, főképp a dél-alföldi, kitüntetetten a hódmezővásárhelyi művelődési egyletek története. Imponáló érzékkel mutatott rá a történelmi folyamatok mély áramlatai, ugyanakkor sokszor szétszórta viselkedett. Többször ismétlődő, derűtséget kiváltó jelenet volt, amikor előadás közben a zakója zsebében kutatott a jegyzetei vagy a golyóstolla után, de onnét csak almacsutkák kerültek elő.

Könnyed ember volt, aki minden tekintetben a hallgatók egyenrangú társa akart és tudott lenni. Ha odafordult valakihez, igazi érdeklődés ült az arcára. És a Nagy Pistáén is túltevő bizalom jellemezte. Ennek példaként a magam esetét hozom föl. Egy alkalommal a tanszéki könyvtárból szerettem volna kikölcsönözni egy – emlékem szerint gazdaságtörténeti – könyvet. Az áldott lélek könyvtárosnő, Nógrádi Béláné, Julika néni tudomása szerint a keresett kötet Bezdán tanár úrnál volt. Így hát hozzá fordultam, mondván, sürgősen kéne egy kiselőadás megtartásához. Kezembe nyomta a lakása kulcsát, és elmagyarázta, hogy a telefonasztalka alsó polcán megtalálom a kötetet. Ilyen föltétlen bizalommal fordult a diákjai felé, akikkel közvetlen, de sosem haverkodó viszonyt alakított ki.

Bezdán Sándor Nagy István tanítványaként példát mutatott nekünk, hogy egyszer majd belőlünk is lehet valaki, már ha igazi tanítványok tudunk lenni. És ő volt az a ritka tanár, akit mindenki szeretett, az igyekvő és a lusta egyaránt, az érdeklődő és a közönyös is. Olyan megközelíthető ember volt, hogy nem lehetett rá neheztelni sem. Nagy tudású, olvasott, igen művelt tanár volt, de ezt a nagy tudást szinte szégyenlősen, sokszor tréfálkozva, poentírozva adta elő, mint valami mellékes semmiséget. Szellemes emberként a maga laza stílusával a vizsgán is át tudta segíteni a görcsölő hallgatót, miközben blazírt beszélásaival oldotta a feszültséget. Csak a hozzá közel állók tudták, milyen belső gyötrelmek kínozták, mégis örök és javíthatatlan optimista maradt, aki a francia forradalom tanításakor is a jakobinus diktatúra terrorjával szemben az örök emberi értékekre hivatkozott. Egy-egy kurta kér-

déssel föl tudta mérni a vizsgázónak nemcsak a tudását, de a műveltségét is; sokszor meg fanyar mosollyal kísért megjegyzéseivel vette le a lábáról hallgatóságát. Közösségben élő, társágkedvelő ember volt, ilyen értelemben is Nagy István méltó tanítványa.

A tanszék másik oszlopa és közösségformáló, organizáló személye **Kováts Zoltán** (1930–2008) volt, a történeti demográfia országos ismertségű kutatója, amúgy a történelem segédtudományainak és a középkori egyetemes történelemnek az előadója. A háta mögött Zozónak hívott oktatónk szangvinikus természetű ember volt, harsány hangja betöltötte a tanszék hosszú folyosóját meg a nagy előadótermet is. Ő volt a programok fő szervezője, a kirándulások, szakestek és mindenféle események rendezője, a szakmai programok és diábulik központi alakja; életeleme volt a nyüzsgés. Bár tanított tárgyai politikai értelemben kevésbé voltak relevánsak, ilyen irányú nézeteit nem rejtette véka alá. Sokat idézett szlogenje volt: „*Maximum szakszervezet!*”, ami nem kevesebbet jelentett, hogy majdani pedagógusként legföljebb a szakszervezetbe lépünk be, az állampártba semmiképp.

Kováts tanár urat elkísérte '56-os múltja, amely miatt sok hátrányt kellett elszenvednie, például nem kapott útlevelet nyugati országokban megrendezett történeti demográfiai konferenciákra. Sérelmeit, az őt ért méltánytalanságokat olykor az élet elérhető örömeinek élvezetével ellensúlyozta, miközben a maga szakterületén országos hírűvé vált; idehaza Andorka Rudolf mellett ő művelte sikerrel a népesedéstörténet roppant munkaigényes eljárásait, Franciaországban és Nagy-Britanniában kidolgozott módszereket adaptálva. Igazán elemében tanítványai körében, a közösségi munkában volt, a diákköri munka, a szakestek programja, a kirándulások megszervezése volt az ő terepe. És ilyen alkalmakkor természetesen a társaság középpontjába került, az ügyek szószólójaként szerepelt. Sokszor viselkedett rámenősen és harsányan, ugyanakkor a diákjaiért, főképp a szakdolgozóikért tűzbe ment volna.

A tudós szigort a tanszéken **Szegfű László** (1942–2022) képviselte, aki latint és magyar őstörténetet tanított, az Árpád-ház kihalásával

bezárólag. A tudós tanár méltóságát jelenítette meg számunkra, aki minden félmondatát pontosan adatolta, állításait forrásra vagy szakirodalomra való hivatkozással toldotta meg, és aki egyforma precizitással mutatott rá lényeges összefüggésekre és filológiai apróságokra, vagy épp a história nyelvi lenyomataira. Emlékszem egy hosszú fejtegetésére, amelyben körültekintően megvilágította a „menyét” szó méltóságjelző történeti szerepét. Kutatási területe a magyar őstörténet és annak szellemi hagyatéka, nyelvi továbbélése volt, az Árpád-kor históriája, valamint a Mohács előtti műveltség máig érő lenyomata. Roppant igényes, valósággal lenyűgöző előadóként eleven stílusban, de minden kijelentését többszörösen alátámasztva prelegált. Néha úgy éreztük, egy akadémiai székfoglalóra csöppentünk be. Úgy beszélt, hogy lejegyzett szavai nyomdakész szöveget alkottak volna. A klasszikus tudós tanár megtestesítője volt, igazi tekintély, aki Nagy István nyugdíjazása után átvette a tanszék vezetését.

Ő sosem engedte el magát, a könnyedséget mintha nem ismerte volna, így a szakestek alkalmával is megőrizte professzoros komolyságát, reputációját. Azét a tanárét, aki a szemüvege mögül szigorúan néz, talán ritkábban szól, akkor viszont nyomatékkal, súllyal. Ámde akire minden tekintetben lehet számítani, és aki magával szemben a legszigorúbb.

Épp ellenkező alkat volt az általunk Laci bácsiként számontartott **Huszka László** (1915–2006), aki valaha szakmetodikát, azaz történelemtanítási módszertant oktatott. A mi időnkben már nyugdíjas volt, ám a tanszék tankönyvgyűjteményének megalapítójaként és gondozójaként sűrűn bejárt a tanszékre, közénk, legtöbbször a rendezvényeinken, kirándulásainkon is részt vett. A mai szegedi egyetem pedagógusképző kara a tankönyvmúzeum megalapítóját tiszteli a személyében.

Mélyen hívő, katolikus ember volt, tanárként pedig a régi vágású, joviális, a reputációjára sokat adó pedagógust testesítette meg. Már csak hozánk viszonyított életkora miatt is természetesnek fogtuk föl visszafogottan atyáskodó, leginkább tartózkodó viselkedését. Hiszen nekünk akkoriban a hatvanéves ember aggastyánnak számított.

A szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszéke Nagy Pista tanár úr vezetése alatt (1968–1989) igazi értelmiségképző műhely volt, és személyiségformáló otthon. Ezért lehetett, hogy a történészhallgatók naponta „hajajártak” a tanszékre, odatartozónak vélték magukat, akik előtt mindig nyitva áll a tanszékvezető szobája, és ahol még olykor „potya cigaretta” is várta a pillanatnyi pénzzavarral küzdő dohányost. Ahol meg lehetett állni egy tréfás mondatra Bezdán Sanyival, ahol Ko-

váts tanár úr nagy hangon szervezett valamilyen közösségi programot, ahol Szegfű László prelegált egy Árpád-kori témában, vagy épp Huszka Laci bácsi haladt a folyósón hosszú, régimódi köpenyében, megsárgult tankönyvekkel a hóna alatt.

Nem lehet véletlen, hogy az egykori tudományos diákköri tagok, Nagy Pista tanár úr tanítványai a mai napig évente összegyűlve ápolják professzoruk emlékét, idézgetik a hajdani tanszék szellemiségét, olykor még a nosztalgikus visszaálmódást is megengedve maguknak.

Felhasznált irodalom:

Árvai Mária: Nagy István (Interjú). In: Portrék a Szegedi Tudományegyetemről. Szeged, Messzelátó, Szegedi Tudományegyetem Polgáriáért Alapítvány, 2002. 219–234. p.

Elhunyt Dr. Szegfű László nyugalmazott főiskolai tanár. <https://u-szeged.hu/szthirek/2022augusztus/elhunyt-szegfu-laszlo>. (Megtekintve: 2025. 03. 26.)

Marjanucz László: Meghalt Bezdán Sándor. In: Belvedere Meridionale, 2006. 5–6. sz. 77–78. p.

Marjanucz László: In memoriam Kováts Zoltán. <https://www.delmagyar.hu/olvasoi-levelek/2008/02/in-memoriam-kovats-zoltan>. (Megtekintve: 2025. 03. 26.)

Mezey László Miklós: Szeged, avagy a ragyogó pillanatok emléke. In: Mezey László Miklós: Egyedül. Feketeerdő, Mosonvármegye Kiadó, 2024. 89–100. p.

Nagy István: „...a fiatal szívek forradalma...” A szegedi pedagógiai főiskolások 1956-ban. Szeged, Bába Kiadó – SZTE Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2005. 220 p.



A Jelky tér Baján

Apám régi medrekről mesél

(Részlet egy készülő regényből)

A szabadságharc leverése után apám megváltozott: görnyedt hátú, szófukar ember lett. Halántékára ősz szálak tolakodtak, válla előreesett, a bagózásra még inkább rákapott, a borospohár visszatérő vendég volt a kezében. Elhanyagolta magát, pödrött bajsza konyán lógott, szakálla ápolatlanul lengedezett.

Egyre gyakrabban láttam a konyhában vagy odakint a kamrában, amint az asztal fölé hajol, és emlékiratait körmöli, miközben egymás után üríti a poharakat. Beszéltek, idénykor három ember helyett húzza a hálót. A fircentéget nem tartotta be, inkább kint maradt a tanyán. A folyó és erdő látszólag gyógyította sebeit, azonban néhány napján, mikor a varsába málló holttest akadt, az est jöttével durván leitta magát.

Anyám egy nap megelegette, és elé állt:

– Ide figyelj, Anti! Ha nem szeded össze magad, csomagolok, és átköltözöm húgomékhoz a bokodi szállásra, de még a gyerekeket is magammal viszem. Elegem van a keserű képedből, s hogy minden este boros fejjel zuhansz az ágyba. Családod van, akiket etetned kell. Adj hálát Istennek, hogy kimaradtál a megtorlásokból! Még mindig egy céhnek vagy a feje, nagy felelősség nyugszik a válladon. Mondhatni, emberéletek. Erre úgy kell lássalak, mint egy durcás gyereket, akinek elszedték a játékát.

– Hát el is szedték...

– Elég legyen! – piritott rá anyám. – Két esztendő eltelt. Az ember egy halottat nem gyászol ilyen sokáig. Ha szeretnéd, hogy továbbra is veled éljek, embereld meg magad! Egy hetet kapsz, hogy elgondolkodjál a mondottakon! Aztán döntened kell!

Mindez egy keddi napon történt. Apám az elkövetkező hétben minden este lerészegedett, annyi különbséggel, hogy anyámat kímélendő inkább bement a városba, és felkereste valamelyik söntést. Hazajövetelkor a kamrába tért, és a szalmával tömött zsákokra zuhant.

Azonban az ultimátum után egy héttel, április hatodikának reggelén az egyik halaskádba forró vizet öntött, és tetőtől talpig lemosta magát. Utána felkereste a borbélyt, az levágta a haját, megborotválta, szagos vízzel is meglögybölte. Kezében virággal érkezett haza. Ámultunk-bámultunk hetyke bajuszán, melyet kandúrunk is megirigyelhetett volna.

– Így már mindjárt jobb – ölelte meg anyám, fejét széles mellkasára helyezve. Most sem szégyellte a könnyeit.

– Ne haragudj, Irena!

– Az életeddel játszol, Anton.

– Többé nem fordul elő!

A csokor virág vázába került, az életünk visszatért a régi kerékvágásába.

Apám első dolga volt, hogy összehívta a céhet, és lemondott elnökségéről. A döntés nagy megrökönyödést váltott ki, nemcsak a céhen belül, hanem a polgárság körében is. Noha a tagok velünk együtt nézték végig apám züllését, egyikük sem akarta, hogy leköszönjön. Nem egy halász hozzá hasonlóan súlyos alkoholgonddal küzdött, a vesztes szabadságharc után néhányan ki is léptek, elvándoroltak. Ő azonban megnyugtatta a többieket, hogy a háttérből irányítva ezután is mindent megtesz a céh zavartalan működése érdekében. Helyére Majer Antalt javasolta, aki egy próbált, többgenerációs halászcsalád leszármazottja volt. Műveltsége elmaradt apámétól, a halászatnak azonban minden csínját-bínját ismerte, és inasok siserehada tanult, majd szabadult nála. S ha már a szabadítás szóba került, muszáj megemlíteni Jónitz Feri bácsit, a legnevesebb bajai halászt, aki harmincnegyzet esztendeig volt mester, apám előtt elnökölt, és nem kevesebb mint huszonkét inast szabadított. Ő bérelte az érseki uradalomtól 1824–1839 között az al-dunai szakaszt, majd a negyvenes években még két évig. Apámat nagyapám ha-

lála után felkarolta. Tőle tanult a legtöbbet. Sajnálatos módon Majer megválasztása után nem sokkal, hatvannégy éves korában elhunyt. Nagy csapás volt ez a céhre nézve. Mintha halálával egy utolsó „ótestamentumi pátriárka” távozott volna. A temetést követő céhgyűlésen apám hosszan beszélt áldásos tevékenységéről, páratlan tapasztalatáról és bölcsességéről. Nála jobban senki nem ismerte a környező vizeket. A méltatás a legkérgesebb szívű halászokat is megindította. Öregem azt is felemlgette, mekkora megtiszteltetésnek veszi, hogy Feri bácsi számos alkalommal kikérte a véleményét. Noha az ő műveltsége sem ért fel apáméhoz, szakmai tudásban jócskán fölötte állt. Élete túlnyomó részét a vízen töltötte, zokszó nélkül viselte a mostoha időjárás viszonyosságait, ahogy az élete végén jelentkező nagy fájdalommal járó betegséget is. Élő példája volt a méltóságnak, tisztességnek, kemény munkának. Öregkorára visszavonult, és akárcsak apám Majer esetében, ő is a háttérben munkálkodott. A forradalmat köszöntötte, de mindenkit mértékletességre intett. Neki köszönhető a leginkább, hogy a bajai halászcéhet a szabadságharc leverése után nem háborgatták, és nem követeltek tisztújítást sem. A vereség egyetlen hozománya mindössze annyi volt, hogy a céhkultúra fennmaradt.

– Félek, nem sokáig – közölte apám a gyűlésen. – S ha ez megtörténik, a zűrzavar időszakát köszönt ránk.

Húsz esztendőnek kellett eltelnie, hogy a jóslata valóra váljon.

Az iskolát abban az évben fejeztem be, amikor Baja város tanácsa döntött a gimnázium átszervezésének ügyében. Az Organisations-Entwurfot negyvenkilenc őszétől vezették be Ausztriába. Egy bécsi rendelet alapján ezt kiterjesztették Magyarországra is. A gimnáziumnak nyolc tanévből kell állnia – szölte a törvény. Noha a döntés már '51-ben megszületett, a képzés csak két év múlva indult.

Derúvel emlékezem vissza iskolás éveimre. Negyvenöt októberében kezdtem az első osztályt a tűzvész után megújult épületben. Úgy véltem, a Gáll Ferike halála utáni időszak – mikor eszelős módon vettem bele magam a tanulásba – egy nap elmúlik. Tévedtem. Bár a révben töltött augusztus gyógyírként hatott sebzett lel-

kemre, a tanulásra ugyancsak rákaptam, és úgy szívtam magamba a tudást, akár lesőharcsa az óvatlan kárászt. Eminens diák voltam, már első osztályban elnyertem a Miszura-Módrics alapítvány húsz forintját.

Vinkovics Antival és a később híressé vált Szarvas Gáborral részt vettem az új könyvtár szervezésében. Nagy port vertünk az ügynek, minek hála néhány év múlva a gimnáziumnak nem kevesebb mint háromszáz könyve lett – a magyar irodalom legjelesebb művei kivétel nélkül megtalálhatók voltak.

A magyar nyelv használatát véresen komolyan gondoltuk. Ha valaki mondatában idegen szót ejtett, két garas büntetést fizetett. A befolyt összeget szintúgy könyvek vásárlására fordítottuk.

Diáktársaim a nyarat csavargással töltötték, én a halászokkal a Dunán.

– Nem vagy tagja a céhnek, ezért az eleséget magadnak kell megszerezned – közölte apám, mikor elébe álltam. – Szerszámaim közül kizárólag azokkal halászhatsz, melyek éppen használaton kívül vannak. Ha valamelyikben kár esik, elverlek. Nem ülsz a közös asztalunkhoz, de még csak a nádkunyhóban sem veszel szállást. A szabad ég alatt halsz. Esőkor az egyik csónak alá bújhatsz, hasonlóan a kishalászokhoz. Feladatod, hogy ellesd a kinti élet szabályait, kivált a szerszámok használatát. Ez a kikötésem. Ha ezután is jönni akarsz, nem tartalak vissza.

Menni akartam.

A következő tanév kezdetén barátaim elismerően tapogatták izmimat. Próbáltam a lányok előtt is pávázni, de a megvető pillantások kedvemet szegték a további magamutogatástól. Egyébként sem volt szokásom. Arról nem is beszélve, hogy a gondolataim továbbra is Prepelica fölött időztek. Hiányzott fűzlevélszeme, gesztenyebarna haja, bűvös-bávos természete. Hús szeptemberi esteiken, mikor a tűz már kihunyóban volt, gyakorta idéztem arcát a csillagok közé. Szerettem volna mellette ébredni, és a nap során közösen fedezni fel a legbőségebb halászhelyeket. Hányszor és hányszor ábrándoztam arról a távolodó nyárról, mikor bebarangoltuk a szeremlei erdőket.

– Leeveznék a révbe – álltam egyik nap apám elé.

– Ugyan minek? – nézett fel a halpucolásból.

– Meglátogatnám Péro bá'-t.

– Vagyis Dunját.

Elvörösödtem, mire az inasok röhögésbe kezdtek.

– Takarodjatok a dolgokra! – förmedt rájuk apám. – Te pedig felejtse el! – ráncolta homlokát. – Hátad törne, mire megjárnád az utat, arról nem is beszélve, hogy tilos mélyebb vizekre evezned. Nem gondolod, hogy kölok vagy még az efféle szerelmi ábrándokhoz?

– Idén töltöttem be a tizenegyet!

– Ábrámi kor – gúnyolódott. – No, indulj a sűrűbe tüzelőért! De nehogy pudvás füzet szedjél, mint a minap, mert farba rúglak! A hús éjszakákon tölgy- és szilfaágak kellene, vastagabb fajtából. De hozhatsz körist is. Ereggy!

Az iskola és a tanulás időnként feledtette velem Prepelicát, amiért bizonyos értelemben hálás voltam, ugyanis a teljesületlen szerelem könnyen elapasztja az ember életkedvét. Csakhogy a gimnázium az elkövetkező években fennállásának legsötétebb korszakát élte. Mi azonban láttuk még a fényt, melyre később a szabadságharc leverése és a Bach-korszak sűrű árnyékot vetett. Emlékszem a csodára, hogy az anyanyelv miként hódított teret az oktatásban, és tanáraink mily különleges magyar szavakat aggattak a sokszázados latin nevű tantárgyakra. Az iskola neve is gyakorta változott: először *Bajai Királyi Tanodalom* lett – hangozzon bármily furán, hazafias buzgalmunkban Istent áldva köszöntöttük –, később *Királyi Nagyobb Tanodára*, majd *Királyi Nagyobb Gymnasiumra* keresztelték.

És a diákok?

Mikor beiratkoztam, abban az évben végzett Tóth Kálmán, a később országos híré költő. Az iskola legjobb tanulói közé tartozott, később jogot tanult, majd a szabadságharc idején fegyvert ragadott. Bátor ember hírében állott, ki a bukás után sem hallgatott: költeményeivel a társadalmi tudatot formálta, s nem hagyta feledésbe sülyedni a nemzeti önérzetet. Baja városa a kiegyezés előtt két évvel országgyűlési képviselőjévé választotta, és ő nem volt hálátlan: négy cikluson keresztül képviselte a település érdekeit, miközben változatlan intenzitással harcolt a negyvennyolcas eszméért. Türr Istvánnal együtt elévülhetetlen szerepe volt a város újbóli felvirágoztatásában. Többek között ő harcolta ki, hogy Baja törvényhatósági jogú várossá emelkedjék,

emellett bekapcsolta az országosan kiépülő vasúthálózatba. Szerepet vállalt a Ferenc-csatorna ügyében és a bajai tanítóképző létrehozásában is. Volt szerencsém vele találkozni nem egy alkalommal. Szelíd tekintetű, bölcs ember volt, kiről még Deák is elismerően szólt. Költői érzékenysége visszaköszönt szerelmes verseiben is. Mindössze ötven esztendő adatott számára.

Rajta kívül Türr István és Szarvas Gábor is a gimnázium kiválóságait erősítette.

Azonban egyikük sem érte meg tanulóként az iskola leromlását, melynek figyelmeztető jelei már egészen korán, negyvennyolc második felében feltűnedeztek. A létszám erősen megcsappant, ugyanis a délvidéki szerb mozgolódások hatására sok diák nemzetörnek állt. A következő esztendő februárján tömegesen hagyták el a tanulók a gimnáziumot, a polgárok közül sokan a városból is elköltöztek, magukkal hurcolva családjukat. Ennek oka Zombor elfoglalása volt. A rettegés, hogy a szerb csőcselék Baján is dúlásba kezd, elhatalmasodott a városlakók körében. Egy császári hadtest be is köszönt, de néhány bántalmazástól eltekintve hamar kitakarodott. Negyvenkilenc júliusában azonban az Althann vezette csapatok már szállást vettek. Az iskolát hadikórházzá alakították, így a tanulóereget átköltöztették a ferences rendházba. De ekkorra már több mint száz diák lépett ki a falak közül, a fény alig pislákol. Ettől függetlenül okítóink mindent elkövettek, hogy a tanítás magas színvonalát fenntartsák. Csakhogy a letartóztatások megszorodtak, elvittek boldog-boldogtalant, akire a „politikai bűn” vádjára rávetült. Akadtak olyanok, akiket várfogságra ítélték, némely szerencsétlent hitvány börtönbe hurcolták, ahol évekig raboskodott. Baja és egész Bács a szomszédos megyékkel együtt a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság néven létező osztrák bábirtományhoz került, hosszú tíz esztendeig elszakadva Magyarországtól.

Engem matúra idején még Ferenc-rendi tanárok vizsgáztattak, működésük azonban 1851. július 31-én befejeződött. Évszázados munkájuknak köszönhető az iskola felvirágoztatása. Fáradhatatlanul pallérozták az elméket, a keresztény erkölcs szűrőjén keresztül fogadták az új eszméket, s oroszlánrészük volt abban, hogy Baja a század első felében egy pezsgő szellemi központtá érlelődött.

Hát így láttam a fényt árnyékba borulni, s miután apám leköszönt az elnökségről, nemsokára inasnak jelentkeztem a bajai halászcéhbe.

Öregem két pofon kíséretében egyezett bele a döntéseembe, azonban súlyos feltételeket szabott.

– Ide figyelj, Felicián! Az iskola legeredményesebb diákjaként végeztél, minden adott a felemelkedésedhez. Ki az a kerge barom, aki a jogi pálya helyett a hálózást választja?

– Én!

– Azt látom, lator! Úgy feszítesz itt nekem, mint pók a lucernában. Hanem ide hallgass! Egyelőre még nem vagy kenyéradó, ezért a tekintélyem alá tagozódsz, és döntésem szerint jársz el: később, ha az ország helyzete finomodik, továbbtanulsz. Ilyen elmét nem hagyok parlagon heverni. Inasként felszívsz minden tudást a halászatról, de megjegyzem, nehezített pályán fogsz mozogni.

– Hányszor akarja még elmondani, édesapám?

– Nem elégszer! Miután felszabadítottunk, Pest-Budára mész jogi iskolába!

– Mit keresnék én ott? – hültem el.

– Egyengetem az utadat.

– Mégis hogyan?

– Mégis hogyan, mégis hogyan? Szerinted?

Ahogy cseperedtem, egyre inkább rá kellett döbbernem, mily befolyásos ember is az én apám. Minden évben kaptam erre újabb bizonyítást. Családi kapcsolatait nem hagyta veszendőbe menni, még a régi német rokonaink leszármazottaival is levelezett. Érkeztek hozzánk Wittenbergből és Nürnbergből is vándorló céhes legények, hogy ellessék a dunai halászat fortélyait.

– Koszt, kvártély adott, pénzt folyósítok. Olyan kapu nyílhat meg előtted, mely elődök hosszú sora előtt le volt lakatolva.

Fene vágyott Pest-Budára. Amikor kint voltam a Dunán, mintha fátyol takarta volna el a világot, és én másra sem vágytam, mint halakat kergetni a holtágak zavartalan vizein. Elegendő volt a szárad nehézségeiből, a forrongásokból, és az azokat követő megtorlásokból, a nemzetiségi akaratok egymásnak feszüléséből, a sunyi elhallgatásokból, a romló erkölcsi viszonyokból.

Pedig nem volt könnyű az élet odakint. Az ártér bogaraival, böglyeivel, bolháival, égő nyarával, szúrós telével próbára tette az ember tűrőképességét. Csakhogy bennem halász ősök

vére pezsgett, melynek gyökerei feltérképezetlen mélységekbe nyúltak, amelyekre egyedül Istennek volt rálátása.

Apám csendesen figyelte tépelődésemet.

– Nézd – törte meg a hallgatást –, végezd el az iskolát, legyen a kezeden az ügyvédi oklevél, s utána még eldöntheted, hogy mi akarsz lenni életed hátralevő részében. Ha halászni szeretnél, áldásomat adom rá.

– Már most megtehetné!

– Emlékezz vissza: még kölök voltál, mikor magam elé ültettelek, hogy jól az eszedbe véssem: a halászkor napja leáldozóban van. Harcolnunk kell a jogainkért, és mindent meg kell tennünk, hogy a Dunát ne vagdossák szanaszét, s hogy maradjon ártér, ahol a hal alkalomadtán le tud ívni.

Keveset tudtam a jogról, de hülye sem voltam.

– Ha halásznak állok, és nem gyakorlom az ügyvédi praxist, mégis mit érhetek el? – szegeztem neki a kérdést.

– Én csak egyet tudok, fiam – sóhajtott –, mi, idősek előbb-utóbb képtelenek leszünk eligazodni a cirkalmas jogszabályokon. Már most vért izadok egy levél megfogalmazásakor, mi lesz holnap? Feleannyi eszem sincsen, mint neked, hiába tiltakozol. A világ bonyolódik, mi öregszünk. Fogadd el, és alkalmazkodj!

Bólintottam.

– Megcselekszem, amit édesapám kér.

– Nem fogod megbánni. Több szakmával több lábon állsz a földön.

– Miért ennyire bizonyos benne, hogy a világnak bealkonyul?

– A mai értelemben vett halászélet el fog tűnni, Felicián, efelől ne legyenek kétségeid. Hallhattad a legutóbbi beszédemet: nemcsak a Duna, de a céhes világ is szétfoszlik, akár pipafüst a menyegyzeten.

– Akkor mégis mit érhet az én szavam?

– Sokat, keveset, majd elválik. De harcolnunk kell. Az ütések ugyan nem kerülhetjük ki, de tompíthatunk rajtuk.

Hiába hallottam sokadjára e szavakat, akkor és ott fogtam fel istenigazából, mit is jelentenek. Szívem legmélyéig belereszkettem, és lélekölő keserűség vett rajtam erőt. Nem akartam, hogy a világ tovább forogjon, nem vágytam sem a változásra, sem a modern korra. Azt akartam, hogy az élet egy óramutató lassúságával haladjon, s a pillanat megmerevedjen.

A történelmi Torontál vármegye Csenei járásának nemzetiségi és felekezeti viszonyai

I. rész

Előszó

A történelmi Magyarország déli részén elhelyezkedett Torontál vármegye a Magyar Királyság 63 vármegyéje¹ közül 1910-ben a negyedik legnagyobb kiterjedésű vármegyének számított.² Területe 9903 km² volt. A vármegyéhez „kötődött” a tőle független – azzal közjogi értelemben azonos jogállással rendelkezett – Pancsova (Панчево/Панчево) törvényhatósági jogú város, amelynek területe 113 km²-t tett ki.³

Torontál vármegye egykori székhelye, Nagybecskerek (Зрењанин/Zrenjanin) rendezett tanácsú város volt. A vármegye székhelye mellett ugyancsak rendezett tanácsú városi ranggal rendelkezett még Nagykikinda (Кикинда/Kikinda) is. Torontál vármegye az 1910. évi – utolsó – magyar népszámlálás idején két rendezett tanácsú városra (Nagybecskerek és Nagykikinda),

továbbá 14 járásra – ezeken belül 210 településre – tagolódott. A járasok közül az egyik volt a 16 nagyközségnek otthont adó Csenei járás. A járás települései voltak: Aurélháza (Răuți), Berekszónémeti (Beregsău Mic), Billéd (Biled), Csatád (Lenauheim), Csene (Cenei), Gyertyámos (Cărpiniș), a Kláriból alakult Horvátklári (Hrvatska Klarija), Kisjécsa (Iecea Mică), Klári (Радојево/Radojevo), Kőcse (Checea Croată), Nagyjécsa (Iecea Mare), Nagykőcse (Checea Română), Öregfalva (Pustiniș), Papd (Bobda), Tamásfalva (Хетин/Hetin) és Újvár (Uivar).⁴

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés a vármegye jelentős részét, így a Csenei járás teljes területét is elvette Magyarországtól, és a térséget felosztotta a Román Királyság és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között. Az egykori járás nagyobbik része Romániának jutott. Az 1910. évi magyar népszámlálás idején tizenhat

¹ Az 1910. évi magyar népszámlálás idején a magyar Szent Korona országainak területe 325 411 km²-t tett ki. A legnagyobb „alkotóelem”, a Magyar Királyság területe 282 849 km² kiterjedésű volt. A Magyar Királyság 63 vármegyét és 26 törvényhatósági jogú várost ölelt fel. A második alkotórész a magyar Szent Korona országainak sorában Horvát-Szlavónország volt. Területe 42 541 km²-t tett ki. Területén nyolc vármegye és négy törvényhatósági jogú város helyezkedett el. A harmadik „közjogi alkotóelem” a „corpus separatum”, vagyis „Fiume város és kerülete” volt. Ezt a 21 km² kiterjedésű, speciális jogállású közigazgatási egységet szokták a „laikusok” tévesen a 64. magyar vármegyének tekinteni. EDELÉNYI-SZABÓ DÉNES: *Magyarország közjogi alkotrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából.* Hornyánszky Viktor Részvénytársaság. Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928. 659. p.

² Ha a vármegyék és a hozzájuk kötődő törvényhatósági jogú városok területét összesítenénk – habár nem szokás –, akkor Torontál vármegye az ötödik helyre szorulna vissza a képzeletbeli rangsorban. Ennek oka, hogy a szomszédos Bács-Bodrog vármegye (8834 km²) és a hozzá kötődött négy törvényhatósági jogú város – Baja, 87 km², Szabadka (Суботица/Subotica), 974 km², Újvidék (Нови Сад/Novi Sad), 159 km², illetve Zombor (Сомбор/Sombor), 308 km², összesen 1528 km² – együttes területe (10 362 km²) meghaladta Torontál vármegye és Pancsova „összevont” területét (10 016 km²). Vö. EDELÉNYI-SZABÓ 1928, 658. p.

³ A dualizmus korában (1867–1918) a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Statisztikai Szakosztálya (1867–1871), majd az intézményesült Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal (1871–1897), végül a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (1897–1918) is elkülönítette a népszámlálási adatok közlésénél a vármegyék és a törvényhatósági jogú városok értékeit. Pancsova törvényhatósági jogú város statisztikai adatait – Torontál vármegye mellett – külön közzölték. Nagybecskerek (Зрењанин/Zrenjanin) és Nagykikinda (Кикинда/Kikinda) rendezett tanácsú városok értékeit Torontál vármegye tizenhárom járásának adataival összesítették. Vö. *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912. 372–373. pp. (A továbbiakban: *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*, 1912)

⁴ Vö. REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei.* In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye.* Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 21., 25–26., 33–36., 50., 55., 61–62., 69–70., 85–86., 102–103., 116., 121., 135. pp.

települést számláló Csenei járásból tizenhárom helység, így a járás székhelye, az akkoriban „elegyes”, azaz szerb, továbbá német, magyar és horvát anyanyelvűek által lakott Csene is Románia része lett. Mindössze a szerbek és horvátok által lakott Horvátklári, a zömében szerbeknek otthont adó Klári, valamint a többségében magyar ajkú, de jelentős német kisebbséggel is rendelkező Tamásfalva került a délszláv államhoz. Érdekességként közöljük, hogy 1919 és 1924 között Csene, Kócse, Öregfalva és Újvár még délszláv kézen volt, de a határkorrekció miatt utóbb Romániához került.

A határkorrekció azért is vált fontossá, mert mindkét állam, azaz Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság is igényt tartott a Bánság egész területére. Az antant és Magyarország között 1918. november 13-án aláírt belgrádi egyezmény lehetővé tette a délszlávok számára, hogy megszállják az egész Bánságot. Románia kezdetben azonban csak Erdély déli és keleti részéig jutott. A délszláv hadsereg lépéselőnybe került, és megkezdte a Bánság megszállását, illetve a délszláv államba való beolvasztását. Érdekességként jegyezzük meg, hogy a Bánság területén számos román papot letartóztattak, mert a liturgiákban I. Ferdinánd román királyt (1914–1927) és nem I. Péter szerb – 1918-tól szerb–horvát–szlovén – királyt (1903–1921) említették meg. A román vezetőség, látva a kialakult helyzetet, ragaszkodott ahhoz, hogy a francia csapatok elfoglalják a Bánság hegyvidéki (keleti) részét 1919. január végén. A szerbek továbbra is megszállták a Bánság nagyobb részét, de idővel egyre inkább nyugati irányba szorultak. Közben ideig-óráig megmaradt a régi magyar polgári közigazgatás. Románia és Jugoszlávia között a Bánság miatt diplomáciai konfliktus tört ki, amely fegyveres összeütközéssel fenyegetett. Az antant államoknak rendezniük kellett a kérdést. Mivel nyelvi-etnikai, illetve minden fél számára elfogadható határt szinte lehetetlen volt húzni, szükségesnek mutatkozott a határkorrekció a románok és a délszlávok között.⁵



A történelmi Torontál vármegye egykori területe (1910) a délszláv–román határkorrekció után (1924)⁶

Forrás: Torontál vármegye térképe. Magyarország régi térképeken: http://hungary-maps.myhonet.com/images_content/vm54.jpg (Letöltés ideje: 2021. március 21.)

I. A Csenei járás és települései a magyar népszámlálások tükrében

A Csenei járás a történelmi Torontál vármegye tizennégy egykori járasa⁷ közül – az 1910. évi magyar népszámlálás „eszmei időpontjában”

⁵ BRUSANOWSKI, PAUL: *Inter-Orthodox controversies between Romania and Yugoslavia in the interwar period*. 2021. szeptember 21. HTS Theologiese Studies/Theological Studies: <https://hts.org.za/index.php/hts/article/view/6865/19954> (Letöltés ideje: 2025. június 16.)

⁶ A térképen szereplő „Jugoszlávia” kifejezés csak 1929. október 3-án lett hivatalosan az ország neve. Addig a délszláv államot Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak hívták. JUHÁSZ JÓZSEF: *Volt egyszer egy Jugoszlávia. A délszláv állam története*. Aula Kiadó, Budapest, 1999. 59., 335., 337. pp.

⁷ A történelmi Torontál vármegye a trianoni békeszerződésig (1920. június 4.) jogilag fennálló 14 járását 1878-ig állították fel, miután előbb a katonai határőrvidék bizonyos részeit, utóbb pedig az ún. Nagykinizsai kiváltságos kerület területét olvasztot-

– a Perjámosi járás után a második legkisebb kiterjedésű közigazgatási egység volt. Területe: 85 001 katasztrális hold (489,18 km²) volt. A Csenei járás területe a történelmi Torontál vármegye – 9903 km² nagyságú – területének közel 4,9%-át tette ki.

A Csenei járás helységeinek névváltozásai (1880–1910)

Népszámlálás				
	1880	1890	1900	1910
1.	Aurelhaza	Aurelhaza	Aurelháza	Aurélháza
2.	Német	Német	Német	Berekszónémeti
3.	Billét	Billéd	Billéd	Billéd
4.	Csatád	Csatád	Csatád	Csatád
5.	Csenej (Horvát-)	Horvát-Csene	Horvátcsene	Csene
	Csenej (Szerb-)	Szerb-Csene	Szerbcsene	
6.	Gyertyámos	Gyertyámos	Gyertyámos	Gyertyámos
7.	Klári (Horvát-)	Horvát-Klári	Klári része volt.	Horvátklári
8.	Jécsa (Kis-)	Kis-Jécsa	Kisjécsa	Kisjécsa
9.	Klári (Szerb-)	Szerb-Klári	Klári	Klári
10.	Kécsa (Horvát-)	Horvát-Kécsa	Horvátkécsa	Kőcse
11.	Jécsa (Nagy-)	Nagy-Jécsa	Nagyjécsa	Nagyjécsa
12.	Kécsa (Román-)	Román-Kécsa	Románkécsa	Nagykőcse
13.	Öregfalu	Öregfalu	Öregfalu	Öregfalu
14.	Bobda	Bobda	Bobda	Papd
15.	Tamásfalva	Tamásfalva	Tamásfalva	Tamásfalva
	Hetény			
16.	Ujvar	Ujvár	Újvár	Újvár

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1869–1910 közötti magyar népszámlálások.

Az 1869. évi magyar népszámlálás még nem vizsgálta az anyanyelvi kérdést, ezért itt – röviden – csak a korabeli vallási adatokra térnénk ki. A népszámlálás idején a járás még 18 településnek adott otthont. Akkoriban a járás központja, Csene még két részből, Horvát- és Szerbcsenéből állt, Hetény pedig önálló település volt, csak később lett Tamásfalva része. A Csenei járás lakosainak száma 30 587 fő volt, ebből 21 504 fő (70,3%) római katolikus, 8714 fő ortodox (28,5%), valamint 286 fő (0,9%) izraelita vallású személy. Az egyéb vallásúak száma elenyésző, mindössze 83 fő (0,3%) – ágostai hitvallású evangélikus (45 fő), görögkatolikus (23 fő) és református vallású (15 fő) – volt.⁸ A két nagyobb vallási csoport vonatkozásában elmondható, hogy a római katolikusok jobbra a

németek, a magyarok és a horvátok, az ortodoxok pedig minden bizonnyal a szerbek és a románok soraiból kerülhettek ki.

Az 1880. évi magyar népszámlálás eszmei időpontjában már csak tizenhét település alkotta a Csenei járás területét. Hetény Tamásfalva része lett. Az egykori járás településeinek száma a dualista állam utolsó három magyar – az 1890., az 1900. és az 1910. évi – népszámlálása alatt alig változott. Mindössze Horvátklári vesztette el ideiglenesen az önállóságát, és Klári részévé vált, de utóbb ismét önállósult. A járási székhely horvát és szerb része egyesült Csene néven. Az 1910. évi magyar népszámlálás idején már az előbbieken említett tizenhat település volt a közigazgatási egység része.

ta magába Torontál vármegye. A két utolsóként – 1878-ban – létrehozott járás az Alibunári és a Párdányi járasok voltak. HARASZTHY LAJOS: *Torontál vármegye története 1867-től*. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 488. p.

⁸ SEBŐK LÁSZLÓ (szerk.): *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Teleki László Intézet – KSH Levéltár. Budapest, 2005. 215. p.

A Csenei járás anyanyelvi adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	31 934	2600	18 643	35	3410	–	5421 ⁹		358+1467 ¹⁰
1890	33 885	2710	20 958	20	3668	–	889	5237	403
1900	32 821	3050	19 381	10	3688	–	816	5298	578
1910	30 936	3736	16 468	9	3626	–	714	5765	618

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Az egykori Csenei járás korbéli népessége (18,64%). Sorban a harmadik legnagyobb népcsoport a magyar (12,1%), végül – a jelentősebbek közül – az utolsó népcsoport a román volt (11,72%). Az egyéb anyanyelvűek száma (1341 fő) és aránya (4,34%) nem tekinthető számottevőnek.¹¹ Főképp a horvátok alkották ez utóbbi népelemet a szerb anyanyelvűek képezték

A Csenei járás településeinek anyanyelvi adatai (1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
Aurélháza	1 135	646	448	–	29	–	–	9	3
Berekszónémeti	1 209	77	80	–	114	–	–	938	–
Billéd	3 951	159	3 608	–	105	–	–	7	72
Csatád	2 605	63	2 475	–	19	–	6	7	35
Csene	2 735	198	957	1	43	–	96	1409	31
Gyertyámos	2 775	203	2 465	3	35	–	2	16	51
Horvátklári	496	83	94	–	4	–	143	172	–
Kisjécsa	1 363	10	1 308	–	43	–	1	1	–
Klári	2 646	69	42	–	36	–	30	2337	132
Kőcse	991	224	93	1	167	–	359	144	3
Nagyjécsa	2 535	48	2 360	–	34	–	–	12	81
Nagykőcse	2 478	76	167	–	1376	–	73	624	162
Öregfalu	1 353	427	65	–	820	–	1	32	8
Papd	1 182	106	248	4	787	–	–	37	–
Tamásfalva	1 826	1291	505	–	–	–	2	3	25
Újvár	1 656	56	1 553	–	14	–	1	17	15
Összesen	30 936	3736	16 468	9	3626	–	714	5765	618

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 366–367. pp.

A Csenei járás településeinek relatív többségében német anyanyelvi dominancia volt. A németek lakta falvak szinte kizárólagosan német ajkúak voltak. A következő nagyközségek tartoztak ide: Billéd, Csatád, Gyertyámos, Kisjécsa, Nagyjécsa és Újvár. A járás tizenhat települése közül négy nagyközségben szerb „túlsúlyt” mutattak a statisztikai adatok. Ezek a helységek: Berekszónémeti,

⁹ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

¹⁰ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. A Csenei járás esetében az első érték (358 fő) az egyéb hazai (330 fő) és az egyéb külföldi (28 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

¹¹ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Csenei járásában*. Második kiadás. Historiaantik Könyvkiadó, Budapest, 2018. 32. p.

Csene, Horvátklári és Klári nagyközségek. A románok három településen alkotott többséget, ezek: Nagykőcse, Öregfalu és Papd. A magyarság mindössze két nagyközségben alkotott többségi népelemet: Aurélházán és Tamásfalván. Ugyanakkor Kőcse volt az egyedüli olyan település, ahol – relatív – horvát anyanyelvű többséget mutattak

ki a statisztikai adatok. A németek jelentősebb számban éltek még Aurélházán, a járás székhelyén, Csenén, továbbá Papdon és Tamásfalván. A szerbek Kőcse és Nagykőcse településen, a románok Kőcsén, a magyarok pedig Kőcse és Öregfalu nagyközségekben voltak még nagyobb számban fellelhetők.

A Csenei járás vallási adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	31 934	23 071	8519	16	47	237	44
1890	33 885	24 428	9079	33	77	244	24
1900	32 821	23 192	9307	17	80	166	59
1910	30 936	20 945	9608	31	109	128	115

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

A felekezeti statisztikai adatok tekintetében az 1910. évi magyar népszámlálás szerint – jórészt a német, magyar és horvát anyanyelvűeknek köszönhetően – jelentős római katolikus dominancia érvényesült. A járás népességének 67,7%-a vallotta magát – 1910-ben – a római katolikus vallási közösséghez tartozónak. A második jelentős vallás az ortodox volt (31,1%), amely közösség tagjai jobbára a szerbek és a románok soraiból kerültek ki. A többi vallási csoporthoz tartozók száma (383 fő) és aránya (1,2%) elenyészőnek tekinthető.¹²

A járás területén 1920 előtt tizenkét római katolikus templom, továbbá négy szerb és három román ortodox, valamint egy görögkatolikus templom állt. Ebbe a „statisztikába” egyéb szent helyek nem tartoznak bele. (Napjainkra a román ortodox templomok száma hattal, a római és görögkatolikus templomoké pedig eggyel-eggyel nőtt. Egy római katolikus templom a román ortodox egyház használatába került. És ekkor még nem tettünk említést a „rendszerátalakítás” [1990] után alapított adventista, baptista és pünkösdi imatermekről.)

A Csenei járás településeinek vallási adatai (1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
Aurélháza	1 135	1 092	4	1	–	–	38
Berekszónémeti	1 209	140	1052	8	5	4	–
Billéd	3 951	3 814	107	3	12	13	2
Csatád	2 605	2 567	25	2	7	4	–
Csene	2 735	1 191	1479	2	14	47	2
Gyertyámos	2 775	2 707	37	2	13	4	12
Horvátklári	496	322	173	1	–	–	–
Kisjécsa	1 363	1 316	33	–	4	–	10
Klári	2 646	130	2495	–	10	10	1
Kőcse	991	671	308	2	10	–	–
Nagyjécsa	2 535	2 478	23	3	3	–	28

¹² A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 366–367., 372–373. pp.; GYÉMÁNT 2018, 4. p.

Nagykőcse	2 478	287	2162	–	1	28	–
Öregfalu	1 353	461	865	1	13	13	–
Papd	1 182	337	824	4	13	3	1
Tamásfalva	1 826	1 807	1	–	4	2	12
Újvár	1 656	1 625	20	2	–	–	9
Összesen	30 936	20 945	9608	31	109	128	115

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 366–367. pp.

Az egykori Csenei járás területén – 1910-ben – 8716 fő, azaz a teljes népesség 28,2%-a beszélt magyarul. Érthető okból messze a járási adat feletti értéket mutatott az akkoriban nagyjából magyarok által lakott Aurélháza és Tamásfalva. Viszonylag kedvező adatokat tapasztalhatunk a jelentősebb magyar közösséggel rendelkező Kőcsén, továbbá Öregfaluban is.

A történelmi Torontál vármegye tizennégy egykori járása közül a hatodik legrosszabb értéket mutatta a Csenei járás. Az 1910. évi népszámlálási adatok szerint Torontál vármegye népességének 34,9%-a beszélt magyarul. Ha a két rendezett tanácsú város – Nagybecskerek és Nagyikinda – adatait is beleszámítjuk, akkor a népesség 36,5%-a tudott magyarul. A Csenei járás értéke mindkét adatot tekintve alulmúlta a

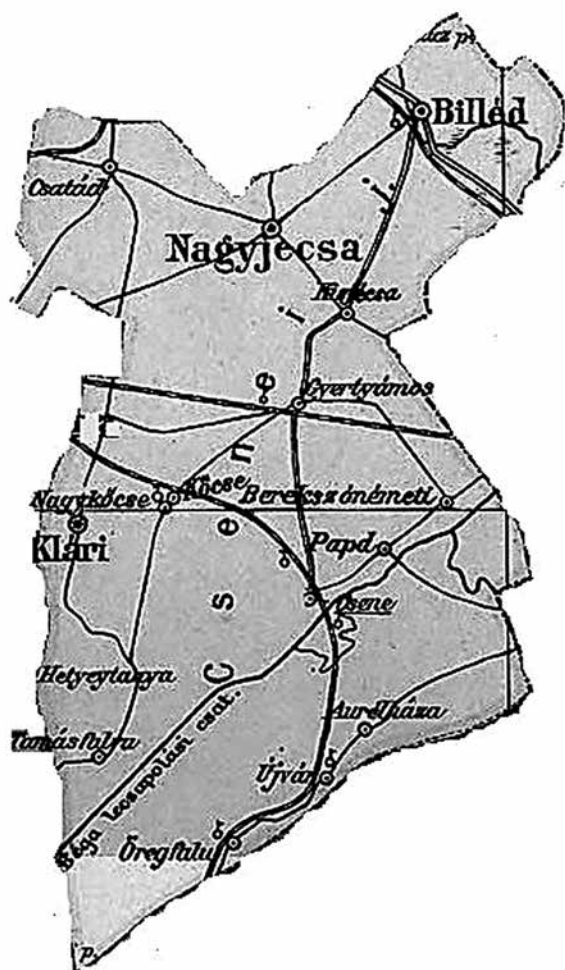
vármegyei értékeket. Országos összehasonlításban viszont már sokkal rosszabb volt a helyzet. Az 1910. évi népszámlálás szerint Magyarország népességének 64,7%-a beszélt magyarul. Ha a „Magyar Birodalom” adatait nézzük – tehát beleszámítjuk Horvát-Szlavónország adatait is –, akkor is a népesség 57,4%-a tudott magyarul. A Csenei járás értékei tehát jóval elmaradtak az országos értékektől. Érdekes sajátosság, hogy az egykori járás területén élt, egykori német anyanyelvű lakosság sem mutatott – a magyar nyelvtudás terén – kedvező képet. Elmondható továbbá, hogy a németek a római katolikus szentmiséket túlnyomórészt saját anyanyelvükön hallgatták. A liturgikus nyelv a német többségű falvakban kizárólagosan vagy elsősorban a német volt.¹³

A magyarul beszélni, illetve az írni és olvasni tudó népesség száma és aránya településenként (1910)

Település	„Magyarul beszélni tud”		„Ír és olvas”	
	Fő	%	Fő	%
Aurélháza	1004	88,5	679	59,8
Berekszónémeti	199	16,5	454	37,6
Billéd	739	18,7	3 036	76,8
Csatád	587	22,5	1 977	75,9
Csene	624	22,8	1 404	51,3
Gyertyámos	679	24,5	2 049	73,8
Horvátklári	164	33,1	207	41,7
Kisjécsa	272	20	1 154	84,7
Klári	159	6	986	37,3
Kőcse	508	51,3	463	46,7
Nagyjécsa	618	24,4	1 944	76,7
Nagykőcse	285	11,5	941	38
Öregfalu	621	45,9	570	42,1
Papd	289	24,5	611	51,7
Tamásfalva	1581	86,6	1 014	55,5
Újvár	387	23,4	1 135	68,5
Összesen	8716	28,2	18 624	60,2

Forrás: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 366–367. pp.

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 7., 366–367. pp.



A Csenei járás térképe

Forrás: KOGUTOWICZ MANÓ: *Torontál vármegye térképe. Kiadott a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Minister úr megbízásából.* Kiadja a Magyar Földrajzi Intézet Rt., Budapest, 1905 – alapulvételével saját szerkesztés.

A Csenei járás területén 18 624 fő, a népesség 60,2%-a tudott írni és olvasni. Ezzel az értékkel a Csenei járás értéke meghaladta a vármegyei értéket. A két rendezett tanácsú város adataival együtt a vármegye népességének 55,1%-a, Nagybcskerek és Nagyikinda nélkül a tizennégy járás népességének 54,8%-a tudott írni és olvasni.

A Csenei járás a tizennégy járás „rangsorában” – a Perjámosi (62,1%) és a Zombolyai járások (60,8%) után – a harmadik helyet (!) foglalhatta el. A járáson belüli településeket tekintve látható, hogy jobbára a németek és a magyarok

által lakott helységek lakossága magasabb értékeket mutatott az írni és olvasni tudás tekintetében. A jobb értékek a németek „hagyományosan” magas műveltségi szintjével hozható összefüggésbe, valamint azzal is, hogy a „svábok” mindig kényszerrel ügyeltek a megfelelő iskoláztatásra.¹⁴

I. A Csenei járás és települései

I. 1. Aurélháza

Aurélháza (németül: Aurelheim, illetve Rautendorf, egykori német „népies” neve: Ollerhas, románul: Răuți) a történelmi Torontál vármegye Csenei járásának székhelyétől, Csenétől délre elhelyezkedő település. A helység az „újabb” telepítések közé tartozott, mivel a kincstár csak 1843-ban alapította a szilasi pusztán. Első lakója – a közeli Magyarszentmártonból (Sânmartinu Maghiar) származó – 40 magyar család volt. Ugyancsak a szilasi pusztán állt a németek által lakott Rautendorf, amely már a 18. században is létezett. Feltehetően később a két falu egyesülhetett. A németek Zombolyáról (Jimbolia) is kaptak – 1870 és 1880 között – némi utánpótlást. Fontos kiemelni, hogy a jelentős különbségek és társadalmi egyenlőtlenségek ellenére feszültségmentes és békés együttélés jellemezte a németek és a magyarok kapcsolatát. A németség zöme folyékonyan beszélt magyarul, és néhány magyar is tudott németül. Előfordult, hogy egymás ünnepeit is megtartották a „svábok” és a magyarok.¹⁵

Aurélháza mai nevét gróf Dessewffy Aurélról, a helység egykori földesuráról nyerte, aki 1843-ban alapította a települést.¹⁶ A falu magyar érzelműnek számított, amit bizonyít az a tény is, hogy sok helyi férfi szegődött a honvédseregbe, és közülük többen el is estek az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc idején. A helység többször szenvedett a 25 km-re fekvő temesvári – császári – várórség portyázó őrcsapatainak „kirukkolásai” miatt, aminek eredményeként az itt élők elmenekültek a lakóhelyükről.¹⁷

¹⁴ A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása, 1912. 9., 366–367. pp.

¹⁵ *Heimatortsgemeinschaft Uivar/Aurelheim. Landsmannschaft der Banater Schwaben e.V.*: <https://www.banater-schwaben.org/vereinsleben/heimatortsgemeinschaften/uiwar> (Letöltés ideje: 2025. június 16.)

¹⁶ GERŐ LAJOS (szerk.): *A Pallas nagy lexikona. II. kötet (Arafale–Békálen)*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893. 344. p.

¹⁷ REISZIG 1912, 21. p.

A Béga-csatorna mellett fekvő település határát többször mosta el az árvíz, így például 1859-ben, majd 1861-ben, valamint 1885-ben és 1889-ben. (Emiatt a központját is néhány alkalommal át kellett helyezni.) Maga a falu is csak a védőgátaknak köszönhette megmaradását. A helység lakóit 1873-ban kolerajárvány tizedelte meg. Kiemeljük, hogy a falu történelmében az első évtizedek voltak a legrosszabbak. A járványok (malária, pestis, tífusz és kolera) miatt egész családok haltak meg a településen.

Aurélháza lakói alapvetően zöldség- és dohánytermesztéssel foglalkoztak, különösen híresek voltak a görögdinnye- és a sárgadinnye-termesztésükről. Jelentős szerepe volt továbbá az állattartásnak. A helyi népesség a jószágait, főképp a szarvasmarhát, illetve sertést a közeli temesvári – józsefvárosi – piacon értékesítette. A helyiek – akárcsak a Béga-csatorna mentén fekvő más települések lakói – sokszor a folyami hajózást vették igénybe, hogy terményeiket Temesváron, a józsefvárosi piacon értékesíthessék. Ahogy Szekernyés Irén írta még 2008-ban megjelent cikkében: „Hajnali négykor indult [a hajó] Ótelekről megrakottan mindennel, amit a földből és a háztáji kisállattartásból kitermeltek a szorgos

kezek; kosarak, zsákok, ládák és egyéb tároló alkalmatlanságok zajos vagy szemet gyönyörködtető portékái között bukdácsolt az, aki csak utazásra vette igénybe, s bár »a puttyogó« (ahogyan a falvakban nevezték) nem szelte a vizet, két zsilipnél is vesztegelt (a magyarszentmártoninál és a románszentmihályinál), fél nyolcra befutott Temesvár józsefvárosi kikötőjébe. Innen csak egy lépés volt a városrész terménypiacra. Amíg közlekedett (1967-ig), a piacra bejárók s akiknek a kikötők közelsége, az út olcsósága vonzerőt jelentett, nem is vették igénybe a vasúti közlekedést. Alkalmos időben indult vissza a hajó, délután két óra körül. Addigra elkelt a káposzta, dinnye, zöldség és gyümölcs, gazdára talált a liba, kacska s más szárnyas jószág, az ügyek elintézését nyertek, a piaci haszon egy része ipari termékek formájában lapult a kosarak mélyén, kora estére pedig ismét családja és jószágai körében szorgoskodhatott a piacoló. A szerény csatorna rendet és keretet nyújtott egy hasznos életformának. A vízi utat választották közlekedésre elég gyakran a temesváriak is.”¹⁸ A faluban jelentős számú mesterember – kovács, mészáros, szabó stb. – is élt és dolgozott, akik közül sokan ugyancsak a temesvári piacra készítették „portékáikat”.¹⁹

Aurélháza nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	1026	530	447	–	–	–	1 ²⁰		4+44 ²¹
1890	1123	596	519	–	8	–	–	–	–
1900	1087	544	491	–	25	–	2	20	5
1910	1135	646	448	–	29	–	–	9	3

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Aurélháza magyar és német lakossága a római katolikus felekezethez tartozott. A falu barokk stílusú római katolikus templomát az 1870-es években építették. A templomot 1878-ban Szűz Mária nevének (Hl. Namen Maria) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját szeptember 12-én tartják. Liturgikus nyelve a magyar és a

német volt. Legutóbb 2008-ban renoválták az épületet.²² A településen élő románság az ortodox felekezethez tartozik. A helységben egy új építésű ortodox templomuk van, amelyet 1996-ban építettek. A templom védőszentje Keresztelő Szent János (Nașterea Sf. Ioan Botezătorul). Ünnepnapiját június 24-én tartják.

¹⁸ SZEKERNYÉS IRÉN: *A Béga-csatorna az iszap fogságában. Hajózási emlékek. Nyugati Jelen*. 2008. augusztus 9.: http://www.nyugati jelen.com/riport/a_bega_csatorna_az_iszap_fogsagaban.php (Letöltés ideje: 2017. július 6.)

¹⁹ *Landsmannschaft der Banater Schwaben e.V. Kreisverband Coburg-Land*: <http://www.banater-landsmannschaft-coburg.de/hog%20aurelheim.htm> (Letöltés ideje: 2016. augusztus 18.)

²⁰ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

²¹ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb hazai anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népet jelölte.

²² VOGEL, HEINZ: *Aurelheim. Die Gotteshäuser der Deutschen im Banat*: <http://www.banatergottesheuser.ro/aurelheim.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

Aurélháza nagyközség vallási adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	1026	1017	1	–	3	5	–
1890	1123	1088	7	–	9	15	4
1900	1087	1033	41	–	4	3	6
1910	1135	1092	4	1	–	–	38

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Az egykor jobb időket is megélt faluból a németek idővel jóformán kivesztek, de a magyarság is megtizedelődött. Az elvándorlás, az alacsony gyermekszám, az asszimiláció etc. megtette a hatását. A helység a román kommunizmus bukását követően román többségűvé vált.

A németek lélekszámapadását a második világháborút követő szovjet (1945–1949) és román deportálások (1951–1956) idézték elő. Csak a Bărăgan területére történő deportálás megközelítőleg 190 főt érintett a faluból.²³ Mind a

szovjet, mind a román munkatáborokban – az embertelen körülmények és bánásmód miatt – többen elhaláloztak. A későbbiekben Románia az NSZK-val olyan megállapodást kötött, amelynek értelmében – „családegyesítés” ürügyén – a németek „fejpénz” ellenében, évente meghatározott számban Németországba távozhattak. A román kommunizmus bukása (1989) után már minden kötöttség nélkül hagyhatták el a németek Aurélházát. Többségük Németország területére költözött.

Aurélháza etnikai adatai (1920–2021) (fő)

Év	Népcsoport							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1920n	1170	737	409	Nincs adat.	17	Nincs adat.	Nincs adat.	7
1930a	1054	645	394	–	10	Nincs adat.	5	–
1930n	1054	645	390	–	14	Nincs adat.	5	–
1941n	989	642	340	Nincs adat.	6	Nincs adat.	Nincs adat.	1
1956	1001	Nincs adat.						
1966a	859	569	122	–	165	Nincs adat.	3	–
1966n	859	567	122	–	167	Nincs adat.	3	–
1977n	681	413	68	–	197	1	1	1
1992n	520	224	13	–	283	–	–	–
2002a	565	172	Nincs adat.	–	384	1	–	8
2002n	565	189	10	–	358	1	–	7
2011n	534	115	2	–	386	–	1	30
2021	520	Nincs adat.						

Megjegyzés: a = anyanyelv, n = nemzetiség. Forrás: *Romania. Population statistics of Eastern Europe*: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2025. június 17.); VARGA E. ÁRPÁD: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. III. kötet. Arad, Krassó-Szörény és Temes megye. Népszámlálási adatok 1850–2002 között*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda. A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára: <https://www.kia.hu/kiakonyvtar/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

²³ *Banat villages*: http://www.dvhh.org/banat_villages/village-list.htm#A (Letöltés ideje: 2017. július 10.)

I. 2. Berekszónémeti

Berekszónémeti (németül: Klein Bergsau, románul Beregsău Mic [1924-ben: Beregsău Nemțesc], szerbül: Nemet/Hemet) a történelmi Torontál vármegye egykori Csenei járásának központjától, Csenétől északkeletre elhelyezkedő település. Az Óbéga partján fekvő falu első okiratos említése az 1332. évi pápai tizedjegyzékben található. Ekkor már önálló plébániával rendelkezett a település. A 15. században Némethy néven jelent meg a dokumentumokban a helység neve. Az 1514. évi Dózsa-féle parasztfelkelés alatt a lázadók elpusztították a falut, majd a lakói később újjáépítették.²⁴ A török hódoltság időszakában nem pusztult el a település. Az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen a lakott helységek között tüntették fel. A falu már ekkor is jobbra szerbek által lakott település lehetett.

A helység birtokosa a 18–19. században a szerb eredetű Damaszkín család volt. A faluban az 1788-ban épített, de a mai napig álló – igen csak rossz állapotú – kúriát is a Damaszkín család emelte. A kúria idővel a szerb Mučalov család tulajdonába került – ők a román államosításig

éltek benne. Ekkor kezdődött a „mélyrepülés”. A Mučalov család kisebb kitérő után Kanadába vándorolt ki, a kúria pedig teljesen „lepukkant” a kommunizmus alatt, a hozzátartozott, egykori öthektáros parkja is a múlté. A Mučalovok 1990-ben kapták vissza az épületet, azt egy helyben élő idősebb asszony gondozza, a kúria visszakapott földjeit pedig bérbe adták. Az egyre inkább romló állapotú épület felújítása még várat magára.²⁵

Csokalyi Fényes Elek (1807–1876) statisztikus a következőket jegyezte le a faluról: „*Németh, szerb falu, Torontál vmegyében, Temesvárhoz nyugotra 2 órányira, a Beregszó vize mellett. Határa 4 604 hold, mellyből szántóföld 2 272 h., urb. közlegelő 221 hold, urb. rét 464 h., szőlőskert 30 h. és 600 négyszögöl. Ezekből uradalmi szántó, 760 h., kaszáló 878 h. Határa igen gazdag, kivált kukoriczára és buzára. Lakja 1 260 n. e. óhitű, paroch. templommal. F. u. Damaszkín Simon.*”²⁶

A szerbség vonatkozásában kiemelendő, hogy a román kommunizmus idején, majd azt követően jórészt az elvándorlás miatt folyamatosan csökkent a száma. A szerbek helyére román ortodox vallású románok érkeztek.²⁷

Berekszónémeti nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Róman	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	1117	20	137	–	25	–	865 ²⁸		1+69 ²⁹
1890	1182	29	185	–	55	–	–	913	–
1900	1129	40	128	1	35	–	–	925	–
1910	1209	77	80	–	114	–	–	938	–

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Berekszónémeti – nevével ellentétben – jobbra szerbek által lakott település volt, akik a szerb ortodox egyházhoz tartoztak. Templomukat 1855 és 1860 között építették, és Szent Miklós (Светор

оца Николаја/Svetog oca Nikolaja) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját május 22-én tartják.

A helységben az évtizedek folyamán többségbe került románság a román ortodox egyházhoz

²⁴ REISZIG 1912, 25. p.

²⁵ PALCONI, ALEXANDRA (Spouză, Doniția trans.): *The Damaszkín mansion from Beregsău Mic*. Prin Banat. Povești de pe Plaiuri Bănățene: <https://prinbanat.ro/en/the-damaszkín-mansion-from-beregsau-mic/> (Letöltés ideje: 2025. június 16.)

²⁶ FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára. III. kötet*. Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851. 137. p.; FÉNYES ELEK: *Magyar országnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. IV. kötet*. Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1839. 396. p.

²⁷ Comuna Săcălaz cu satele Beregsău Mareși Beregsău Mic, județul Timiș. 2021. november 10. Excursiile Monicăi. Hai la drum!: <https://excursiilemonicai.com/2021/11/10/comuna-sacalaz-cu-satele-beregsau-mare-si-beregsau-mic-judetul-timis/> (Letöltés ideje: 2025. június 16.)

²⁸ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

²⁹ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb külföldi anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte.

tartozik. Templomukat – egy lakóház átalakításával – 2001-ben létesítették, és Szent Mihály és Gábor arkangyalok (Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil)

tiszteletére szentelték fel.³⁰ Ünnepnapiját november 8-án tartják. A településen a jobbára román ajkú baptista közösségnek is van egy imaháza.³¹

Berekszónémeti nagyközség vallási adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	1117	163	940	–	–	14	–
1890	1182	204	967	–	–	11	–
1900	1129	158	964	–	1	6	–
1910	1209	140	1052	8	5	4	–

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Berekszónémeti etnikai adatai (1920–2021) (fő)

Év	Népcsoport							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1920n	1066	48	66	Nincs adat.	28	Nincs adat.	Nincs adat.	924
1930a	1023	55	42	–	68	Nincs adat.	848	10
1930n	1023	45	43	–	138	Nincs adat.	787	10
1941n	1076	8	30	Nincs adat.	232	Nincs adat.	Nincs adat.	806
1956	932	Nincs adat.						
1966a	913	22	13	–	259	Nincs adat.	619	–
1966n	913	22	13	–	259	Nincs adat.	619	–
1977n	945	24	12	–	460	–	449	–
1992n	788	15	3	–	500	–	269	1
2002a	811	9	–	–	659	–	143	–
2002n	811	10	–	–	660	–	141	–
2011n	861	12	2	–	681	–	124	42
2021	800	Nincs adat.						

Megjegyzés: a = anyanyelv, n = nemzetiség. Forrás: *Romania*. Population statistics of Eastern Europe: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2025. június 17.); VARGA E. (III. kötet) – A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára: <https://www.kia.hu/kiakonyvtar/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

I. 3. Billéd

Billéd (németül: Billed, románul: Biled, szerbül: Билед/Biled) a történelmi Torontál vármegye egykori Csenei járásának központjától, Csenétől északra fekvő település.

A középkorban Temes vármegyéhez tartozó helységet 1462-ben Bylyed formában említették az oklevelek. Az ún. *vegyesházi királyok* uralkodásának (1301–1526) időszakából több birtokosáról is van tudomásunk. Az 1481 utáni időszakban szerbek telepedtek le a vidéken, így Billéd területén is.

³⁰ *Beregsău Mic*. Biserici.org: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=4535> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

³¹ Primăria Săcălaz (Szakálháza község weboldala): http://www.primariasacalaz.ro/uploads/products_pdf/Copy_of_strategia_sacalaz1.pdf (Letöltés: 2016. augusztus 24.)

A török hódoltság időszakában a falu elnéptelenedett. Ezt bizonyítja, hogy sem a 1717. évi kincstári összeírásban, sem az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen nem fordult elő. A régi Billéd feltehetően a mai kálvária környékén állhatott, a jelenlegi településtől délkeletre, Temesvár felé. Ezt az elméletet támasztja alá, hogy a vasútvonal építéskor sírokat tártak fel a régészek.

A mai Billéd létesítését Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) 1765-ben rendelte el. Az építkezések 1766-ban kezdődtek el, ekkor 253 lakóházat építettek fel a faluban, és németeket telepítettek ide. A római katolikus németek elsősorban Trierből, Mainzból, illetve Lotaringiából érkeztek. Nem jártak nagy szerencsével, mivel a többség már az első évtizedben elhalálozott. Ezért újabb telepésekre volt szükség. A malária, később pedig a kolera jelentősen megtizedelte a billédi német lakosságot is, akárcsak a környékbeli települések német lakóit. Reiszig Ede (1873–1946) történész a következőket írta a faluról: „Midőn Horvátországban 1778–1784-ben a károlyvárosi és a báni Határörvidéket katonai célra végkép lefoglalták, a zágrábi püspöktől lefoglalt terület fejében, a kiküldött bizottság kárpótlásul a billédi uradalmat ajánlotta fel. Az átvétel azonban Rátkay, zágrábi püspök, ellenállása következtében akadályokba ütközött s csak utóda, Verhovác Miksa alatt nyertek a tárgyalások 1800-ban befejezést.”³²

A helység tehát 1801-től a zágrábi római katolikus püspökség birtoka lett, és egyben szék-

helye a zágrábi püspökség uradalmi törvényszékének is. Erre utal a településen lévő udvarház, ahol hajdúlak és fogház is állt. Az uradalom központja egészen 1911-ig volt itt.

Vályi András (1764–1801) statisztikus, földrajztudós a következőket jegyezte meg Billédéről: „Billét. Elegyes falu Torontál Vármegyében, földes ura a' Királyi Kamara. Lakosai katolikusok, és ó hitűek, Bogáros, és Nagy Jecsnak szomszédságokban. Határja jó termékenységű, 's vagyonyjai is külömbfélék.”³³

A 19. század elején a falu egyre inkább gyarapodott, 1809. március 10-én országos és heti vásárok tartására nyert jogot. Fényes Elek geográfiai szótárában a következő található a településről: „Billét, Billiet, német mváros, Torontál vmegyében, Temesvárhoz 3, ut. p. Csátárhoz 1 mfd. rónaságon. Határa 1 600 négyszögölével 10 026 hold és 1 100 négyszögöl, mellyből szántóföld 6 488 h., rét 1 833 h., legelő 797 h., posványság 176, szőlőskertek 146 h. 800 négyszögöl; utak, dülők stb. 588 hold 300 négyszögöl. Ezekből uradalmi szántóföld 1208 h., rét 427 h., posványság 176 h.; a többi a közlakosoké. Gazdag fekete földje gyönyörű búzát terem; s a lótenyésztésre nagy gond fordítatik. Lakja 3 466 kath., paroch. templommal. Van gyógyszerháza is és egy kis patakja Kis-Maros név alatt. Birja a zágrábi püspök. Országosvásárt 3 tart.”³⁴

Billéd nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	4767	62	4428	1	61	–	6 ³⁵		4+205 ³⁶
1890	4978	80	4816	4	44	–	–	5	29
1900	4566	159	4323	–	49	–	5	6	24
1910	3951	159	3608	–	105	–	–	7	72

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Billéd német lakossága a római katolikus felekezethez tartozott. A plébánia épületét 1772-ben, a római katolikus templomot pedig 1777-

ben építették. Az 1833. évben oldalhajót építettek a templomhoz. Ekkor készült az orgonája is. Az épületet legutóbb 2007-ben renoválták. A

³² REISZIG 1912, 26. p.

³³ VÁLYI ANDRÁS: *Magyarországnak leírása. I. kötet.* A Királyi Universitásnak betűivel. Buda, 1796. 214–215. pp.

³⁴ FÉNYES ELEK: *Magyarország geographiai szótára. I. kötet.* Nyomtatott Kozma Vazulnál. Pest, 1851. 134. p.; FÉNYES (IV. kötet) 1839, 405. p.

³⁵ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

³⁶ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népeiséget jelölte. Billéd esetében az első érték (4 fő) az egyéb hazai (2 fő) és az egyéb külföldi (2 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

templom védőszentje Szent Mihály arkangyal (Hl. Erzengel Michael). Ünnepnapiját szeptember 29-én tartották. A liturgikus nyelv a német volt. A településtől délkeletre, a főút mentén található a kálvária (Billeder Kalvarienberg), amelynek keresztjét 1837-ben állították fel. A keresztút tizennégy stációját 1869 és 1872 között készítették, Paul Nowak, a falu akkori papjának vezetésével. Minden nagypéntek (Karfreitag) délelőtt, illetve a Szentháromság vasárnapjának (Dreifaltigkeitssonntag) délutánján idezarándokoltak a hívők. A kálváriát Csonti Ádám vezetésével 2007 májusában újították fel.³⁷ A településen a második világháborút követően egyre

inkább túlsúlyba került románság a román ortodox egyházhoz tartozott. Templomukat – egy lakóház átalakításával – 1982-ben építették a faluban.³⁸ Védőszentje: Szent Mihály és Gábiel arkangyalok (Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil). Ünnepnapiját november 8-án tartják.³⁹ A közelmúltban egy új – a Szentháromság (Sfânta Treime) tiszteletére felszentelt – román ortodox templomot építettek fel a településen.⁴⁰

A kisebb vallási közösségek is képviseltetik magukat a faluban. Billéden a jobbra román ajkú baptista és a pünkösdi közösségeknek is van egy-egy imaháza.⁴¹

Billéd nagyközség vallási adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	4767	4672	51	4	5	17	18
1890	4978	4907	48	6	2	13	2
1900	4566	4471	56	17	1	21	–
1910	3951	3814	107	3	12	13	2

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Billéd etnikai adatai (1920–2021) (fő)

Év	Népcsoport							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1920n	3861	81	3646	Nincs adat.	73	Nincs adat.	Nincs adat.	61
1930a	3791	107	3434	14	97	Nincs adat.	9	130
1930n	3791	103	3431	14	97	Nincs adat.	9	137
1941n	3983	220	3008	Nincs adat.	586	Nincs adat.	Nincs adat.	169
1956	4254	Nincs adat.						
1966a	4684	181	2248	3	2 117	Nincs adat.	16	119
1966n	4684	186	2243	3	2 117	Nincs adat.	16	119

³⁷ VOGEL, HEINZ: *Billeder Kalvarienberg*. Die Gotteshäuser der Deutschen im Banat: <http://www.banatergottesheuser.ro/biledb.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

³⁸ *Biled*. Biserici.org: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=4673> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

³⁹ *Consiliul Județan Timiș*: <http://www.cjtimis.ro/judetul-timis/unitati-administrativ-teritoriale/comuna-biled.html> (Letöltés ideje: 2017. július 6.)

⁴⁰ *Binecuvântarea lucrărilor de construcție la Biserica Parohială „Sfânta Treime” din Biled*. Parohia Română Mitropolia Banatului: <http://mitropolia-banatului.ro/binecuvantarea-lucrarilor-de-construcție-la-biserica-parohiala-sfanta-treime-din-biled/> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

⁴¹ *Consiliul Județan Timiș*: <http://www.cjtimis.ro/judetul-timis/unitati-administrativ-teritoriale/comuna-biled.html> (Letöltés ideje: 2016. augusztus 26.)

1977n	4512	151	1918	10	2 302	–	4	127
1992n	3458	218	251	5	2 831	–	3	150
2002a	3515	137	111	1	3 088	–	Nincs adat.	178
2002n	3515	164	124	1	3 025	–	Nincs adat.	201
2011n	3294	122	85	Nincs adat.	2 738	–	Nincs adat.	Nincs adat.
2021	3031	Nincs adat.						

Megjegyzés: a = anyanyelv, n = nemzetiség. Forrás: *Romania*. Population statistics of Eastern Europe: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2025. június 17.); VARGA E. (III. kötet) – A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára: <https://www.kia.hu/kiakonyvtar/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

Billéd német lakói közül a második világháborúban 100 férfi halt meg a harcokban, illetve tűnt el a fronton. A civil áldozatok száma 18 fő volt. Majd 1945 és 1949 között a 18 és 35 év közötti nőket, valamint a 17 és 45 év közötti férfiakat szovjet munkatáborokba deportálták. Közülük 76 fő halt meg a kegyetlen bánásmód és a „mostoha” körülmények következtében. Később, 1951 és 1956 között, a Bărăgan területére deportálták a billédi németek jó részét. A román munkatáborokban 59 fő hunyt el.⁴²

Mint már említettük, a román kommunizmus időszakában – Románia és az NSZK megállapodása alapján – a németek „fejpénz” ellenében vándorolhattak ki az országból. A diktatori házaspár kivégzése és a diktatúra bukása után (1989) a németek szabadon távozhattak. A billédi németek jó része élt is a lehetőséggel, és a jobb élet reményében többnyire Németországba vándoroltak. Házaikba románok költöztek be.

I. 4. Csatád

Csatád (németül: Lenauheim, illetve régebben, 1926-ig Schadat, Schaddat, románul:

Lenauheim, szerbül: Ленаухејм/Lenauheim) a történelmi Torontál vármegye egykori Csenei járásának központjától, Csenétől északnyugatra fekvő település.⁴³

A helység középkori eredetű, akkoriban Temes vármegyéhez tartozott. Először 1482 és 1497 között említették írásbeli dokumentumok Chathad néven. Az ún. *vegyesházi királyok* regnálásának (1301–1526) időszakából több birtokosáról is tudunk.

A falu a török hódoltság időszakában elpusztulhatott, mivel sem az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen, sem a később, 1761-ben készült térképen nem szerepelt. A mai települést 1767-ben – Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) rendeletére – Johann Wilhelm Edler von Hildebrand (1709–1773) temesvári igazgatósági tanácsos telepítette. A tanácsos irányításával 202 lakóházat húztak fel a helységben. Az új falu lakói római katolikus vallású németek lettek. Az iskolát csak később, 1800 és 1804 között építették.⁴⁴

Vályi András a következőket közölte a faluról: „Csatád. Középszerű elegendő falu Torontal Vármegyében, földes ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Kis Jécsának, és Grabácznak szomszédságokban. Határja jó termékenységgű.”⁴⁵

⁴² KLEIN, FRANZ: *Billed, Chronik einer Heidegemeinde im Banat in Quellen und Dokumenten (1765–1980)*. Herausgegeben im Auftrag der Billeder Heimatgemeinschaft, Salzburg–Wien, 1980. 463–466. pp.

⁴³ A település német, román és szerb nevét az 1802. augusztus 13-án Csatádon született osztrák költőről, Nicolas Lénauról (1802–850) kapta. (Eredeti neve Nikolaus Franz Niembsch Edler von Strehlenau volt.) A német nyelven alkotó osztrák költő a német romantika korának meghatározó alakja volt. Munkásságában a melankólia, a világfájdalom érvényesül. Ugyanakkor „*élményvilágának java része magyar tájakhoz és a magyar nép jellegzetes alakjaihoz kötötte. Az Alföld folyóival, a Tiszával és a Marossal, a puszták és nádasok kitűnően beleillettek a romantika egzotikum igényébe. [...] De idegzeete egyre kevésbé tudta elviselni a történelem megpróbáltatásait és a magánélet reménytelenségét. 1844-ben, 42 éves korában kitört rajta az elmebaj. A döblingi intézetben olykor tiszta pillanatai, sőt napjai is voltak, de ekkor is úr volt rajta a búskomorság és a reménytelenség. 1848-49 eseményeit már nem vette tudomásul. 48 éves volt, amikor bevezetett.*” Szobra a településen, a községháza előtt áll, Lenau szülőháza napjainkban múzeum. HEGEDÜS GÉZA: *Világirodalmi arcképcsarnok. Nikolaus Lenau (1802–1850)*. Országos Széchényi Könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/01300/01391/html/vilag094.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.); *Nikolaus Lenau (1802–1850)*. Literatura.hu, a legnagyobb magyar kulturális portál: <http://www.literatura.hu/irok/romantik/lenau.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

⁴⁴ REISZIG 1912, 33. p.

⁴⁵ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása. I. kötet*. A Királyi Universitásnak betűivel. Buda, 1796. 380. p.

Csatád 1819. március 5-én országos és hevívásárok tartására nyert szabadalmat. Fényes Elek statisztikus szerint: „[...] Csatád, gazdag német mezőváros, Torontál vgyében, a török kanisaipostautban Temesvárhoz nyugotra 5 mfdnyire: 2 224 kath., 6 evang., 2 ref., 40 óhitű, 6 zsidó lak., kath. paroch. templommal, postatisztséggel és váltással Kis-Becskerek és Komlós közt, szép uradalmi épületekkel, vendégfogadóval, első osztálybeli legjobb minéműségű határral, 181 3/8 egész telekkel, jeles lótenyésztéssel. F. u. a kamara, s feje egy tisztartósági kerületnek.”⁴⁶

Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc egyik utolsó mozzanata is a faluhoz kapcsolódik. „Az 1849. augusztus 5. és 6-án vívott szőregi és besenyei csaták után, augusztus 7-én, a visszavonuló magyar hadakból mintegy 20 000 ember érkezett Csatádra. Másnap, augusztus 8-án, az osztrák had elérvén a magyarok utóhadát, délután a helység alatt rövid ideig tartó ütközet fejlődött ki, mire a magyarok Nagyjécsára hátráltak. Az összeütkezésnek 14 halottja volt, a kik az itteni temetőben pihennek. Sírjuk keresztel van megjelölve.”⁴⁷

Csatád nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	3155	29	2955	2	8	–	2 ⁴⁸		49+110 ⁴⁹
1890	3066	33	2957	1	7	–	5	5	58
1900	2826	32	2742	–	9	–	–	7	36
1910	2605	63	2475	–	19	–	6	7	35

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Csatád német lakói a római katolikus felekezethez tartoztak. Templomukat 1778-ban építették. A templom védőszentje Avilai Szent Teréz (Hl. Teresa von Ávila). Ünnepe napját október 15-én tartották. A liturgikus nyelv a német volt. A templomot legutóbb 2014-ben újították fel, ekkor kapott új tetőt az épület.⁵⁰

A településen a második világháború után egyre inkább többségbe került románság jobbjára a román ortodox egyházhoz tartozik. Az 1946-ban épített román ortodox templomukat Kisboldogasszony (Nașterea Maicii Domnului) tiszteletére szentelték fel. Ünnepe napját szeptember 8-án tartják.⁵¹ A faluban a jobbjára román ajkú baptista közösség is rendelkezik egy imaházzal.

Csatád nagyközség vallási adatai (1880–1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	3155	3129	9	1	4	11	1
1890	3066	3033	12	2	3	15	1
1900	2826	2797	16	–	2	11	–
1910	2605	2567	25	2	7	4	–

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁴⁶ FÉNYES (I. kötet) 1851, 202. p.; FÉNYES (IV. kötet) 1839, 405. p.

⁴⁷ REISZIG 1912, 34. p.

⁴⁸ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

⁴⁹ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. Csatád esetében az első érték (49 fő) az egyéb hazai (45 fő) és az egyéb külföldi (4 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

⁵⁰ VOGEL, HEINZ: *Lenauheim*. Die Gotteshäuser der Deutschen im Banat. <http://www.banatergottesheuser.ro/lenauheim.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

⁵¹ *Lenauheim*. Biserici.org: <http://www.biserici.org/index.php?menu=BI&code=10205> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

Hasonlóan a járás többi német településének lakosságához, a csatádi németek is tragikus „kálváriát” jártak meg. A második világháború végén, 1944 szeptemberében közel 1100 német lakos hagyta el a falut, a szovjet hadsereg elől – Németországba – menekülve. Már 1945. január 14-én a megszálló szovjet hadsereg 180 férfit és nőt hurcolt el a Szovjetunió területén létesített munkatáborokba, közülük 11 fő hunyt el ott.

Közben megindult a románok betelepítése – a távoli Dobrudzsából – a faluba. Az 1940-es évek végére már a román ortodox templomot is felépítették a faluban.

Az 1950-es években, 1951 és 1956 között, 488 német lakost hurcoltak el a románok a Bărăgan munkatáborába. Majd az 1970-es évek közepétől „családegyesítés” ürügyén egyre több német vándorolhatott ki Németországba. A kivándorolt német lakosokért a román állam jelentős összeget kapott. A román kommunizmus bukása (1989) után egy év alatt közel ezer német lakos hagyta el Csatádot, így a település ezáltal végleg elveszett a németek számára. Mai német hangzású neve ellenére – még az 1970-es években – ortodox vallású románok által lakott helységgé vált.⁵²

Csatád etnikai adatai (1920–2021) (fő)

Év	Népcsoport							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1920n	2588	17	2510	Nincs adat.	21	Nincs adat.	Nincs adat.	40
1930a	2456	28	2368	10	34	Nincs adat.	1	15
1930n	2456	24	2366	10	35	Nincs adat.	1	20
1941n	2618	68	2421	Nincs adat.	52	Nincs adat.	Nincs adat.	77
1956	2559	Nincs adat.						
1966a	2564	13	1472	1	1028	Nincs adat.	–	50
1966n	2564	13	1469	1	1027	Nincs adat.	3	51
1977n	2281	13	1223	1	1003	–	1	40
1992n	1486	16	104	3	1282	–	2	79
2002a	1714	28	74	Nincs adat.	1595	–	Nincs adat.	17
2002n	1714	29	89	Nincs adat.	1555	–	Nincs adat.	41
2011n	1615	24	57	1	1412	–	4	117
2021	1654	Nincs adat.						

Megjegyzés: a = anyanyelv, n = nemzetiség. Forrás: *Romania*. Population statistics of Eastern Europe: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2025. június 17.); VARGA E. (III. kötet) – A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára: <https://www.kia.hu/kiakonyvtar/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

I. 5. Csene, a járás székhelye

Csene (németül: Tschene, románul: Cenei, szerbül: Ченеj/Čenej) a történelmi Torontál vármegye egykori Csenei járásának központja volt.

A helység egyike volt Torontál vármegye legrégebbi településeinek. Legrégebbi birtokosa – 1221-ben – az itebői prépostság volt. Szerepelt az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzékben is, amely szerint már plébániával is rendelkezett. Az ún. *vegyesházi királyok* regnálásának időszakából (1301–1526) több birtokosa is ismert.

⁵² *chronologische Zeittafel*. Heimatortsgemeinschaft Lenauheim: <http://www.lenauheim.de/lenauheim/geschichte/chronologische-zeittafel/> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

A török hódoltság végén pusztulhatott el a település, amikor – 1696. augusztus 26-án – a császári és a török seregek a közelben vívták az ún. *hetényi csatát*, amely mindkét fél részéről jelentős véráldozatokat követelt. Az 1723–1725. évi gróf Mercy-féle térképen már lakatlan helységként volt feltüntetve. A 18. században kincstári birtok volt. Vályi András már „elegyes” falunak írta le, tehát mindenképp újratelepítettek, továbbá szerb és román lakosok lakták: „Csenej. Elegyes Banátbéli falu Torontal Vármegyében, földes ura a’ Királyi Kamara, fekszik az Új Pétsi járásban, Dinnyéshez nem meszsze. Határja gazdag, vagyonyjai külömbfélék.”⁵³ Fényes Elek Csenéről a következőket írta: „Cseney, szerb-oláh-német falu, Torontál vgyében, szép síkságon, ut. p. Csatához délre 2 órányira. Gazdag fekete földű határa 7 738 h., mellyből urasági birtok 4 500 hold, urbéri szántó 1 607 h., kaszálló 755 h., legelő 251 h., fizetetlen pótlási földek legelőnek használtatva 424 h., házhely 164 h. szőlő 37 hold. A határban folyik az Ó-Béga csatornája, és Bara csekély folyam. Lakja 1 584 n. e. óhitű,

kik részint szerbek, részint oláhok, és 370 német kath. Van itt derék óhitű templom és iskola, egy nagyszerű 8 vitorlájú szélmalom, több csinos urilak; nagy vendégfogadó. Birja a Vuchetich család.”⁵⁴

Csene a 19. század második felében két önálló településre tagolódott, az egyik Szerbcsene (Ceneiu Sârbesc), a másik Horvátcsene (Ceneiu Croat) volt. Az utóbbiban jelentősebb horvát közösség is élt. A Vuchetich család horvátországi birtokait a katonai határőrvidék szervezésekor lefoglalták a határőrök számára, a család ezért kárpótlásul 1820-ban itt kapott birtokot, feltehetően a horvát lakosok is ekkor érkeztek. Szerb- és Horvátcsene az 1910. évi magyar népszámlálás idejére már egyesült. A település a trianoni békeszerződés aláírását – 1920. június 4. – követően a Román Királyság része lett. Ennek ellenére kezdetben délszláv megszállás alatt állt. A délszlávok és a románok a határvonal rendezésekor megállapodtak, hogy Csenét Románia kapja. A település 1924-ben lett Románia része.

Horvátcsene nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1900) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	546	75	266	5	3	–	163 ⁵⁵		6+28 ⁵⁶
1890	532	72	280	2	6	–	116	53	3
1900	627	129	300	4	24	–	111	58	1

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Szerbcsene nagyközség anyanyelvi adatai (1880–1900) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1880	2071	64	724	8	76	–	1025 ⁵⁷		92+82 ⁵⁸
1890	2254	49	927	2	34	–	33	1126	83
1900	2268	54	862	–	26	–	3	1162	161

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁵³ VÁLYI ANDRÁS: *Magyar országnak leírása. I. kötet.* A Királyi Universitásnak betűivel. Buda, 1796. 399. p.

⁵⁴ FÉNYES (I. kötet) 1851, 209. p.; FÉNYES (IV. kötet) 1839, 394. p.

⁵⁵ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

⁵⁶ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb külföldi anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte.

⁵⁷ Az 1880. évi magyar népszámlálás még együtt közölte a horvátokra és a szerbekre vonatkozó anyanyelvi adatokat „horvát-szerb” megjelölés alatt.

⁵⁸ Az egyéb kategóriánál az első érték az egyéb anyanyelvűeket, a második pedig a beszélni nem tudó népességet jelölte. Szerbcsene esetében az első érték (92 fő) az egyéb hazai (90 fő) és az egyéb külföldi (2 fő) anyanyelvűek adataiból tevődött össze.

Csene nagyközség anyanyelvi adatai (1910) (fő)

Népszámlálás	Anyanyelv								
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Ruszin	Horvát	Szerb	Egyéb
1910	2735	198	957	1	43	–	96	1409	31

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

A helyi németek, magyarok és horvátok jobbára római katolikusok voltak. Templomukat 1896-ban építették, és Szent Ágoston (Hl. Augustinus) tiszteletére szentelték fel. Ünnepe augusztus 28-án tartják. Legutóbb 2008-ban renoválták a templomot.⁵⁹ A szerbek a szerb ortodox egyház tagjai voltak. Szerb pravoszláv templomuk a 18. századból származik. A templomot a Szent Gábor arkangyal (Сабор Светог архангела

Гаврила/Sabor Svetog arhangela Gavrila) tiszteletére szentelték fel, ünnepnapja július 26-a. A románság a román ortodox egyházhoz tartozik. Templomukat 1997-ben építették, és Nagyboldogasszony (Adormirea Maicii Domnului) tiszteletére szentelték fel. Ünnepe augusztus 15-én tartják. A településen a jobbára román ajkú baptista és a pünkösdi közösségek is rendelkeznek egy-egy imaházzal.

Horvátcsene nagyközség vallási adatai (1880–1900) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	546	507	29	–	2	7	1
1890	532	458	56	9	5	4	–
1900	627	538	76	2	1	9	1

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Szerbcsene nagyközség vallási adatai (1880–1900) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1880	2071	781	1237	3	1	49	–
1890	2254	978	1241	5	1	29	–
1900	2268	897	1340	–	8	22	1

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

Csene nagyközség vallási adatai (1910) (fő)

Népszámlálás	Vallás						
	Összesen	Római katolikus	Ortodox	Ágostai hitvallású evangélikus	Református	Izraelita	Egyéb
1910	2735	1191	1479	2	14	47	2

Forrás: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1880–1910 közötti magyar népszámlálások.

⁵⁹ VOGEL, HEINZ: *Tschene*. Die Gotteshäuser der Deutschen im Banat: <http://www.banatergottesheuser.ro/tschene.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)

Csene etnikai adatai (1920–2021) (fő)

Év	Népcsoport							
	Összesen	Magyar	Német	Szlovák	Román	Horvát	Szerb	Egyéb
1920n	Adatai 1920-ból nem ismeretesek, mivel a község hiányzik a Dicționarulból.							
1930a	2661	185	1030	–	82	Nincs adat.	1361	3
1930n	2661	184	1033	–	82	Nincs adat.	1185	177
1941n	2503	168	889	Nincs adat.	180	Nincs adat.	Nincs adat.	1266
1956	2577	Nincs adat.						
1966a	2612	350	507	–	588	Nincs adat.	1159	8
1966n	2612	350	505	1	588	Nincs adat.	1149	19
1977n	2536	363	416	–	706	43	983	25
1992n	2160	324	92	–	1030	18	677	19
2002a	2013	267	46	1	1159	7	517	16
2002n	2013	288	56	2	1096	17	530	24
2011n	1770	216	31	3	978	4	428	110
2021	1837	Nincs adat.						

Megjegyzés: a = anyanyelv, n = nemzetiség. Forrás: *Romania*. Population statistics of Eastern Europe: <http://pop-stat.mashke.org/> (Letöltés ideje: 2025. június 17.); VARGA E. (III. kötet) – A Kulturális Innovációs Alapítvány Könyvtára: <https://www.kia.hu/kiakonyvtar/konyvtar/erdely/erd2002.htm> (Letöltés ideje: 2025. június 12.)



Bajai kikötő

A fény megérkezik

Udvardi Erzsébet siófoki tárlatához

Itt vagyunk
 és most már ez lesz az otthonunk
 ez a berendezetten is ideiglenes világ
 ahol
 tapintható a föld a víz a nád
 és a hegy
 és a hegy tövén a kőkereszt
 amint tapintja ízleli csókolja a fény
 a valahonnan valahová utazó örök sugár
 minden megszentelt évszak vándora
 mely áthatol nappalon és éjszakán
 átüt sziklán és márványpalotán
 bársonnyá simult
 szívburkok falán
 gyönyörű törvényeivel
 írdogál
 bizony mondom:
 nagy fénnel úgy írdogál
 hogy kimondja csöndben önmagát
 s mint ahogy a kivetett háló várni tud
 a lélek Genezáreti-taván
 a tó és a tenger
 az ígéret szerint türelmes
 csitítja magát...
 és a fény megérkezik akár
 az ég komor felhőibe befűzött
 arany-ezüst fonál
 mint nagy tűk öltése nyomán
 a különös nyári rianás
 aki hallja már mindent tud
 ott legbelül kivált
 vakon is lélekbiztosan
 helyettünk is szilárdan áll
 és mégis hangtalan zokog
 a ránk bízott remény
 mert szemközt az árulás
 útja kanyarog
 az Olajfák hegyén
 de itt de itt
 mégis boldog voltam
 ahogy Ágoston mondaná
moriebar vitaliter
 megint megint
életre haldokoltam.

1998. május 27.

Fordulj a fény felé, és az árnyék mögéd kerül

Emlékezés Udvardi Erzsébet festőművészre

Valaha Bácska a történelmi Magyarország délvidéki régiójához, Bács-Bodrog Vármegyéhez tartozott. Szabadka, Baja, Újvidék és Zombor szabad királyi városok voltak. Bács-Bodrog vármegye déli, nagyobbik részét 1918-ban elfoglalta, majd a trianoni békediktátum révén meg is szerezte a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. A megmaradt kisebbik rész Baja központtal létezett tovább, 1941–44 között ismét egyben volt az elszakított területekkel, de a II. világháborút követően megint visszaálltak a trianoni határok. A vármegye déli, nagyobbik része újból a magyar határon túlra, Jugoszláviához került.

Ezekben a magyarságra nézve tragikus és zaklatott évtizedekben, 1929 karácsonyának ünnepkörében, december 27-én született a fény festőművésze, Udvardi Erzsébet Baján, a megviselt, de több mint háromszáz éves bácskai lelkiségű, ódon városkában. Édesanyja okleveles tanító, de nem dolgozott, otthon nevelte, oktatta három gyermekét. Édesapja Udvardi Lázár, több nyelven beszélő, a bajai Polgári Fiúiskolában matematika–fizika szakos tanár, később igazgatója is az intézménynek. Nővére, Lujza is pedagógus lett, bátyja, István a Magyar Rádió zenekarának csellistája. Erzsébet a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek bajai leánynevelő liceumában tanult 1936-tól 1947-ig, a középiskola befejezéséig. Itt, ebben az iskolában döbrent rá, hogy a látványt le is tudja rajzolni. Élte a bakfisok versírásos, álmodozó életét, de egyszer a nővér kiültetett egy osztálytársat modellnek, Erzsike ösztönösen ráérezett a lehetőségre, és az ő portréja sikerült legjobban az osztályban. Attól kezdve csak rajzolt és festett... Mind a család, mind az iskolája a polgári értékek, múltunk, évezredes történelmi, szellemi, tárgyi és lelki értékeink megbecsülésére, a haza szeretetére, a keresztény hitre nevelte. Hálából később le is festette első

rajztanárát: a szerény tanítónővér olyan a képen, mint egy madonna, háta mögött Nagy-Magyarország térképe, a trianoni határokat nem rajzolta a képbe Erzsike, azt mondta, hogy az csak egy forma, remélte, hogy a nemzet – minden támasz ellenére – összetartozik.



Bajai családi fotó, 1940 körül

Az utolsó líceumi évében a híres festő, Rudnay Gyula Bajára költözött, a növendék már a „magasabb” rendű festészetet nála tanulhatta a délutáni különórákon, az egykori Vojnich-kastély kertjében. A tanár jó ajánlólevélnek bizonyult, föl is vették növendékét a Magyar Képzőművészeti Főiskolára, ahol a család jellege miatt természetesen csak „megtúrt polgári származék” volt. Bátyja, István, aki akkor már a Zeneakadémiára járt, sokat segített neki a bántó mindennapok elviselésében, de anyagilag is. A tanulás mellett dolgozott, hogy húga életét is egyengethesse, sokat tett azért, hogy Erzsébet kora egyik legnagyobb festőjévé válhasson. Persze a szerencse is segített ebben, hiszen Bernáth Aurél osztályába került, a színek és formák összjátékába ő vezette be a fiatal főiskolás lányt, aki mesterének vallotta őt egész életében. Első képei láttán – amikor még városi alakokat, évfolyamtársait, portrékat, önarcképet és az Epreskertet festette – talán még lehet egy

kis déja vu érzésünk a mester hatása miatt, de hamarosan kialakult a senkihez sem hasonlítható, egyik divatos irányzatba sem sorolható, személyiségéből fakadó stílusa.

A diploma megszerzése után Budapesten, a Vendel utcai tanítóképzőben lett művészettörténet- és rajztanár. Állandóan festett volna, de a tanítás gúzsba kötötte, alkotni akart, festményeken fölmutatni a hitét, a teremtett világot, de nem volt rá ideje. Egy iskolai kirándulás aztán mindent megváltoztatott, a vonat ablakából megpillantotta a Balaton vizében ragyogó napot. És a fény rabul ejtette: „Én ekkora fényt soha nem láttam, az egész tófelületet, amely Akarattyanál szinte végtelennek tetszik, a délelőtti napsugarak olyan szögben érték, hogy a szélről felborzolt vízfelület minden pontja visszatükrözte. Ezzel kezdődött balatoni életem!”

Badacsonytomajban telepedett le, festette a vizet, amelyben a nap, a hold és a csillagok tükröződnek, azzal a jellegzetes barnás, sárgás, zöldes, szürkés lazúrral festette az eget és a hegyeket, bokrokat és fákat, a nádasokat, a nádvágot, az öblöket, a sejtelmes páradús levegőt, az itt élőket, a szülőket és munkásait, a nádazókat, a nádfedelű szőlőspincéket, a parti és hegyoldali köveket, a téli kopár partokat, a badacsonyi betlehemezőket és a jeges rianást, közben egyre inkább a fény kapta a főszerepet, de nem a spiritualitás keresésének jegyében, hanem a transzcendensbe mutatóan. Az arany és az ezüst használata nem volt teljesen új dolog, hiszen ezredévekkel ezelőtt is alkalmazták már Keleten az ikonfestészetben. Csak ő volt az első, aki nemcsak szakrális, biblikus témákban, hanem a tájképeken is használta, az első időkben még akvarellal keverve vagy ragasztva adott a tájképeknek is szakralitást. Kezdetben aranyfüstlemez és ezüsthóliát, később arany színű festéket, sőt olajfestéket is használt, amelyben csillámpor volt, vagy sprayt, de ki is keverhette az aranyra emlékeztető színt. Ahogy a kép titka kívánta. Minden képe a lelkéből jött, a hitéből, a személyiségéből, és festészetével azt az utat mutatta meg nekünk, amíg az ember eljut a teremtett világtól a Teremtőig.

Szobám fehér falán, az ágyam fölött egy „szent” kép, Udvardi Erzsébeté. Odatettem, ahová hajdanán nagyanyámék a Máriát a kisdéd

Jézussal ábrázoló legszebbnek tartott képüket akasztották, hogy az utolsó pillantásuk lefekvés előtt odaessen, az első imádságuk reggel nekik szóljon.

Aranyban fürdik a képem a falon: egy apró, párás **Balatoni öböl – nádassal, kövekkel**, madarakkal, felül a nap, időtlenül. Egy József mondta róla: „A fény, ami meghatározza képeit, az valami emberen túli, kozmikus erőnek a megjelenése.” A tájban Isten mindent átható, átölelő jelenléte. Egy pillantás a képre, és csend, nyugalom, béke száll rám. Ha a reggeli fényben nézem jobbról, akkor a napfelkeltét látom, ahogy elindulok előtte balra, lassan délután lesz, és végül lemegy a nap. Ez az én szentképem! Erzsikétől kaptam a megismerkedésünk utáni évben, 2008-ban, a születésnapján, karácsony harmadnapján. Elindultam Badacsonytomajba, azon a mostanság ritka mínuszos, behavazott reggelen, a vonat is csak cammogott a fagyos síneken, de ő mégis ott várt az állomáson. „Kibotozott” a síneken át a késve beguruló vonatomhoz, izgatottan keresett a tekintetével a lekászálódó pár utas között – vajon érkezem-e? Már ez elegendő lett volna ajándéknak, de megtette a festményével! A lelkéből adott egy darabot, hiszen a művész önmagából szakítja ki alkotásait.

Később ismertem meg személyesen, pedig már évtizedek óta vonzottak művei, és kíváncsi is voltam, ki az, aki ezeket a „ragyogó” képeket festi. Ha arra jártam, ismeretlenül is bebetétem a badacsonytomaji bazalttemplomba, hogy odaálljak oltárképe, az **Utolsó vacsora** elé, s az isteni fényben erőt gyűjthessek a hétköznapiakra. Vágytam a személyes találkozást, de nem mertem közeledni, úgy éreztem, elhivatottságával megáldva valahol messze fölöttünk áll, a neves festőművészt nem zavarhatom. Hogyan jövök én ahhoz, hogy bekopogtassak hozzá? Aztán éppen húsvét közeledvén egyik kolléganőm szabályosan elvonszolt hozzá: s akkor jött a döbbenet, nem egy megközelíthetetlen művész várt – hanem egy ember, mosolyogva, szelíden és szeretettel. S nem a képeiről kezdett el beszélni, hanem egy kis eltévedt békáról. Aznap reggel találkozott vele a templom lépcsőjén, ott lapult pislogó szemekkel, kiszolgáltatva, muszáj volt rajta segíteni. Kivette a nemrég vásárolt kalácsot a nylonzacskóból, beletette a békát, levitte

a Balatonhoz, s csak utána indult haza. Ő Udvardi Erzsébet, a Kossuth-díjas művész, akit én félttem megközelíteni. Ezt a hihetetlen természetességet emeli mennyei magaslatokba a képeim, legyen szó a bajai sorozatról, a balatoni tájakról vagy a bibliai tárgyúakról.

Azon a nagycsütörtökön már együtt léptünk be a Szent Imre herceg tiszteletére felszentelt templomba, amelyet 1930–32 között a Bazalt Bánya Rt.-től ingyenesen kapott bazalttömbök faragott köveiből építettek a helyben élők. A szentélyben fehér márvány az oltár, vörösoszlop-díszítéssel. A fél évszázados jubileumra festette Udvardi Erzsébet olajmontázs technikával nagy méretű oltárképeit: középütt **Az utolsó vacsora**, egyik oldalon a **Getszemáni éjszaka**, a másikon a **Feltámadás**.



Ha kitárjuk a templom ajtaját, a hatalmas oltárképről először csak az apostolok égő gyertyáit látjuk fényleni, Júdásé elhunyóban füstölög, mert az áruló Júdás már a háttérben kifelé somfordál. Ahogy közelítünk a monumentális oltárképhez, úgy jelennek meg az alakok az asztal körül: elő-

ször Jézusé, világító ezüstfehérben, mert – suttogja Erzsike – arca fénylik, mint a nap, ruhája fehér, mint a hó. A Bibliából tudjuk azt is, olyan volt, mint az ember, csak bűn nélkül való. Isten fiának arcára rávetül az eljövendő szenvedés, a tanítványok alakja, arcuk a helybeli szőlőmunkásoké. Látvány és látomás ez a hatalmas kép is, kissé megint hátrálok, onnan nézve mintha lebegne, elemelkedne a földtől. Talán az égő mécsesek teszik, talán Erzsébet festette így, hogy benne legyen már a történet folytatása. Hiszen ha belegondolunk, azóta a templomi naponkénti szentmiseáldozat misztériuma („Vegyétek, és egyetek ebből mindnyájan, mert ez az én testem [...] igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem...”) Erzsébet képtörténetének folytatása.

Erzsi mosolyogva mesélt egy aranyos történetet. Amikor a kép készült, betévedt egy hithű ember, és felháborodottan ezt mondta: „De hát plébános úr, nem ilyen a Jézus!” Miklós atya pedig rávágta: „Miért, maga már látta?”

Látogatásunkkor én is feltettem egy kérdést Szerenka Miklós atyának a **Getszemáni éjszaka** festmény kapcsán, amelyet a szentélyben oldalt látunk. Az Olajfák hegyén történt Krisztus elárulása és elfogatása, itt jelent meg Júdás az éjszaka sötétjében a főpapokkal, farizeusokkal és seregnyi katonával, akik Jézus isteni erejének hatására egy emberként estek a földre. El is lehetett volna szabadon, de ő engedte, hogy elfogják és elvezessék, mert küldetéssel jött a Földre, meg kellett történnie annak, ami írva vagyon... Ezen a nagyon fontos bibliai történetet megidéző festményen a poroszlók egyike pisztolyt fog Jézusra, Erzsébet adta a kezébe. Miért?! Az atya válasza: „Éppen akkor, amikor ezt a képet festette, május 13-án döbbenetes hírrel siettem át a plébániáról a templomba: most mondta be a rádió, pontosan ebben az órában II. János Pál pápa, Isten földi helytartója ellen négy lövéssel merényletet követett el Ali Ağca.” A művész a kézbe adott revolverrel örökölte meg a bibliai képen a szörnyű tettet, utalva korunk sötét üzelmeire, árulásaira. Udvardi Erzsébetet nevezhetjük a templomok festőjének is. Harminc-negyven is lehet azoknak a szakrális témájú képeknek a száma, amelyeket 1963 óta főképpen a Balaton környékére, a természet ölelte templomokba, vallási emlékhelyekre készített. Drámai megren-

dülést sugároznak korpuszai, akár oltárkép formájában, akár út menti feszületként állnak.

Udvardi Erzsébet művészete egyszerre **látvány és látomás**. Emlékek, lelkiállapot, személyiség, érdeklődési kör, intellektus kérdése, ki mire érez rá, mit lát meg festményeiben. Ez egy ide-oda vibráló állapot, mert nemcsak a művész, de a néző lelkén is átszűrődik az, amit a kép hordoz, a titok mögött fölsejlik a valóság. Különös érzés belépni a műtermébe, amelynek íze, illata is van. Egy-két állvány, néhány régebbi kép, festékestégelyek százai, hatalmas virágcserepek az egyik oldalon, könyvek, albumok a másikon; vendégváró fonott fotelek kerek asztallal, rendezett rendetlenség a teremben. Még a helyi mester által készített, a több négyzetméteres táblaképek festését segítő felvonó is jól megfér benne. Mindig egy készülő mű az állványon.



A műteremben

A hatalmas (talán nyolcméteres) belmagasságú műhely déli oldala csupa üveg, rálátni a tó párára, függönyszerű messzeségére, a napra a víztükörben, és bent az ezzel szemben készülő képek is visszatükrözik a fényt. Nem is jó leülni a kisasztalnál, hiszen az ember úgy érzi, részese az izgalmas misztériumnak, a művek születésének. Pedig a művész visszahúzódva szeret festeni, zavarják a leskelődők, a képet készen akarja megmutatni nekünk. Beszélgetés közben föl-fölemelek egy könyvet, Korzenszky Richárd tihanyi perjel imaszövegeinek illusztrációit nézegetem, olvasom hozzá a szöveget: „Istenünk, Jézus Krisztusban mindannyian a te gyermekeid vagyunk, Te, aki Teremtője vagy ennek a vi-

lágnek, gondviselője minden élőknek, taníts meg minket arra, hogy felismerjük a helyünket: hogy rádöbbenjünk, nem vagyunk urai az életnek, de mindannyian felelősek vagyunk érte. Fiad, Jézus Krisztus vállalta a kereszt súlyát, odaadta értünk az életét, taníts meg minket Istenünk, hogy mindennapjainkban készségesen vállaljuk az áldozatot, add, hogy életünket értelmesen tudjuk leélni, add, hogy feladatainkat mindig vállalhassuk.” A bencés rendi szerzetes vasárnapi miséken elmondott imái a **Maradj velünk** című hosszúka, megfogni is jó, kis kötetben jelentek meg, és bár illusztrációként vannak feltüntetve benne Udvardi Erzsébet ünnepi alkotásai, szerintem ezek is imák, ecsettel elmondva **Jézus születése** napján, **Vízkeresztkor**, **Nagypénteken**, húsvét vasárnapján vagy **Pünkösdkor**.

Szemben a műteremházzal, az akkor még külön lévő képtárban, amelyet a régi házból alakítottak ki – ahol oly sokáig férjével és édesanyjával élt –, a Balatonra néznek a nagy ablakok, s a szemközti falon itt már készen ragyognak a képek, mint a nap a víztükörben. Nála minden természetes, nem a formákkal, színekkel való kísérletezésképpen festi a képeit, a festmények belső indíttatásból születnek, lélekből, soha nem a hatás kedvéért, soha nem túloz, nem hazudik a látvány kedvéért, mert nem felejtette el Bernát Aurél intelmét, amelyet még a főiskolán hallott tőle: a festészet színnel és formával alkotott értelmes beszéd. Vagyis ahogy a költő József Attila figyelmeztetett: „az igazat mondd, ne csak a valódit”. Ebben is hű társa volt férje, Tamás István újságíró-novellista, aki szintén, akárcsak Udvardi Erzsébet, a Duna mellől, Dunaföldvárról érkezett a Balaton világába.



Férjével, Tamás István íróval

A két művésznek, a festőnek és az írónak egymáshoz való kötődése példaértékű volt, különösen a mai értékvesztett világunkban – szögezte le Mádl Dalma egy Badacsonyba igyekvő utunkon. Megérkezésünkkor erről kérdeztem Erzsikét, mert István írásait ugyan olvashattam, de személyesen már nem találkozhattam vele. „Az első kiállításomat Simon István költő nyitotta meg, és ott találkoztunk párommal, aki akkor vidéki tudósítóként dolgozott Veszprém megyében. Rögtön ráéreztem a másik gondolataira, lelkére, a világról alkotott hozzáállására. Mély barátság szövődött köztünk, aztán Lékai László bíboros, prímás úr össze is adott minket Esztergomban, a kis kápolnában. Jó, hogy vállalta esketésünket, ez fontos volt nekem, mert korábban itt volt ő plébános, az ő miséire jártam reggelente, majd Veszprém megye püspöke lett, aztán került Esztergomba. A békét hozta el mindkettőnk lelkébe ez a házasság. Pista inkább korán reggel szeretett dolgozni, én meg kora délután, mert akkor voltak a legélesebbek a színek és fények! Ő szavakkal, mondatokkal írta ugyanazt, amit én ecsettel. Hálásak voltunk Istennek, hogy mi ide születhettünk, féltettük a világot az elkorcsosulástól, alkotásainkkal szeretünk volna megálljt parancsolni a hitetlenek rombolásának. Kritikusai is voltunk egymásnak, én mindig nyögdécselve, körülményesen mondtam el a véleményem, ő röviden, velősen, szimbólumokban beszélt. Ha azt mondta: Ugye, ehhez már nem akarsz hozzányúlni?! Ezzel jelezte, hogy szerinte már kész a mű. Ha meg azt hallottam tőle, hogy ezen még biztosan akarsz dolgozni, akkor nem tetszett neki, amit látott” – mesélte huncut mosollyal Erzsike.

Tamás István ragyogó novellákat, riportokat írt, sőt esszéiben is túllépett az újságíráson. Megragadta a pillanatot, amelyben ott rejlett az örök. A látszólag egyszerű, a nem mindenki által észrevett témákban is a balatoni tájakról, a természet lakóiról, fákról, állatokról, virágokról ír, a végtelenről, a tovatűnőkről, hittel, szerénységgel, cseppnyi iróniával, öniróniával is. A **Macskák és kertek** kötetben micsoda szeretethumorról ír a fagyos téli magányban barangoló macskáról, valaki kidobhatta, vagy megverték, a kertjükben lévő pad alatt talált menedéket, de a fajtájára jellemző büszkeséggel tíz napig nem fogadott el

tőlük ételt, mígnem egyszer saját elhatározásból kapart, kopogott este az ajtajukon. Mint minden macskát, őt is befogadták. „Ropogtak a csontjai, szakadt a bundája, vérzik a láb és a fül, félvállas is ez a macska... ezért is kapta a Gusztáv Adolf nevet, ugyanis volt egy svéd király, évtizedekkel ezelőtt láttam a képét valahol, sántított és alig észrevehetően felfele tartotta a vállát, alighanem a sántaság következtében megbomlott egyensúly miatt, nem is azért, mert a másik oldalát lehúzta a sok rendjel, mint a szovjet világban a magas rangú párteberekét. Volt közöttük egy Brezsnyev nevezetű, az még a Legjobb Anya és Hős város kitüntetését is a mellére akasztotta, minden lépésnél olyan hangokat hallatott, mint amikor filmvígjátékokban leesik a mennyezetről a csillár.”

Erzsébet és István Európa közepén őrizte és írásban, festményeken vitte tovább azt a kultúrát, azt az erkölcsöt, amelyet nagyszüleink, édesszüleink bíztak ránk, amelyet manapság egyre nagyobb veszély fenyeget, a mi dolgunk tenni érte, hogy ne tudják eltüntetni a teremtett világ természetes értékeit az emberellenes eszmék, politikai áramlatok.

Erzsébet Sümegcsehiben Barsi Balázs ferences rendi szerzetes kérésére festett táblaképeket a Newman-templomba, amelyet Balázs atya álma szerint az Árpád-kori templomok mintájára építettek, ahol a szentélyt a hajótól egy fakapu választja el. Becsukva rajta az **Angyali üdvözlés**, vagyis amikor Máriának az angyal hozza a hírt, hogy megtörtént a szeplőtelen fogantatás, kinyitva a két ajtószárnyon pedig **Jákob álma**. Az előbbin Mária bíborszínben, mert Erzsike megkérdezte az atyát, hogy az első évezred végén milyen színű ruhában ábrázolták Máriát. Bíborban, válaszolta a ferences szerzetes, s ő így is festette meg, mert mindig az igazat szeretné továbbadni. A nyitott ajtón fehér, áttetsző bájos angyalkái röpdösnek Jákob lajtorjáján föl s alá, közvetítenek föld és ég között.

Nem sokkal később ebbe a templomba, az északi falra festette Udvardi Erzsébet (talán nem túlzás, ha azt mondom) legfantasztikusabb mesterművét, a **Színeváltozást**. Ez a metamorfózis Jézus isteni dicsőségének felragyogása emberi testében, még a keresztre feszítés és feltámadás előtt a Tábor hegyén.

„Imádság közben arcának színe elváltozott, ruhája pedig fehéren ragyogott. Egyszerre csak két férfi beszélgetett vele: Mózes és Illés.” (Lk 9,29-30)

Barsi Balázs így ír a festményről: „Ezen a képen hatalmas, kielemezhetetlenül bonyolult egyszerűségben a kegyelem által megvilágított emberi értelem előtt ablak nyílik a Mindenre.”

Erzsébet sohasem elégedett munkájával, az utolsó pillanatban is javíthat művein. Ősztől tavaszig festette **II. János Pál**, Karol Wojtyła egész alakos képét. Szorongott, hogy nem olyan lesz, mint amit várnak tőle – tavasszal megnyugodhatott, amikor több százan vettek részt a kegyhely avatásán a klastromkút szomszédságában. Szeretett pápája a badacsonyi hegyoldalról tartotta szemmel nyáját. Éppen kórházban feküdtem, így nagy szomorúságomra nem lehettem ott az ünnepen. Pár hét múlva kárpótolt mindenért, mert saját maga vezetett fel a csak gyalogosan megközelíthető forráshoz.



Udvardi Erzsébet és Perjés Klára a kegyhelyen

Jellemző Erzsikére, bár neki fáj jobban a lába, ő az idősebb, mégis értem aggódott egyre, hogy bírom-e a járást. Útközben, az erdő mélyén, a

fák lombján átszűrt fényben bazaltköveket gyűjtöttünk, így baktattunk a pápa köszöntésére, Erzsébet festette tekintetéből úgy éreztem, ő is ott van velünk. Eszembe jutott Arturo Mari – aki a személyi fotósa volt huszonhét éven át, és akivel azon a tavaszon találkozhattam Budapesten, ő mesélte: „Egy iskoláscsoportnak kellett beszélnem a pápáról. Őszinte szemekkel néztek rám, és ültek előttem, én pedig egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy közepem, ahogy leültek, egy hely üresen maradt. Az ötlött fel bennem, hogy a pápa van ott, ő ült le közénk. Gondolatomat meg is osztottam velük: II. János Pál egyfolytában köztünk él.” Itt, a badacsonytomaji bazalthegyen a róla festett képen a rám néző tekintetéből ugyanezt éreztem.

Badacsonytomajban, Udvardi Erzsikénél mindennek szertartása van; pici mozzanatok ezek, az emberi kapcsolatoknak egyre erősebbé fűződő láthatatlan szálai. Ahogy belépéskor rögtön hozza a rágcsálni való apró sütit, pogácsát vagy teát, kávé. Nyáron, amikor a napon sütkérezünk, a festő szeme – akkor is – a nap csillogását veszi észre a hajamon, elkéri a fényképezőgépet, és már kattint is. Máskor arról beszél, nem tudja még, milyen legyen a kőtábla Mózes kezében, héberül kellene ráírni – de honnan tudjam, hogyan? A másik alak színe túl erős, elnyomja középpüzt Jézust, mit tegyek? – kérdi tőlem, az elvetélt rajztanártól, de az is lehet, hogy csak magában gondolkodik. Szorong, tépelődik, vajúdik, amíg el nem készül a mű, mert mindig a legjobbat követeli önmagától, az egyszerűt, a megismételhetlent, a titkokat rejtő igazit. Akkor már a Munkácsy- és Kossuth-díj, a Magyar Örökség díj kitüntette, Baja, Badacsonytomaj díszpolgára volt, mégis meglepetésként érte a szerény művészt, amikor a katolikus egyház Pro Cultura Christiana kitüntetésben részesítette. Örült neki, de azt mondta: Azt is tudom, hogy a díjaktól nem lesz valaki jobb festő, igazából a kép az, ami eldönti, hogy valaki mennyit ér!

Mindent tudott a festészetről, érdekelték más művészeti ágak, a zene és az irodalom is, megihlették Arany János balladáit. A nagy méretű albumot a Veszprémi Nyomda adta ki, Róka Lajos fotóival, 1000 számozott példányban. Erzsébet balladaképei nem illusztrációk, frenetikus egyedi alkotások, még ha eszünkbe is juttatják Arany



Lévai Anikó, Lőrinc atya, Udvardi Erzsébet, Győr, 2010. 12. 03.

páratlan szókincséből szőtt balladáinak történetét. A festményeken a sötétből hatalmas erővel feltörő drámai színekkel vonulnak el előttünk történelmünk jogtiprói és hősei, tragikus sorsú névtelen szereplői: a **Szondi két apródja**, **Vörös Rébék**, **Az ünneprontók**, **A walesi bárdok**. A leheletfinom táj és bibliai képek után meglepetten ejt rabul a festőből kitörő erő is!

Egy késő estén csöng a mobilom, Erzsike az. Eszembe jutott, mondja, hogy neked kellene megnyitnod szülővárosomban a pünkösdi kiállítást. Megijedtem, zavarban voltam, a legfőbb érvem a megtisztelő felkérés elhárítására az volt, hogy a legkevésbé sem vagyok szakértő, keresnie kellene egy művészettörténészt. Mondanom sem kell, nem érdekelte a nyafogásom, eldöntötte, és kész.

Rengeteg kiállítása volt, elsősorban Magyarországon, Győrtől kezdve Budapesten át Battyányig mutatták be képei ragyogását. Akik megnyitották, barátai, általa tisztelt írók, költők, papok, művészemberek voltak, a teljesség igénye nélkül: Somogyi József, Bernáth Aurél, Keresztury

Dezső, Sinkovits Imre, Praznovszky Mihály, Korzenszky Richárd, Nagy Gáspár, Makovecz Imre, Mádl Dalma, Lévai Anikó, Kratochwill Mimi, Prokopp Mária... elnézést azoktól, akiket kifelejtettem. Megcsodálhatták alkotásait külföldön is, csak néhány célállomást említek: Bécs, Bécsúj hely, Boston, Köln, Brüsszel, Velence, Párizs.

Több meghívót a mai napig őrizgetek, mert olyan gyönyörűek, kétoldalúak voltak, a címoldalukon Udvardi Erzsébet éppen aktuális festményével. Győrbe a Prohászka Ottokár Orsolyita Közoktatási Központ hívott tisztelettel 2010. december harmadikára. A szöveg melletti oldalon Erzsike **Betlehem** festménye, fent az ezüst szárnyú angyalok kórusa, középpűt a barlangban Szűz Mária öleli a kisdedet, egy kicsit lebegve, elemelkedve a földtől, és a háromkirályok egy kissé megszeppenve, térdepelve nyújtják ajánléukat, az aranyat, tömjént és mirhát.

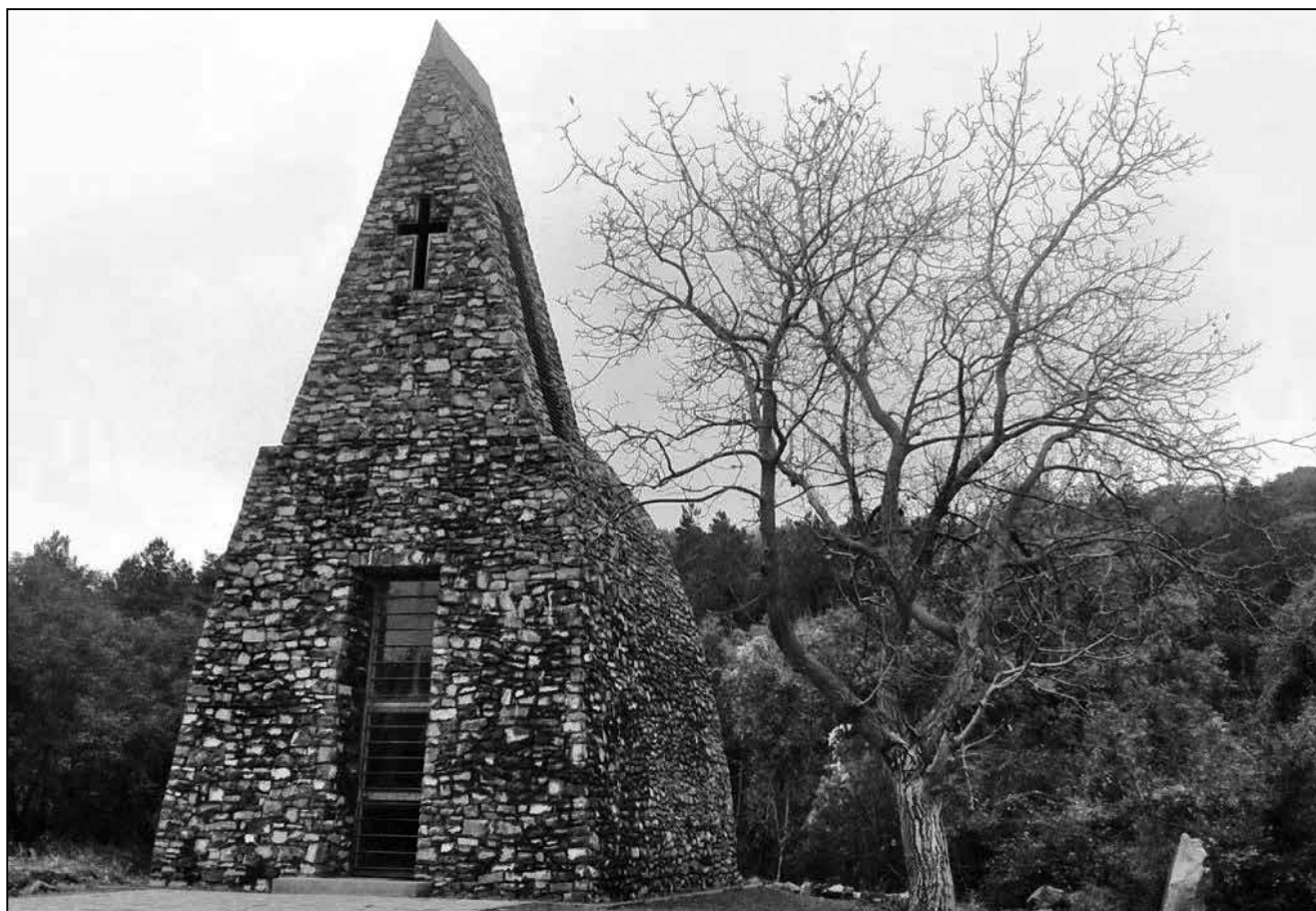
Lévai Anikó nyitotta meg a kiállítást, és arról is beszélt, milyen nagy dolog, szívet-lelket melegengető, hogy a Magyar Posta ofszet, arany- és ezüstfóliás nyomtatáskombinációval már má-

sodszor adott ki bélyegsorozatot Udvardi Erzsébet festményeivel milliós példányszámban, **Háromkirályok imádása** és **Betlehem** címmel. Csegeziné Téglás Marikának, az akkori bélyegkiadás vezetőjének az ötlete volt. Kezdetben nem hittük, hogy sikerülhet a pár centiméteres bélyegekre eredeti ragyogásában felvinni Erzsike képeit. A Magyar Posta munkatársainak szakmai elhivatottsága és hatalmas gyakorlata valósította meg, hogy bélyegeken bárhova a világban elküldhettük Erzsébet képeivel a magunk hitvallását is. Ugyanígy a húsvéti sorozatban **Jézus a kereszten** című alkotásának reprodukciójával adták ki az ünnepi bélyeget.

Badacsonytomajban, még a régi házból átalakított képtárban rájöttem, milyen fontos neki a család és a szülőföld. A fal mellett becsomagolva állt a sok kép, nemrég érkezett vissza Brüsszselből, ahol kiállított, és még nem volt ideje kibontani. Egyet mégis kibontott, amely természetesen egy bajai kép volt, a **Tóth Kálmán tér** a Barátok templomával, gázlánggal és Tóth Kálmán szobrával, havas tér sült gesztenye illatával. Egy kicsit olyan színekkel, mintha vastag fehér bundában, jeges fényekkel megbarnult régi fotó lenne. Valami nagy-nagy szeretettel készülhetett a szülővárosáról, amelyet megmutatott egész Európának. Egy olasz képviselő meg is akarta venni – mondja –, de nincs az a pénz, amiért odaadta volna, a szülőföld nem eladó! (Bár a mai, erőszakos, narcisztikus, baloldali, liberális, a hazát is eláruló képviselők is így gondolkodnának!) Máskülönbben Erzsike nem szeretett kiállításokra utazni, csomagolni, mert az annyi hercehurca! Nem bízott a lehetőségekben, csak saját magában, így Brüsszelbe menet is kosarakba pakolt szöveget, kalapácsot, lámpát, mert ott rosszak a fények, szemből kell a megvilágítás, éljenek, ragyogjanak a festmények, hogy elámulhasson a világ! Udvardi Erzsébet a szívével gondolkodik, emlékeiből, egy kicsi lány történeteiből törtek elő ezek a bajai festmények. A Felvégről az Alvégre sé tááltak a nagymamához vasárnap délutánonként, érintették a **Jelky András teret**, amely a bajai szegény, kalandos életű vándor szabólegénynek állít emléket – a tér közepén földgömbön áll –, s a lemenő nap fényében varázslatosan csillogtak a városháza hatalmas épületének ablakai, és Foki bácsi árulta a tölcséres fagyaltot. Közlebb

lépve a képhez, olvashatjuk a boltosok nevét, a bajaiak közül tán néhányan még emlékezhetnek Prágerre, Klein és társaira. Mint az álom, a gyerekkorból előbukkanó világ aranyban és ezüstben. 1958-ban, már a főiskola után festette meg **Édesapját**, ezzel tisztelgett a lány a halk szavú, tiszteletet parancsoló apa és egyben nagy tudású tanár előtt. Ez a kép került az én megnyitóm meghívójára is. A másik képen **Édesanyja** ül az udvarban már társtalanul, de látszik a szemében, hogy nincs egyedül, a kapuban elmenőben is maradó férfialak árnyképe mutatja, a férje ott van a lelkében mindig. Az ezüstös túlvilági fény mégis földi, vagy egy másik dimenzió, ki tudja? Látvány és látomás minden kép, felhozza az emlékeket a **Szülői ház**. A Szent László utca 14. szám alatt sokáig élt a család, a nyitva maradt ablak megrebbenő függönye talán mégsem a mulandóságot jelzi. Több képen is a Sugovicát idézi gyermekkorá álomszerű látomásaival. A **Sugovica** a Duna mellékága Bajánál, a homokos partjával, fűzfáival megörökített látképen a háttérben a Türr-kilátó. Baja szülötte a világhírű Türr István, több híres vízügyi vállalkozás ötletadója. Neki köszönhető (és ezért az ő nevét kapta) a Sugovicát a Ferenc-csatornával összekötő és egy kis szigetet létrehozó átvágás. A festményen csodás e táj, tükröződik a vizén a nap, és Erzsikét ez már gyerekkorában is rabul ejtette. A valódi események álmaiban is, képein is megjelentek mint látvány és látomás: **Hazafelé a Sugovicán, Vizi ünnep a Sugovicán, Uszályok a Sugovicán**, de itt egy szomorú kép is a Dunáról, a háborgó szürkében, fehér habokban, felhőkben festett **Element az utolsó hajó**. Jól emlékszem szavaira, csendes, egy kissé szomorkás, szeretetteljes hangjára, ahogy már első találkozásunkkor mondta Erzsike: „Ha két életem lenne, az egyikkel most is Baján élnék.”

Pár évvel később, 2013-ban az „utolsó hajóval” végleg hazaköltözött Bajára. A gyógyíthatatlan kór már az előző évben kivette a kezéből az ecsetet. Budapesten került kórházba, amikor érezte, hogy ereje fogytán, a tőle megszokott nyugalommal viselte a fájdalmakat, a kezeléseket. Csak aludni nem tudott éjszakánként, ébren álmodott a Badacsony oldalába tervezett **bazaltkápolnájáról**. Testvérének felesége, Magdi és unokahúga, Anna nap mint nap ott voltak



Szent István király kápolna, Badacsony

mellette. Istenbe vetett megingathatatlan hitével majdhogynem ő vigasztalt mindannyiunkat: „Ne féljete, ha menni kell, akkor megyek.” Végül a Keszthelyi Kórházban áptolták. Életének 84. évében, február 5-ére virradó éjjel ott tért meg Teremtőjéhez. „A fény megérkezett” Bajára, 16-án a Barátok templomában Schindler Mátyás plébános búcsúzott szülővárosa polgárainak nevében is, az emlékező misét Barsi Balázs OFM celebrálta. Onnan több százan kísértük utolsó útjára Erzsikét, a templomtól a Rókus temetőig végig zúgtak a bajai harangok. „Ragyogjon neked a fény, az örök világosság!” – kívánta neki temetői beszédében a Tihanyi Bencés Apátság perjele, Korzenszky Richárd. Udvardi Erzsébetet abba a családi kriptába helyezték, amelyben szülei földi maradványai is nyugszanak.

Az álmai kápolnájával kapcsolatos szervezési teendőket az örökké gondoskodó Mádl Dalma vállalta magára, de mindenkit, aki részt szeretett volna venni benne, bevont ebbe a magasztos feladatba.

A következő év augusztusában Erdő Péter bíboros, prímás felszentelte a **Szent István-kápol-**

nát a Badacsony-hegyen, barátok, ismerősök, a művészetet tisztelők mind ott voltak a hegyoldalban a római katolikus szentmisén, a kápolnába be sem fértünk volna. Dalma asszony maga mellé intett minket Mimivel, aki híres művészettörténész volt, előttünk Mécs Károly ült. Azóta már mindhárman követték Erzsébetet. A kápolna környezetét még a múlt század első felében kolónia néven emlegették, mert bányászlakások sorjázta itt. A bazaltbánya már nem működik, de az elhagyatott bánya romos épületeinek bazaltköveiből épült kápolna még a régmúltban itt élt bányászcsaládokról regél.

Biztos vagyok benne – bár üres széket nem láttam –, hogy Erzsike ott volt közöttünk kápolnája ünnepén. Az **oltárképet** még előző évben a műtermében festette meg, ragyog rajta a **kورونا, ahogy Szent István átnyújtja Máriának**, a Magyarok Nagyasszonyának, s ezzel az oltalmára bízta népét is.

A kicsi templom önmaga is olyan formátumú, mint egy nagy bazalttömb. Az egyhajós, téglaboltozatú belső tér középpontjában az oltár ba-

zalttömbje áll, és a fölötte magasodó alkotást a három résablakon beáramló fény ragyogtatja fel. A kápolna köralakját követi a padsor, a boltozat nyílásait pedig úgy tervezték, hogy **minden augusztus 20-án, mikor a nap delel, a legmagasabban jár, akkor a fény a padlózatra maratott Szent István-monogramra vetüljön.**

Nem tudom, hogy Udvardi Erzsébet még éltében beszélt-e az építésszel elképzeléseiről, de a tervező, Jankovics Tibor Ybl- és Prima díjas építész egyszerűségében is szakrális csodát alkotott. Semmi díszítés a külső falakon, csak egy kis kereszt az égbe néző kis torony elülső oldalán. A kápolna úgy illeszkedik a tájba, mintha mindig is ott lett volna, emléket állítva a bazaltkövek bányászainak és Udvardi Erzsébetnek, a fény festőművészenek.

A **Műteremház Emlékházzá** alakult azóta. Hosszú ideje csak halogattam, hogy elmenjek ismét arra a „szent” helyre, bár Udvardi Annát, Erzsike unokahúgát ismertem, azt is tudtam, ő a hagyaték gondozója. Mégis féltem a csalódástól, hogy az átalakított házban, a műteremben már nem találom meg a csodát, de most is alaptalan volt a szorongásom, akárcsak első találkozásomkor Erzsikével. Anna már a kertkapuban várt, kérdés nélkül a volt műterembe vezetett: alig ismertem rá, hófehér falak, rend, a festékek, az aranyok is ott vannak katonás rendben egy alacsony polcsoron, a növények dzsungele helyett a teraszon most is gondozott növény. Kiadványok, könyvek egy alacsonyabb könyvespolcsoron, hogy ne vonják el a figyelmet a festményekről. Tehát Erzsébet áll mindennek a középpontjában, az ő lelkéből fakadó alkotásai.

Hogyan döntöttétek el, hogy te fogod kezelni a hagyatékot, az életművet? – kérdezem Udvardi Annát. Úgy tudom, hárman vagytok örökösök, a három unokahúg?

– Végrendelet nem volt, a nagynéném nem hagyott, talán a Jóistenre bízta, hogyan alakul. Neki nem volt gyermeke, így kerültem én is a képbe a két unokatestvéremmel, ők viszont rögtön tudták, hogy ez inkább feladat, semmint örökség a szó hagyományos értelmében. Munkájuk is volt, nekem meg éppen akkor szűnt meg az állásom, ahol előtte 20 évig dolgoztam. És akkor nem is kerestem már új állást, hanem a sors-

nak, vagyis a Jóisten útmutatásának fogtam fel, és vállaltam a feladatot. Ma már tudom, hogy jól döntöttem, ez lett az életem értelme. Nekiláttam a hagyaték rendezésének, elolvastam mindent, ami róla megjelent, könyveket, több száz újságcikket. Sokszor nem is tudom, hogy ezekből rémlik fel valami, vagy gyerekkoromból, amikor egész nyarakat töltöttem a nagynénémmel. Már akkor ráéreztem rendületlen hitére, arra, ami motiválta a festészetét is. Most már úgy érzem, ott-hon vagyok az életében és a festészetében is. Tehát a **balatoni képek** is szakrális festmények, mert a tájban is a teremtés csodáját, vagyis a Teremtőt látta. A **bajai festmények** meg azért szakrálisak, mert visszaemlékezve festette, mert a gyerek szemében fényben úszott az egész város. Mindezt úgy vélem, az ő stílusa a **transzcendens realizmus.**

Vagyis a festményei látvány és látomás egyszerre.

– Igaz, a látvány realizmus, de ahogy megfesti, az már szakrális látomás. Nem vagyok művészettörténész, csak így gondolom.

Mi az eredeti szakmád?

– Közgazdász vagyok, a Közgazdasági Egyetemen végeztem, de hát itt arra a tudásra csak minimális szükségem van. Bár egy kicsit igen, hiszen a könyvelést is magam végzem, de a legnagyobb segítséget az adta, hogy már egyéves koromtól kezdve hónapokat töltöttünk itt, belém ivódott a nagynéném világlátása, ilyen alappal tudtuk ezt a házat rendbe hozni, az ő szemén keresztül nézve. Azért, amikor ránk maradt, mégiscsak rendet kellett teremteni, hogy ebből Emlékház lehessen. Így hát azt a festői rendetlenséget ne keresd, a fényképek őrzik csak az emlékét. **A műterem**, látod, én is csak így hívom, pedig most már **főterem**, hét méter belmagasságú, huszonvalahány méter hosszú, a szélessége 10 méter, most jöttem rá, amikor takarítottam, miért volt annyi ollója a nagynénémnek, hát, hogy ne kelljen neki mindig annyit gyalogolnia, minden kéznél legyen. De most már nem alkotóterem, hanem **képtár**, másként kell gondolkodnom. A kápolnaforma az marad, akkor tervezte, amikor kinőtte a régi műtermét, még a nyolcvanas években, amikor diplomoknak kezdett oltárképeket festeni.

Hatalmas munka ez, anyagilag is sokba kerülhet – csak a ház rendbe hozása, a tető-



Udvardi-emlékház

csere, a festés, minden képhez az a kis lámpa a megvilágításhoz, hogy ragyogjon a fény! A képek felrakása, a bútorok vétele, karbantartása, hogy tovább ne is soroljam, soha nem gondoltál arra, hogy egy-egy képet eladnál, és abból előbbre jutnál a rendezésben?

– Nem, nem! Egyben kell tartanunk a gyűjteményt! **A képeknek a falakon a helyük**, itt, az Emlékházban. Majdnem 100 kép van a falakon, raktárban pedig a tartalékok cserére. Néha változtatni kell egy kicsit, hogy érdekes legyen visszajönni. Soha nem adnék el egyet sem. Sőt, nagy ritkán azért felbukkan egy-egy aukción festmény, előfordul, hogy megveszem. Sok embernél lehet kép, mert a nagynéném többet is ajándékozott, de egyelőre még nem árulják, ha eladnák, akkor lecsapnék rá. A tetőcserében az állam is segített, pályázatot nyertünk, azonkívül 12 év munkáját látod itt most, maga a festés is 4-5 évig tartott, hol ezt a szobát újítottuk fel, hol azt. Nagyon nagy ez a ház, 300 négyzetméter. Ehhez valóban föl kellett adni minden mást! Igaz, hogy nem dől a pénz, viszont nagyon sokat megspóroltam azzal, hogy mindent

én csinállok. Minden képet én raktam fel, megtanultam falat fúrni, festettem a falakat, imbolygok a létra tetején, édesanyám meg letről drukkol, és mondja: ez nem jó, 5 centivel lejjebb fúrjad. Ők sógornők voltak Erzsébettel, jól ismerte, édesanyám sokat segít, és nagyon jó érzéke, meglátása van mindenhez, úgyhogy megtettük művészeti vezetőnek.

Mikor nyílik hivatalosan is az Emlékház?

– Már most is jöhetnek látogatók, fent vagyunk a Facebookon, ott megtalálhatják az elérhetőséget, felhívnak, és megbeszéljük, mikor. Hét-nyolc kiállítótermet szeretnénk kialakítani, mindegyiket más-más tematikával: fent a toronyszobában a **bajai otthont** rendeztük be fotókkal, festményekkel, lent a földszinten, az első kis szobában a hetvenes években készült, vegyes technikával alkotott balatoni – ahogy ő mondta – **kollázsok** ragyognak, van olyan szoba, ahol csak **akvarellek**, egy másikban a hatvanas évek **olajképei**, külön a **biblikus képek**, és ahol most ülünk a régi fonott fotelekben, ez az **aranyterem**. Még sok a munka, de remélem, ősszel már kimondhatom, hogy megnyitottunk.

Te is itt élsz, hagyta magadnak is egy kis helyet?

– Szó szerint egy kis helyet – mosolyog Anna –, egy öt négyzetméterest magamnak tartottam fenn, a többi Udvardi Erzsébeté, a festményeké.

Visszamegyek az Emlékház leghatalmasabb terébe. A volt műteremnek, a mai főteremnek ablakkal szemközti falára került a házban a legnagyobb, a 3 m × 3 m-es kép, ahogy Barsi atya mondaná a **Minden** – a **Genezis**. Több kisebb képpel is a **Teremtés** az alsó sorban, és fölötte egy hatágú csillagban a teremtett világ, középpűt az ezüstfehérben-aranyban ragyogó, hetedik napon megpihenő Isten. Egyik írásában Tamás István vezet be minket a Teremtés hat napjának képi értelmezésébe. Az első napon a nagy átalakulás drámai mozgalmassága gomolyog a képen, az arany és az ezüst együtthangzásával, a

második napon a Balaton dombos, erdős északi oldala, a táj öbleivel és messze nyúló látványával, a harmadik napon az egész képfelületet betöltő aransárga háttér előtt a fák aranya és az ezüsttel megcsillanó virágok és növények uralkodnak, a negyedik napon a mennybolt aranya ragyogtatja a nap, a hold és a csillagok jeleit, míg az ötödik napon a víz és élővilága, a balatoni táj állataival, madaraival, a hatodik napon jelenik meg Ádám és Éva arany alakja a virágos réten, felettük a nap, a hold meg a csillagok. A hetedik napon az általa teremtett világot, a saját képére teremtett embert féltő Isten.

Erzsike, ha befejezte egy-egy művét, mindig megköszönte az Úrnak. A Teremtés festménye előtt most én is ezt teszem, **mert Tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség, mindörökkön örökké, Ámen.**

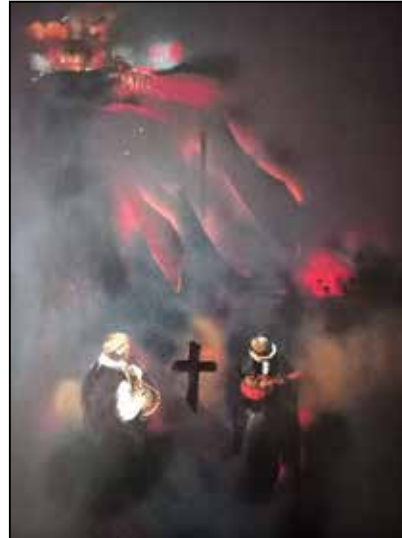


A felújított Udvardi-emplékház főterme

E számunk szerzői

Balázs Kovács Sándor	néprajzkutató, történész, Sárpilis
Barabás Katalin	író, egészségfejlesztő, Szeged
Bata János	író, költő, folyóirat-szerkesztő
Buryła, Waclaw atya	teológus, pap, Krośnice, Oleśnica mellett
Csámpai Ottó	szociológus, író, Nyitracsehi
Döbrentei Kornél	író, költő, műfordító, Pomáz
Gutai István	író, nyugalmazott könyvtáros, Paks
Gyémánt Richárd	demográfus, jogász, Szeged
Hascák Mária	filológus, tolmács, Kárpátalja
Iancu Laura	költő, író, néprajzkutató, Velence
Janocha, Michał	teológus, segédpüspök, Varsó
Kaliszewski, Wojciech	író, irodalomtörténész, Varsó
Kondor Katalin	közíró, újságíró, Budapest
Mérey Katalin	író, Szeged
Mezey Katalin	író, költő, Budapest
Mezey László Miklós	író, irodalomtörténész, kritikus, Budapest
Molnár Imre	történész, Budapest
Nagy Gáspár	költő, prózaíró
Osztrogonác Miklós	író, könyvtáros, Baja
Perjés Klára	újságíró, szerkesztő, Budaörs
P. Maklári Éva	költő, Székesfehérvár
Sági Zoltán	pszichiáter, Szabadka
Stanyó Tóth Gizella	újságíró, Újvidék
Sutarski, Konrad	író, költő, műfordító, Poznań–Budapest
Szabó Hunor	történész, tanár, Szabadka
Szokolczay Lajos	művészeti író, Kismaros
Takaró Mihály	író, költő, irodalomtörténész, Budapest
Tráser László	író, újságíró, Szeged
Veres András	megyés püspök, Győr

Arany-balladák



Szondi két apródja



A walesi bárdok



Vörös Rébék



Éjféli párbaj



Krisztus Pilátus előtt



Színeváltozás



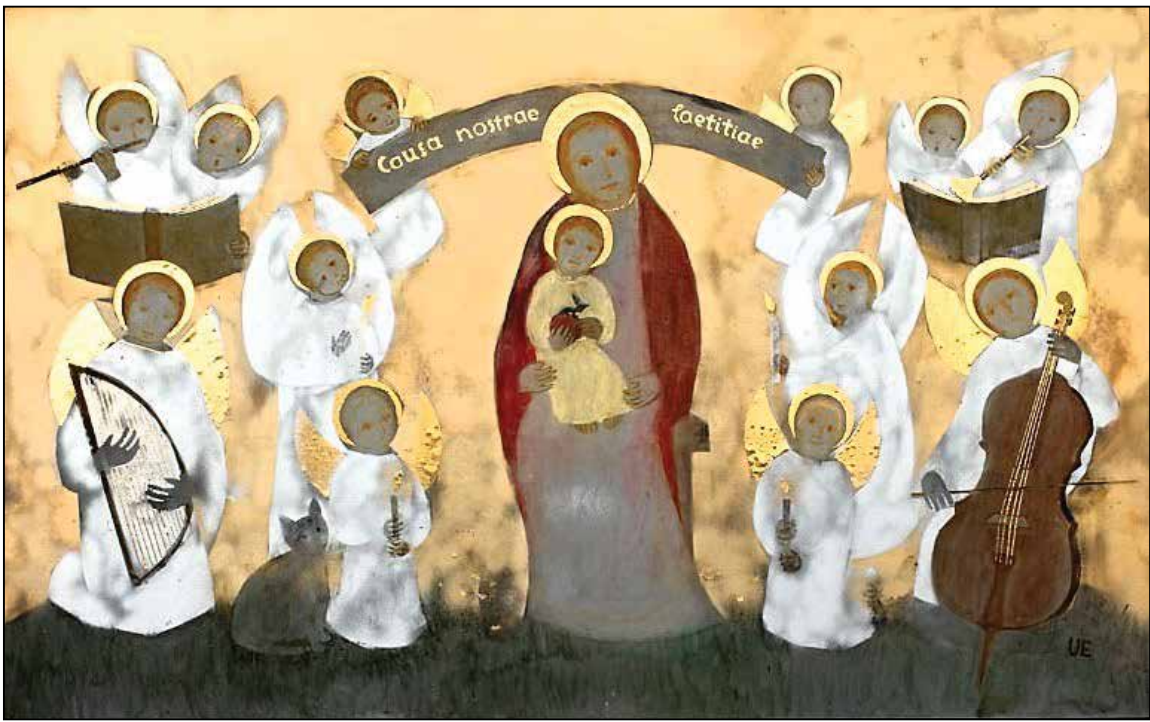
Mária a kiseddel



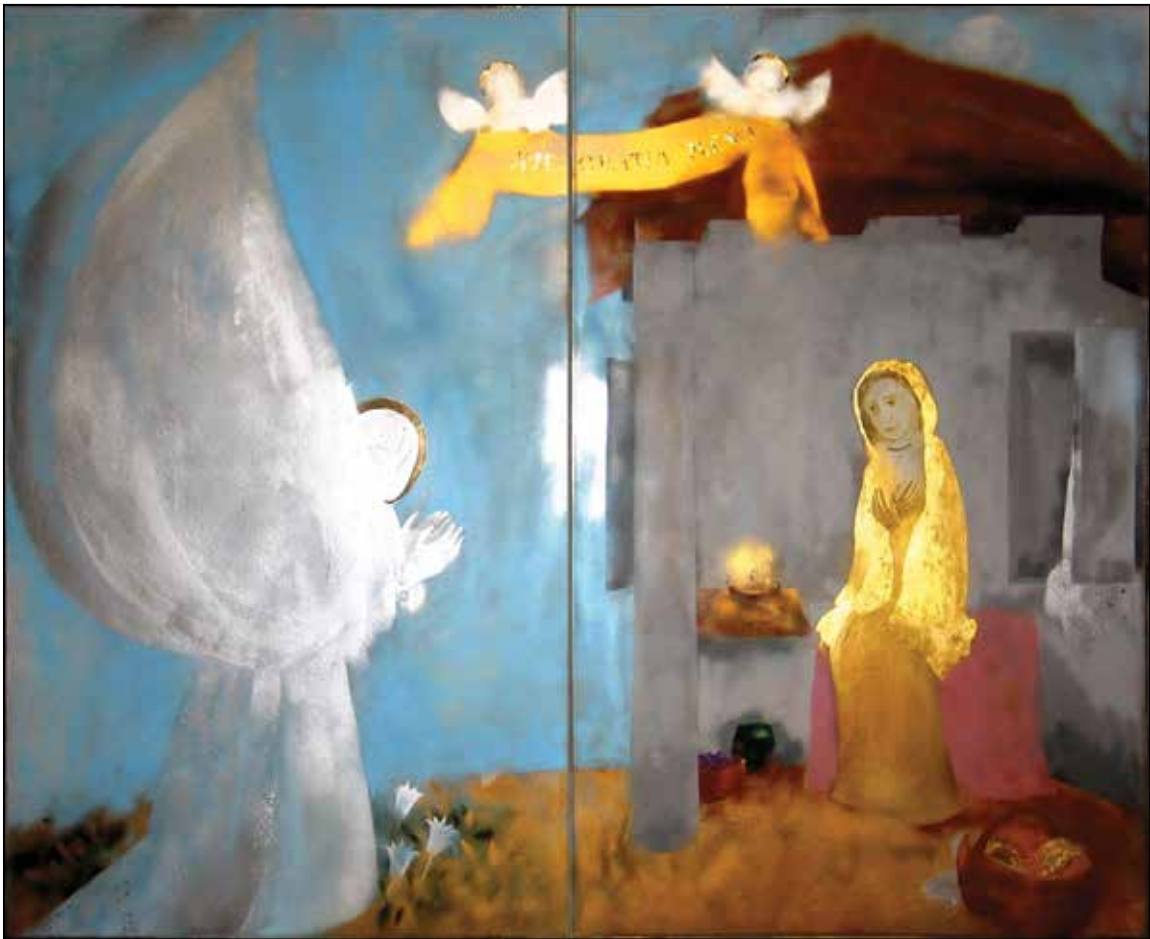
Feltámadás



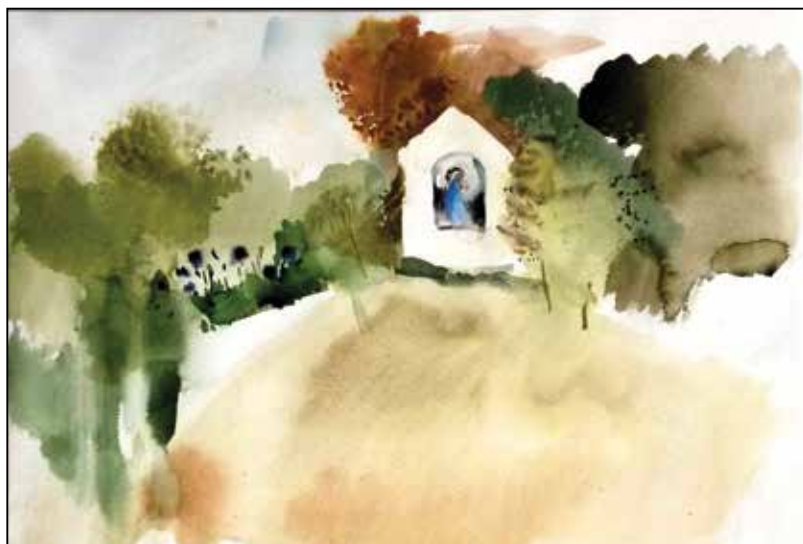
*Dominus meus et Deus meus
(Szent Tamás)*



Angyalos Boldogasszony



Angyali üdvözlet



Kertünk Madonnája



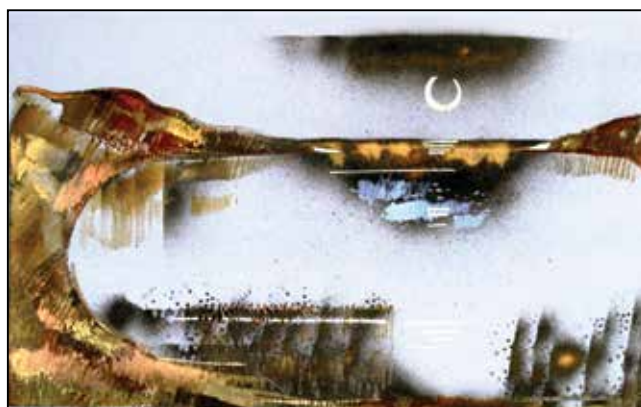
Kerekes kút



Présház



A szigligeti öböl



Öböl

Macskák és kertek





Két vitorlás



Vizpart fával



Reggel



Vízi ünnep a Sugovicán



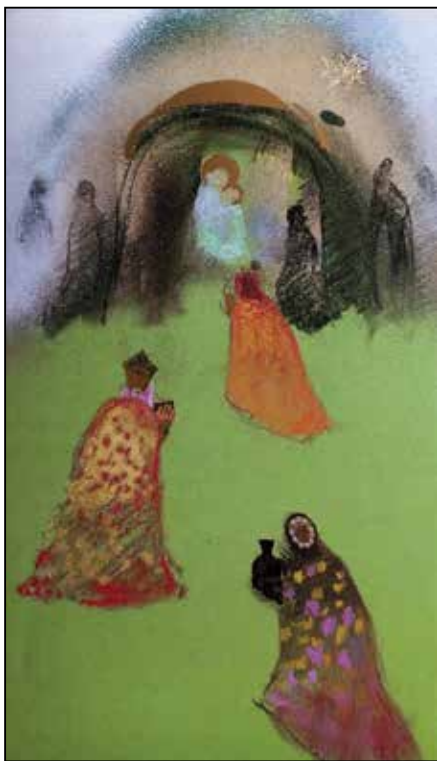
Örsi öböl



Balatoni öböl – nádassal, kövekkel



Betlehemi éj



Háromkirályok Betlehemben



Pünkösöd



Tábor hegyén



Első tanítónőm



Elsőáldozás



Tóth Kálmán tér



Dunaföldvár



Badacsony



Baja látképe



Hazafelé a Sugovicán



Elment az utolsó hajó